

**М. І. Зоряна,
Н. І. Богданець-Білоskalенко**

ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ

Підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Умовні позначення:

— визначте в тексті важливе,
цінне;

— попрацюйте в парах;

— поміркуйте над твором, який
будете читати;

— попрацюйте в групах;

— відшукайте незвичні слова
та вислови;

— виберіть завдання;

— ознайомтеся з інформацією.

ГІМН

Музика *М. Вербицького*
Слова *П. Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, уміхнеться доля.
Запануем і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

ДОРОГІ ДРУЗІ!

У підручнику «Літературне читання» ви продовжите вивчення загадково прекрасної і славної давнини України.

У виданні ви прочитаєте рубрику «Ними пишається Україна», до якої ввійшли твори корифеїв української літератури Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка. Ви більше дізнаєтеся про їхні дитячі роки, коли вони написали свої перші поетичні твори, чим вони захоплювалися.

Читаючи підручник, ви потрапите у світ пригод і романтики, а ознайомлення з гумористичними творами навчить вас проводити паралелі із сучасним життям. Твори про ваших ровесників допоможуть усвідомити найважливіші цінності моралі й етики, що роблять людину душевно багатогою та щедрою на добро, порядність і чесність.

Імена деяких письменників у цьому підручнику вам уже відомі. Це Леонід Глібов, Ліна Костенко, Грицько Бойко. Однак ви ознайомитеся й з новими іменами. Це Олександр Довженко, Дмитро Павличко, Василь Симоненко, Віктор Гюго. Прочитайте цікаві твори сучасних письменників Неди Нежданої та Олександра Дерманського.

Читаючи художні твори, дуже важливо, щоб ви вміли уявляти зображені події та їх учасників, проникати в духовний світ персонажів.

Творча робота з художніми творами відкриє перед вами багатогранну красу поетичного слова, силу рідної мови, збагатить словниковий запас.

Поміркуйте над запитаннями наприкінці творів і розділів. Вони допоможуть вам добре зрозуміти художні тексти, а рубрикації спонукатимуть до роздумів і дискусій.

Любіть книжки, читайте вдумливо, адже з них ви дізнаєтеся багато нового, цікавого й потрібного в житті. Підручник — незмінний помічник, який дасть змогу пізнати дивовижний світ, допоможе знайти відповіді на ваші численні запитання.

Автори

БАТЬКІВЩИНО МОЯ

Батьківщино моя,
Зореносна моя,
Бачу, правда твоя
Над віками сія.

Чую, слава твоя,
Наче сонячний дзвін,
Крізь сторіччя луна
У серцях поколінь.

Бери очі й мої,
Щоб видніше було.
Бери слово й моє,
Щоб ясніше було.

Бери кроки й мої,
Коли йдеш уперед.
Бери мрію й мою,
Коли мрієш про злет.

Михайло Івасюк

ХЛІБОМ І ЧОРНОБРИВЦЯМИ ПАХНЕ РІДНА ЗЕМЛЯ

Над чорнобривцями в саду
Останнє яблуко висить.
Останній лист упав
На чорнобривці вчора.

Микола Вінграновський

Яка красива наша Україна: величаві гори, оксамитові ліси, безмежні степи, безкрає море, лани, засіяні пшеницею й розкішними соняхами! Про неї говорять: солов'їна, писанкова, барвінкова, завітчана пшеницею, мальвами й чорнобривцями! Ви з дитинства чули слова: *калинонька, верба, чорнобривці, вишневий садок, соловейко, сопілка*. Вони для нас, українців, є дуже важливими. Калина — це символ України. У народі говорять: *без верби і калини немає України*. Однак, де б по світу не розкидало життя українців, завжди біля їхньої хати бриніли чорнобривці з приємним до щему запахом рідної домівки й рідної землі.

У цьому розділі йтиметься про одвічні цінності, важливі для кожного українця. Тому й називається він «Хлібом і чорнобривцями пахне рідна земля».

ХЛІБ І КВІТИ В РІЗНИХ ТВОРАХ СПЛЕЛИСЬ

Хліб — це життя, квіти — краса й натхнення. Їм присвячено багато прислів'їв, загадок, легенд і казок, пісень, віршів, оповідань і картин.

Чи були ви в полі, коли колоситься пшениця? Чи бачили її безкрає море, дихали повітрям, напоєним запахом колосся? Така краса не може не приваблювати будь-яку людину, тим більше поетів і письменників, які передають її за допомогою художнього слова. Воно у творі — красиве, сильне, вирає, як самоцвіти на сонці, різними відтінками. За допомогою слова автори твору передають почуття й так описують картини природи, життя, що ми їх уявляємо й відчуваємо. Як це їм вдається? Допомагають художні засоби: слова-ознаки, які підкреслюють в описаному особливі якості (*золотий ко-
ровой*), слова в переносному значенні чи порівняння (*усміха-
ється, як маля, вся земля*).

Прочитайте твір української письменниці *Зірки Мензатюк*. Про що в ньому йдеться? Як авторка за допомогою слова описує почуття?

ЧОРНОБРИВЕЦЬ

— Паничику чорнобривчику, чом не виростаєш?

— Я расту, расту: листя — у висоту, корінь — углибину, у чорну землю, у холодну воду, що рідним голосом говорить.

— Паничику чорнобривчику, а вже літо рум'яне!

— Ще почекаю, не зацвітаю: ще тому літові немає краю!

— Паничику чорнобривчику, а вже літо медове!

— Ще я розкущуся, розгуляюсь, піду квітником, як козак навприсядки, зеленим чубом розмаю!

— Паничику чорнобривчику, а вже літо серпневе! Пшеницю жне, снопи кладе, палке, жарке, від сонця аж руде!

— Та ось мій цвіт на обжинковий віночок. Цвіт смаглявий, карокий; скільки в небі зірок, стільки в мене квіток!

— Паничику чорнобривчику! Пізня осінь морозом пахне!

— Виший мене на сорочці чорнобривими нитками: темними, як ніч, червоними, як літо. Буду тобі коло серця процвітати.

1. Якими словами описує письменниця літо? Які в цей час чорнобривці?
2. Прочитайте, який цвіт у чорнобривців, які це нитки — чорнобриві.

- Визначте, між ким відбувається розмова. Розподіліть ролі. Прочитайте діалог.
- Вивчіть слова. Розіграйте діалог із пам'яті.

- Розгляньте на малюнку віночок. Поясніть, чому він називається *обжинковим*.
- Викладіть у зошитах такий віночок (*виберіть і виріжте з намальованих квітів, колосків*).

Прочитайте твір *Василя Скуратівського*, де розповідається про звичай українського народу справляти обжинки. Українські звичаї і тепер не втрачають своєї чарівності та краси. Вони сповнені глибокого змісту, поезії й символіки.

ЯК У СЕРПНІ ДБАЄМ, ТАК ЗИМОЮ МАЄМ

(Уривок)

Коли починалися жнива, жінки одягалися по-святковому й усім сімейством вирушали в поле.

Якщо в когось із господарів був великий лан і він не встигав учасно зібрати врожай, то скликав толоку. Це дуже давня форма колективної взаємодопомоги. На неї запрошували переважно сусідів і родичів. Учасникам таких гуртів не платили, а лише їх харчували. За допомогою толок наш народ зумів вижити в тяжкі часи ворожих набігів, які спустошували землю.

Учасників жниварської толоки називали в народі «женчиками». Першою починала зажинок найстарша жінка, яка

жала перший сніп. Якщо в родині була дівчина на виданні, то із зерен першого снопа мали спекти весільний коровай. Після цього жінка зверталася до присутніх:

Ой жніте, женчики, обжинайтеся,
І на чорную хмару озирайтеся.

Господар відповідав:

Швидше жніть до оборіжка* —
Там пирогів повна діжка!

Найстарша жниця заводила зажинкову пісню, і її підтримували:

Живо, женчики, живо
Дожинайте ниву,

Будемо плести віночки
З золотої пшенички...

Нарешті нива зібрана. Женчики з піснями й вінками йшли до господаря:

Відчиняй, пане, ворота,
Бо йде твоя робота.
Несем тобі вінки

Із золотої нивки —
Житнії, пшеничні,
Щоб були величнії.

Прочитайте опис картини «Жниця» українського художника Миколи Пимоненка.

Золотисте пшеничне поле. Безхмарне блакитне небо. Красива жінка із жмутом нажатой пшениці й серпом у руках усміхається до нас. Від цього образу віє доброзичливим теплом. Жниця випрямилася, щоб перепочити від нелегкої роботи. Чому ж вона всміхається? Чи можемо ми зрозуміти цю таємницю?

М. Пимоненко.
Жниця. 1889 р.

- Що вам хочеться доповнити до цього опису? Які запитання у вас виникли?

* *Оборіг* — будівля на чотирьох стовпах для зберігання сіна, збіжжя; тут: снопи жита, пшениці.

«Яка українська пісня? Невже така пісня може когось не хвилювати?.. Як написано просто й разом з тим геніально! А які мелодії! Хто ще у світі може так творити?..» (Микола Вінграновський).

Прочитайте вірш українського поета Миколи Сингаївського. Які почуття передані в ньому?

ЧОРНОБРИВЦІ

Чорнобривців насіяла мати
у моїм світанковім краю.
Та й навчила веснянки співати
про квітучу надію свою.

Як на ті чорнобривці погляну,
бачу матір стареньку,
бачу руки твої, моя мамо,
твою ласку я чую, рідненька.

Я розлуки і зустрічі знаю,
бачив я у чужій стороні
чорнобривці із рідного краю,
що насіяла ти навесні.

Як на ті чорнобривці погляну,
бачу матір стареньку,
бачу руки твої, моя мамо,
твою ласку я чую, рідненька.

Прилітають до нашого поля
із далеких країв журавлі.
Розцвітають і квіти, і доля
на моїй українській землі.

Як на ті чорнобривці погляну,
бачу матір стареньку,
бачу руки твої, моя мамо,
твою ласку я чую, рідненька.

1. Прочитайте рядки пісні, у яких поет говорить про матір. Які почуття виникли у вас? У яких словах по-особливому звучить тепло й ласка?
2. Чим особлива побудова твору? Яка строфа повторюється? Поясніть, чому саме ці слова повторюються.

- Прочитайте текст пісні. Передайте голосом ніжність і мелодійність звучання.
- Прочитайте її один одному з пам'яті.

Микола Сингаївський (1936–2013) народився в родині хліборобів, на Поліссі, що на Житомирщині.
Музику на слова пісні створив український композитор Володимир Верменич.

Прочитайте виразно вірші українського поета *Дитра Павличка*.

ПІСНЯ ПРО ПШЕНИЦЮ

Сонце гріє, вітер віє, а вода тече.

Наша мати пшениченька
                                золоту сорочку тче.

А в тій золотій сорочечці, як маля,
Буде красуватися, буде усміхатися
  вся земля.

Сонце гріє, вітер віє, а вода тече.

Наша мати пшениченька золотий коровай пече.

А золотий коровай на столі засія —
Буде веселитися і благословитися вся земля.

1. Якими словами автор описує, що пшениця дозріває? Прочитайте їх. Що, на вашу думку, підказало автору такий образ?
2. З ким порівнює поет землю, яка колоситься золотою пшеницею? Які почуття передано в цих рядках?
3. У якому значенні вжито у вірші слово *золотий*?
4. Назвіть слова, якими поет створює сонячний, радісний настрій у вірші.
5. Доведіть, що автор наділяє пшеницю діями людини.

- Розкажіть, яким подіям присвячується випікання короваю.
- Прочитайте виразно вірш.
- Відгадайте загадку.

Круглий, мов сонечко, щедрий, мов літечко.
На блюді красується, їжте мене, люди.

- Який малюнок ви намалювали б за змістом вірша? Намалюйте в робочому зошиті.
- Яким ви уявляєте святковий коровай? Розкажіть.
- Складіть сценарій свята короваю й запропонуйте провести його вдома.

Чумацький Шлях — величезне скупчення зірок, яке ми бачимо неозброєним оком. **Чумак** — в Україні в XV–XIX ст. візник, який перевозив на волах хліб, сіль і рибу.

ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ

Давно, коли не було ще на небі Чумацького Шляху,
Коли на Вкраїні не знали, звідки привезли
солі до хліба святого, до цибулі і, ясно ж, на саламаху*,

В одному селі знайшовся парубок добрий.
«Поїду, — сказав, — поїду по сіль за десятий обрій!

Поїду в долину білу, де висохло море,
Солі привезу людям, щоб зменшити їхнє горе!»

Збирались діди та й мовляли хлопцеві молодому:
«Не їдь же туди! Ніхто ще звідтіля не вернувся додому.
Там ти осліпнеш од блиску білого поля!»

Одначе поїхав хлопець, тверда була в нього воля.
По дорозі він бачив, як люди косили пшеничні лани
й сіножаті,
І ставав же він їм на підмогу, але не лишався
на їхньому святі.

* *Саламаха* — страва, приготовлена з товченого часнику із сіллю та хлібом, а також квасолі.

«Не моє це діло, — він мислив, — обжинки чужі
святкувати,
Коли десь там чекають солі рідні люди і рідна мати!»

А за десятим обрієм відкрилася біла долина.
Впав на землю чумак од радості, до солі припав очима.

Наморений — заснув до світанку, і після важкої ночі
Сонце хотів привітати, але сіль йому виїла очі.

Сонця не видно, та чути — ключ журавлиний курличе,
Додому дорогу показує, чумака в небеса він кличе.

І поїхав чумак по небу білою своєю гарбою*,
За журавлями поїхав, сіль розкидав за собою.

Не знаємо, як зустрічали його на українських полях,
Та з того часу біліє на небі Чумацький Шлях.

Під ним літаки пролітають, мрії проходять по ньому,
Сіль космонавти збирають, вертаючись до рідного дому.

1. Відшукайте рядки, у яких описаний характер і дії хлопця.
2. Якими словами поет підкреслив, що хлопець поїхав по сіль дуже далеко?
3. Що у творі може бути правдою, а що — вигадкою?
4. Розкажіть, як автор вірша пояснив появу на небі Чумацького Шляху. Якого він кольору? Відшукайте його разом із вашою родиною в зоряну ніч.

Давайте пригадаємо, яке слово вживається зі словом *хліб*. Сіль, правда? Адже недарма кажуть: *зустрічати хлібом-сіллю, піднести гостям хліб і сіль, подякувати за хліб, за сіль*. І завжди ці два слова в парі.

Але між хлібом і сіллю існує значно глибший зв'язок, тільки люди вже давно про нього забули. З давніх-давен люди, приручивши тварин, розводили худобу, їли м'ясо та пили молоко. Сіль їм була не дуже потрібна, бо в м'ясі вона є, а до молока її

* *Гарба* — високий віз.

зовсім не треба. Та ось люди осіли на одному місці, починали сіяти хліб, розводити городину. Рослинна їжа була прісною, несмачною: з'являється сіль — приправа до їжі.

Хліб — усьому голова. Хліб... Таке м'яке, пахуче, тепле слово, а ще й яке таємниче! Є воно лише в слов'янських мовах.

Як давно печуть хліб? 7 тисяч років тому люди вже пекли в попелі коржі з розтовченого в ступі зерна. У Стародавніх Єгипті, Греції та Римі вже користувалися дріжджами, які робили хліб пухким і м'яким. У Римі, наприклад, було 300 пекарень, де випікали хліб для багатих і для бідних. У середні віки цим займалися монастирі, а пізніше спеціальні організації пекарів — цехи. З того часу змінювалася лише техніка випікання хліба (*За Аллою Коваль*).

Прочитайте оповідання *Юрія Ярмаша*. У якому реченні передана основна думка оповідання?

ВІД ЧОГО ХЛІБ РОСТЕ

Біля села — поле. Широке-широке, оком не окинеш.

Дивилися дітлахи вранці, як люди орють його.

Дивились опівдні — як засівають добірним зерном.

А ввечері, коли з поля додому йшли натомлені люди, спитали в них:

— Навіщо від зорі до зорі працювати? Адже на землі й травичка зелена й квіти гарні самі ростуть.

Люди всміхнулись і так відповіли дітям:

— Тому ми весь день у полі робили, бо одну мудрість знаємо: *Не земля родить хліб, а руки.*

ПРО ЩО ВИ ДІЗНАЛИСЯ В ЦЬОМУ РОЗДІЛІ

1. Поясніть назву розділу.
2. Назвіть автора пісні «Чорнобривці».
3. Які це нитки — чорнобриві? Хто їх так назвав? У якому творі ви читали про вишивку такими нитками? Назвіть.
4. У яких творах описані пшеничні лани рідної землі, пшениця? Яка основна думка цих творів?
5. Від чого росте хліб? В якому оповіданні про це сказано?
6. Розкажіть, що ви дізналися про хліб. З яких творів? Прочитайте їх.
7. З якого твору ви дізналися про хліб-сіль?
8. Які вірші, уміщені в розділі, ви можете прочитати з пам'яті? Прочитайте їх.
9. Розгляньте малюнки. Визначте, до яких творів вони підходять. Прочитайте уривки, де автори змалювали, як пахне хлібом і чорнобривцями рідна земля.

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Немає мудріших, ніж народ, учителів,
У нього кожне слово — це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.

Максим Рильський

Усна народна творчість (або фольклор) — це твори, складені народом. Колись давно люди не вміли писати, тому народний твір передавали з покоління в покоління, з уст в уста, кожний раз удосконалюючи. Фольклор супроводжував працю людей, у ньому відображено звичаї, традиції й обряди українського народу. Так виникли пісні, прислів'я, приказки, лічилки, казки, притчі й легенди. Вони належать до *малих жанрів фольклору*. Це невеликі за обсягом, стислі й лаконічні твори.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Пригадайте, що називається *прислів'ям* і *приказкою*. Яка між ними різниця?

Прислів'я — короткі влучні вислови, що містять римовані слова. Вони складаються з двох частин і мають повчальний характер: Наприклад: «Гнатися за двома зайцями — жодного не піймати».

Приказка — це частина прислів'я. Вона лише констатує факт: «Гнатися за двома зайцями».

Прочитайте подані прислів'я та приказки. Як ви їх розумієте?

Хто полю годить, тому жито родить.
 Що посієш, те й пожнеш.
 Рідний край — земний рай.
 Яблуко від яблуні недалеко відкотиться.
 На сонці тепло, а біля матері добре.
 Від теплого слова і лід розмерзає.
 Краще мовчати, ніж брехати.
 Слово — не горобець, вилетить — не піймаєш.
 Пташка красна своїм пір'ям, а людина — знанням.
 Книжка вчить, як на світі жить.
 Хто більше читає, той більше знає.
 Ніколи не кажи: «Не вмію», а говори: «Навчуся».
 Мала бджола, а й та працює.

Знайдіть й вивчіть чотири прислів'я чи приказки про дружбу й добро. Запишіть їх у робочі зошити.

ЗАГАДКИ

Пригадайте, що таке загадка.

Загадка — це невеликий твір, що має прихований зміст. Бувають загадки віршовані, або як одне речення: «Сидить у куточку і тче на сорочку», «Куций Степан по хаті скакав».

Про все, що нас оточує, народ склав загадки: про явища природи, людину, рослинний і тваринний світ, предмети побуту, знаряддя праці.... Так вони й згруповані в збірках, щоб їх легше було відшукати й відгадати.

- Прочитайте та відгадайте загадки. Визначте, про що вони. Які з них вам найбільше сподобалися?

Рукавом махнув — дерево зігнув.
 Без ніг біжить, без крил летить.
 Прийшов хтось та взяв щось,
 пішов би за ним, та не знаю за ким.
 Різнобарвне коромисло
 через річку повисло.
 Червоний клубок по голубій хустині
 качається, людям усміхається.

Вивчіть кілька загадок напам'ять. Наприклад, ті, відгадки яких зображені на малюнках.

ЛЧІЛКИ

Які ви знаєте лічилки? Коли ви їх використовуєте?

Бігли коні під мостами
 З золотими копитами.
 Треба стати погадати,
 Що тим коням їсти дати.

Я жмурюсь, заплющив очі.
 Всі ховайтесь, хто де хоче!
 Вмить розбіглась дівтора.
 Йти шукать мені пора.
 Більш не буду я чекать:
 Один, два, три — іду шукать!

Лічилки, жмурилки є як народні, так і авторські. Прочитайте жмурилку української поетеси *Лідії Повх*.

Раз і два — кропива.
 Три й чотири — по квартирі.
 П'ять і шість — їде гість.
 Сім і вісім — чорним лісом.

Дев'ять, десять... Більше ста —
 він везе тобі листа.
 Там — державна таємниця,
 і тобі тепер жмуриться.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ

Багатьма скарбами обдарована Україна. Її прославили на весь світ золоті лани пшениці, родючі чорноземи, надзвичайно працьовиті люди й невимовно красиві народні пісні.

Народна пісня — невеликий усний віршований твір, призначений для співу.

Рідна пісня — це душа українського народу, його життя та історія. Задушевна, милозвучна, проста, вона полонить серця слухачів не тільки на нашій Батьківщині, а й далеко за її межами.

Скільки пісень складено українцями? Достеменно на це запитання не відповість ніхто. Записано майже 300 тисяч. А скільки їх залишилося невідомими для збирачів і фольклористів! На думку дослідників, загальна кількість українських народних пісень — від мільйона до двох.

Народні пісні виникали як результат колективної творчості. Складені обдарованими людьми, поширюючись, пісні доповнювалися, змінювалися й удосконалювалися численними виконавцями. Вони ставали змістовнішими, поетичнішими, мелодійнішими. Ім'я ж першого автора забувалося. У різних місцевостях одну й ту ж пісню переробляли, а тому виникали її варіанти. Майже кожна пісня має кілька варіантів. Отже, народні пісні склалися колективно: їх автор — народ.

За своїм змістом народні пісні дуже різноманітні. Ми ознайомимося лише з колядками та щедрівками, колисковими піснями й веснянками.

Навесні хороводи водили в гаях, на лісових галявинах... Веснянки називають ще *гаївками*. На одній території України поширена назва *веснянки*, а на іншій — *гаївки*. Ще їх називають: *гагілками*, *маївками*, *ягілками*, *рогульками*.

1. Який твір називається *народною піснею*? Назвіть відомі вам народні пісні.
2. Розкажіть, як створювалися народні пісні.
3. Чи співають у вашій родині народні пісні?

- Вивчіть напам'ять українську народну пісню (*на вибір*).

Колядки та щедрівки

Колядки та щедрівки є важливою частиною різдвяного обряду та зустрічі Нового року. Колядки виконуються напередодні Різдва й на Різдво, а щедрівки — на Новий рік. Вони призначені господарю й господині, усій родині, хлопцям, дівчатам, удовам, бабусям. У них діти висловлюють побажання здоров'я та статків господарям, величають їх: «Ясен місяць — пан господар, Красне сонце — господиня, дрібні зірки — його дітки».

Багато колядок і щедрівок мають жартівливий характер: малі колядники й щедрувальники просять обдарувати їх щонайкращими, на їхній погляд, дарами: «... Дайте вареник, гурдочку кашки, кільце ковбаски».

КОЛЯДИН-ДИН, Я, БАБУСЮ, ОДИН

Колядин-дин я, бабусю, один.
Винесіть мені пиріжечок
Та положіть у мішечок,
З руками, з ногами,
Щоб бігав за нами.

БІГЛА МАРУСЯ ПО ЛЬОДУ...

Бігла Маруся по льоду,
Загубила коляду.
Ти, Оленко, не гуляй
Та коляду пошукай.
Будьте здорові, з Різдвом!

ЗАСІВАЛКА

Щедрий рано, хато-світлице,
сійся, родися, житечко-пшениця!
Сіємо від вашого порога,
Щоб щоднини всім була радісна дорога.
Сіємо від вашого віконця,
щоб світило завжди ясне сонце,

Сіємо по всій оселі,
щоб щасливі були й веселі...
Сієм, сієм, посіваєм,
з Новим роком всіх вітаєм!

1. Коли виконують колядки, а коли — щедрівки? Чи співають їх у вашій родині?
2. Як у колядках і щедрівках звеличують людину, які побажання висловлюють господарю та його родині?
3. Прочитайте та визначте, кому кожна з колядок чи щедрівок адресована. Обґрунтуйте відповідь посиланням на текст.
4. Прослухайте музичні твори Кирила Стеценка «Колядки» та Миколи Леонтовича «Щедрик».

- Розгляньте репродукції картин українських художників Михайла Біласа та Івана Грищука.
- Кого зображено на них? Як ви думаєте, звідки ці колядники? Чому ви так вирішили?
- Які персонажі беруть участь у цьому дійстві? Чи доводилося вам колядувати? Яка мета колядування?

М. Білас. Вертеп. 1980 р.

І. Грищук. Вертеп. 1993 р.

Прочитайте народні прикмети.

- Якщо ніч проти Нового року тиха й ясна, буде багатий рік не тільки для людей, а й для худоби.
- Сніг випаде в цей день — щасливий рік буде.
- Який перший день у Новому році, таким буде й рік.

Веснянки

З давніх-давен у слов'янських народів першим річним святом уважалася весна. Пробудження природи від зимової сплячки захоплювало людей, і вони виражали свою радість танцями та піснями, бажаючи передати свій настрій природі. На вигонах гуртами збиралася молодь, співала, танцювала й жартувала. З усіх кутків села линув, ніби перегукуючись, чарівний мотив весняної пісні.

Веснянки — поетичні твори, що славили прихід весни й супроводжувалися іграми й обрядовим дійством. Веснянки співали від ранньої весни й до Зелених свят. Їм приписувалася магічна сила.

У деяких місцевостях України, залежно від географічної зони, співати веснянки починали тоді, коли вперше кувала зозуля, в інших — коли прилітала вівсянка й виспівувала пісеньку.

Як тільки довколишні пагорби звільнялися від снігу, молодь, зібравшись у гурти, заспівувала:

— Весняночко-паняночко,	На колючку пряла.
Де ти зимувала?	Пряла на колючку
— Зимувала у садочку,	Горобцю на сорочку.

Іван Сколоздра.
Веснянки. 1986 р.

Весну, за уявленням наших предків, приносили на крилах птахи. Тому на початку березня матері й бабусі випікали обрядове печиво у формі пташок. Таке обрядове печиво називали «жайворонками» або «голубами». Діти, співаючи, носили їх по селу, провіщаючи й закликаючи весну: «Весна, весна красна, прийди, весно, з радістю, з великою милістю!»

Якщо хтось уперше бачив ластівку, то тут же брав грудочку землі й жбурляв їй услід, приказуючи: «На тобі, ластівко, на гніздо, а людям на добро!»

Найчастіше у веснянках звертаються до весни, закликають весну, щоб вона швидше приходила:

Благослови, мати,
Весну закликати!
Весну закликати,

Зиму проваджати!
Зимочка в возочку,
Літечко в човночку!

У веснянках оспівується пробудження природи, висловлюються надії на щедрий урожай. Значна частина у весняному циклі належить хліборобській тематиці. Календарно-обрядові сценки відображали всі, характерні для весни, форми діяльності хліборобів.

1. Які пісні називаються *веснянками*?
2. Коли починали співати веснянки?
3. Навіщо випікали обрядове печиво у формі пташок?
4. Визначте, які з поданих пісень співали в перший день весни, а які — в останній день тижня.
5. Які ви ще знаєте веснянки?
6. Прослухайте українські веснянки в обробці Миколи Лисенка.
7. Розгляньте репродукцію картини І. Сколоздри «Веснянки». Що на ній зображено?

Знайдіть й вивчіть одну веснянку напам'ять.

Колискові пісні

Найперші уявлення про світ дитина одержує з **колискових пісень**. Головне їх призначення — приспати дитину.

Усю любов, ніжність, бажання бачити своє дитя щасливим, розумним, здоровим й гарним матір уміщує в невибагливі рядки й простеньку мелодію, організовану ритмом гойдання колиски. Монотонний тихесенький наспів і пестливі лагідні слова мають заспокоїти й приспати дитину.

Кожна мати до відомих колискових пісень додає щось своє. Існують різні пісні: колискові для дівчаток, для хлопчиків.

КОТИКУ СІРЕНЬКИЙ

Котику сіренький,
Котику біленький,
Котку волохатий,
Не ходи по хаті,
Не ходи по хаті,
Не буди дитяти.

Дитя буде спати,
Котик — воркотати.
Ой на kota воркота,
На дитину дрімота.
А-а-а-а! А-а-а-а!

1. Які пісні називаються *колисковими*? Яке їх призначення?
2. Які колискові пісні ви пам'ятаєте з дитинства?
3. Прослухайте музичні твори Миколи Лисенка «Коліскова пісня» та Якова Степового «Коліскова». Що між ними спільного, а чим відрізняються?

КАЗКИ

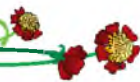

Пригадайте, які казки ви вивчали в попередніх класах.

Багата фантазія українського народу створила безліч казок, у яких живуть споконвічні мрії про перемогу добра над злом, чесності й розуму над підступністю та нерозсудливістю. Тому й не втрачають вони своєї привабливості. Це казки про тварин, чарівні та соціально-побутові. Вони мають героїв і по-своєму відображають дійсність.

У *соціально-побутових казках* події відбуваються в побуті (у повсякденному житті). Вигадані герої та пригоди, у які вони потрапляють, сприймаються як реальні. Це найважливіша ознака цих казок. Одні з героїв відзначаються розумом, кмітливістю, хитрістю, а інші — навпаки. У таких казках багато гумору й вигадки. Якщо вилучити з казки вигадку, вона стане оповіданням.

Розгляньте малюнки. Назвіть, з яких казок ці герої.

Прочитайте казку. Скільки разів у тексті про казки трапляються слова *золота*, *золоті*? Пригадайте вислови, де слово *золотий* уживається в переносному значенні, наприклад *золотий хліб*.

ЗОЛОТА ПШЕНИЦЯ

Жили собі чоловік і жінка. Мали вони стільки дітей, що їй забували, котрого як звати. Чоловік дрова рубав у лісі й тим заробляв на хліб.

Одного разу він ішов ранком на роботу й почув крик. З болота хтось кричав і просив допомоги. Бідний чоловік мав добре серце й пішов на поміч. Дивиться — у болоті застряла золота карета, а на ній сидить золотоволоса дівчинка. Вона попросила витягти карету. Чоловік поміг. Дівчинка подякувала йому й сказала:

— Як сонце буде заходити, я привезу вам додому мішок золота.

Попрощався бідний чоловік і пішов у ліс. Працював за двох. Співав, танцював із радощів і все поглядав на сонце. Ще ніколи йому день не був таким довгим, як сьогодні.

Ледве дочекався до обіду. Кинув сокиру й поспішив додому. Коли вже близько був до хати, то почав гукати дітей, щоб бігли йому назустріч. Жінка теж вийшла з хати й сердито каже чоловікові:

— Чому тебе треба зустрічати, коли ти йдеш додому з порожніми руками?

— Не з порожніми руками, а з великою радістю, бо щастя несуч додому, — відповів чоловік.

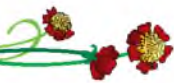
Тоді попросив, щоб усі сіли навколо нього. І почав розповідати, що вранці, коли йшов на роботу, то поміг дівчинці, у якої карета застрягла в болоті. Дівчинка пообіцяла привезти мішок золота, як сонце буде заходити. Усі дуже зраділи цій звістці.

— Спочатку побудую великий будинок, — каже чоловік. — У ньому буде дуже гарна веранда, а на підвіконнях цвістимуть різні квіти цілий рік. Біля хати розведу сад. А в саду розміщу пасіку з бджолами, що приносять лікарський мед. Недалеко в долині буде ставок із рибою. Жінка й дочки ходитимуть у пишному вбранні, а синів віддам до школи, до вищої науки. Кожен буде займатися улюбленою роботою...

Усі уважно слухали, аж роти порозкривали. Як сонце уже мало заходити, батько закінчив. Першою отямилася жінка й сказала, що краще б чоловік додому карету приніс, то знала б, що їхня, а так шукай вітру в полі. І золота немає, і півдня згаяли.

Але в цей час коло їхньої хатини зупинилася карета. З неї виглянула золотоволоса дівчинка й сказала, щоб чоловік швидко йшов забирати мішок золота. Діти почали підстрибувати, а чоловік із радощів стояв на місці, як стовп. Схаменувся лише тоді, коли жінка штовхнула його під бік.

Чоловік ледве зняв із карети великий зав'язаний мішок. А карета в ту ж мить зникла так швидко, ніби її вітром здуло. Заніс чоловік мішок до хати. Розв'язав і бачить, що в мішку гарна пшениця.

Лише тепер потрапив у біду чоловік. Уже не міг далі слухати плачу дітей, крику жінки. Узяв той мішок на плечі й подався геть. Коли відійшов трохи від хати, то, сердитий, порозкидав сюди-туди всю пшеницю. І пішов найнятися десь служити.

Після заробітків повернувся він додому. Коли став підходити до хати, то бачить, що пшениця виросла, як ліс, а на кожному стеблі великий важкий колос, аж стебло похилилося. І всі колоски виблискують на сонці. Тоді він подумав, що це те золото, яке дала дівчинка. Справжнє й надійне золото.

Чоловік дуже зрадив. Він зайшов до хати й просить жінку та дітей, щоб ішли з ним. Спершу вони не хотіли, потім пішли. Як побачили золоті колоски, що так гарно виблискували на сонці, то дуже зраділи й не могли вирішити, що з ними робити.

Чоловік сказав, що спочатку треба все старанно покосити, а потім дочиста помолотити й усе золото скласти в мішки. Робили всі з великою охотою й радістю. Не залишали жодного колоска, піднімали кожну зернинку.

І так вони полюбили цю працю. Щороку сіяли золоту пшеницю й збирали добрий урожай. З того часу зажили вони заможно. І більше раділи гарній погоді, урожаю, ніж мішку золота.

1. Поясніть, як ви розумієте назву казки. Чому пшениця — золота?
2. Яка пригода трапилася з чоловіком? З яким настроєм він працював у цей день?
3. Як чоловік мріяв розпорядитися золотом?
4. Чому сім'я розчарувалася, побачивши в мішку пшеницю?
5. Коли чоловік і його сім'я зрозуміли, що мала на увазі дівчинка?
6. Визначте основну думку казки.

Поміркуйте ще раз над змістом заголовка та сформулюйте тему казки.

Прочитайте казку. Ці герої належать до різних соціальних груп: пастушок, пан, король. Тому й казка називається *соціально-побутовою*.

ПРО МУДРОГО ХЛОПЧИКА

Раз їхав один пан до міста. Доїхав до роздоріжжя, а ніде не написано, яка дорога куди веде. Дивиться — недалеко пастухи корів пасуть. Малий хлопчина біля них стоїть збоку. Кличе пан хлопчика до себе та й питає:

— Яка дорога веде до міста?

— Обидві, пане. Лиш одна коротша, але дальша, а друга довша, але ближча.

Пан подумав над його словами, але нічого не второпав.

— Як так може бути, — питає, — що одна коротша, але дальша, а друга довша, але ближча?

— На ближчій дорозі — болото та ями, — відповів хлопець. — Будете нею їхати поволі, і буде вона вам дальшою. А друга рівна й хоч довша — приїдете до міста швидше.

«Недурний хлопчина», — подумав пан.

— Синку, а в тебе є мама й тато?

— Є, — каже хлопчик.

— А що тато робить?

— Сам собі шкоду робить.

— А мама?

— З'їдений хліб пече.

Пан знову нічого не зрозумів.

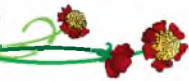
— Розв'яжи мені цю загадку, — каже.

— Та все дуже просто, пане. Тато має поле біля дороги, і люди ходять та їздять по ньому. Він з одного боку викопав рів, а люди їздять по другому. Він тепер копає рів там, а люди будуть їздити по третьому. Та так по всьому полю нашкодять. А якби не копав тих ровів, то люди їздили б собі по одному, а на тих двох щось росло б.

— А мама?

— Мама колись позичала в сусідів хліб. Ми той хліб з'їли, а тепер вона щодня пече свій, але сусідам віддає.

Пан подякував хлопчині та й поїхав.

Через деякий час оголосили по всій країні, що король шукає таку людину, яка б з нього дурня зробила. Кому це вдасться, той одержить добру нагороду.

Пан згадав про розумного хлопця. Приїжджає до нього й розказує про королівську забаганку.

— Добре, пане, — каже хлопець. — Лише купіть бритву, ножиці й усе, що треба перукареві.

Приїхали під королівський палац.

— Передай королю, що приїхав до нього новий королівський перукар, — каже хлопець до вартового.

Наказав король варті пропустити хлопця.

Той увійшов, а король подивився й каже:

— Щось я тебе не пригадую. Як тебе звати?

— Мене звати Чи-Ви-Не-Бачили-Такого, — каже хлопець.

Хлопець узявся до роботи. Обгорнув короля білим і підстриг з лівого боку півголови, а з правого — півбороди підголив та й каже:

— Перепрошую, ваша світлосте, але я мушу на хвилинку вийти.

Король чекав-чекав і пішов шукати. Під палацом зібрався натовп людей, а тут король виходить, як опудало, ще й кричить:

— Чи-Ви-Не-Бачили-Такого!

Уся королівська родина й слуги аж попадали зі сміху.

А королева й каже:

— Та хто ж тебе бачив такого? Що з тобою?

Позбігалися прості люди й почали сміятися та плескати в долоні, що таки знайшовся хлопець, який із короля дурня зробив.

1. Назвіть персонажів прочитаної казки.
2. Розкажіть, як пан познайомився з хлопцем. Які дві загадки довелося йому розв'язувати?
3. Який висновок зробив пан про хлопця?
4. Поясніть, що допомогло хлопчині пошити короля в дурні. Чи були в нього якісь чарівні помічники, як у чарівній казці?
5. Визначте, що з описаного в казці могло бути насправді.
6. Доведіть, що прочитана казка належить до соціально-побутових.

- Визначте, як треба читати слова хлопчика, пана, короля, інших персонажів. Розподіліть ролі й прочитайте казку в особах.
- Порівняйте прочитану казку з чарівною. Що між ними спільного, чим вони відрізняються?

Прочитайте заголовок казки. Про що може йтися в казці з таким заголовком? Чому виникло таке запитання?

ХТО ПОМИЄ ГОРЩИК?

Чоловіка звали Петром, а жінку — Христиною. Обоє вони були такі ліниві, що палець об палець не вдарять.

Трапилось одного разу, що ні Петро, ні Христина не хотіли помити горщик після сніданку.

Вони довго сперечалися над цим горщиком. Наприкінці домовилися, що хто з них перший заговорить, той і буде горщик мити.

Цілий день ходили мовчки, немовби води в рот набрали. Жодного слова не промовили одне до одного. Наступного дня вранці прокинулися, але не говорять.

Сусіди дивуються, що ж воно таке? Німими стали, чи що?

Тоді одна сусідка залишилася біля них, щоб довідатися, чому Петро та Христина не говорять. Довго сиділа вона в них у хаті й усе чекала, коли вже буде цій мовчанці кінець.

А як набридло далі сидіти, то встала і, виходячи з хати, зняла хустину, що висіла.

Тоді Христина не витримала.

— Так, так! Тепер я бачу, що в тебе довгі руки, але чужим добром не багатієш.

Тут озвався й Петро.

— Оце ти й будеш, Христино, горщик мити, бо ти перша заговорила.

Христина помила горщик, та на тому й казці кінець.

1. Чому горщик не було кому помити? Якими були господарі?
2. Що робили весь день Петро та Христина?
3. Як сусідці вдалося вивести Петра та Христину з мовчанки?
4. Відшукайте в тексті приказки. Як вони допомогли вам уявити головних героїв казки?

Доберіть до вислову *палець об палець не вдарити* в значенні *ледарювати* близькі за значенням із запропонованих: *ні за холодну воду не братися, ловити гав, байдики бити, сидіти склавши руки, ні пари з вуст.*

- Прочитайте виразно казку. Перекажіть її зміст.
- Висловіть міркування про те, чи не повториться наступного разу така ж історія.

ЛЕГЕНДИ

Легенда — це фольклорний чи літературний твір, у якому розповідається про історичну подію, небувалу пригоду, життя та діяльність якоїсь особи або вигаданої особистості. Легенда може пояснювати походження певного природного явища.

У легенді є вигадане, фантастичне, неймовірне, але починається вона часто з реальних подій.

Прочитайте легенду. Подумайте, без чого не можна жити у світі.

ЗОЛОТІ КЛЮЧІ ВЕСНИ

Один завзятий юнак, який захоплювався наукою, намагався вирішити тисячі питань, що хвилювали його розум, хотів перенестись із землі на небо, підняти у захмарні висоти. Він їздив із країни в країну, мандрував від одного моря до іншого, проникав у світ сил підземних і сил підводних, жадібно долучався до знань і, нарешті, став гігантом знань, розуму й тілесної сили.

Залишилося йому осягнути розумом іще небесну сферу, і тоді б він став усемогутнім. Він пішов у гори, піднімався все вище й вище, прагнучи ще більших знань для досягнення всемогутності. Так блукав він довгими днями й ночами, поки,

нарешті, не сяйнув йому промінь надії. Він знайшов золотий ключ, який відкривав доступ на небо. Тепер юнакові треба було піднятися вище хмар і стати перед дверима вічності.

Тихої весняної ночі він дістався найвищої земної вершини, де не ступала людська нога. Під ним пропливали хмари.

Знизу не долинали жодного звуку, не відчувалося найменшого подиху вітру. У всій величині й красі сяяли зорі, а їх промені утворювали перед ним срібну дорогу, по якій він міг піднятися до порога неба. І юнак пішов цією срібною стежкою, широко розплющивши очі, не озираючись, усе вище й вище...

— Не тремтіти, — сказала йому зірка з правого боку.

— Не оглядатися, — мовила зірка ліворуч.

— Про все забути, — додала яскрава зоря й подивилася на нього з невимовним глибоким сумом...

І юнак не тремтів, не оглядався й тримав напоготові ключ, оскільки був уже перед дверима вічності.

— Про все забути! — повторила яскрава зоря, а юнак уже вкладав ключ у замок, котрий сяяв, розсипаючи врізнобіч барвисті промені.

— Забути про все! — нагадала йому зоря. — Забути зелену землю, своє дитинство — раз і назавжди. Забути батьківщину, братів і сестер, матір, яка вигодувала й викохала тебе...

Тут юнеча рука й затремтіла. Він не витримав і озирнувся... і тієї ж хвилини з гуркотом полетів крізь хмари на весняну зелену землю.

Довго лежав він, ніби в глибокому сні. А коли отямився й озирнувся довкола — усе зникло. У руці він тримав... ні, не золотий ключ, а золотисту квітку. Це чарівний ключ протягом ночі перетворився на весняну квітку первоцвіт, яка пустила вже коріння в дорогу для юнака землю його батьківщини...

1. Розкажіть, яких висот хотів досягти юнак. Яке його прагнення було найважчим?
2. Що говорили юнакові зорі? Чому яскрава зоря подивилася на нього з глибоким сумом?
3. Чого не міг забути юнак? Чи зміг би він жити без цього? Яка основна думка легенди?

4. Розкажіть, як з'явилися квіти первоцвіту.
5. Доведіть, що прочитаний твір — легенда. Дайте відповіді на запитання, розкриваючи ознаки легенди: про кого розповідається у творі? Яким був хлопець? Коли події набирають фантастичного характеру? Як закінчується легенда?

- Перекажіть зміст легенди близько до тексту.
- Прочитайте в особах частину легенди від слів «не тремтіти» до слів «тут юнача рука затремтіла».
- Поясніть, чому легенда має таку назву.

МІФИ ПРО СТВОРЕННЯ СВІТУ І ЛЮДЕЙ

Світ, у якому ми живемо, завжди був наповнений таємницями. Чому на небі так багато зірок? Як і коли виникло життя на Землі? Чому одні простори вкриті річками, а інші — пустелями й горами? Чому існує добро й зло, правда та кривда... Давні люди не знали, як пояснити, чому іде дощ, чому на небі сяють зорі, світить сонце і віє вітер, з'являється блискавка, відбувається зміна дня й ночі, пір року, як виникли різні ремесла, тому й почали складати вигадані розповіді, у яких пояснювали їх походження. А ще вони вірили, що в кожного природного явища є свій бог і про них також складали розповіді. Нині на ці запитання ви можете знайти відповіді в енциклопедіях, інтернет-джерелах тощо. А колись людина намагалася сама зрозуміти й пояснити незвідане. Ті початкові уявлення про світ дійшли до нас у *міфах*.

Міфи (з грецьк. *οπώδης*) виникли дуже давно. У них розповідається про походження світу, життя в ньому. Зміст міфів тепер сприймається як фантастичний. Проте в час їх створення люди вірили, що насправді так і було.

У слов'янських міфах, що дійшли до нас, розповідається про боротьбу світлих і темних сил природи, світла та п'тьми, Білобога й Чорнобога. Міфологічні уявлення наших предків не втрачені назавжди. Вони продовжують жити в народних традиціях, святах, піснях, прикметах, прислів'ях і приказках.

Сварог — бог неба, світла та ковальства. Наші предки вважали, що на людей він дивиться з неба через віконечка, а вночі віконечка світяться — це зорі.

Даждбог — бог сонця. Давні люди себе називали «даждбожичами» — онуками бога сонця.

Білобог — головний бог добра. Один із найдавніших і найголовніших персонажів давньоукраїнської міфології. За повір'ям, творець Землі, Води, Світла; батько Перуна, захисник людей від зла; господар Вирію та повелитель інших богів. Народні легенди зображують Білобога в постійній боротьбі з Чорнобогом (символ протиборства добра і зла). Перетворювався, згідно з повір'ям, у Білого Лебедя.

Вирій — у міфах це острів у Всесвіті, першоземля богів і світу. Тут росло першодерево світу — прадуб із молодильними яблуками безсмертя. Сюди ж зліталися птахи на зиму.

Перун — бог дощу, блискавки й грому.

Лада — богиня весни.

Лада

Білобог

Багато слов'янських міфів відомі читачам із книжки українського письменника *Сергія Плачинди* «Міфи і легенди давньої України». Прочитайте окремі з них.

ДОБРО І ЗЛО

І сказав Сокіл Чорнобогові: «Що ж, іди у свою Питьму і володарюй там».

Ступив Чорнобог у безконечний Морок, і відразу тіло його вкрилося чорною смердючою шерстю.

І незлюбив Чорнобог Питьму, зародилася в нього заздрість до Білобога.

І задумав він війну проти Білобога.

І гукнув на всю силу, що аж луна пішла Питьмою: «Ось іду війною проти Білобога. Або знищу його і Сокола та й заволодію Вирієм, або знищу весь Білий Світ, аби скрізь було Єдине Царство Питьми».

Почув ці слова Білобог і гукнув на всю силу — аж луна пішла на весь Білий Світ: «Ось стану на захист Сокола, і Вирію, і Добра. Знищу я Чорнобога і перетворю Питьму у Світло».

І тоді мовив слово Сокіл на вершечку Прадуба:

«Ось почнеться війна між Білобогом і Чорнобогом, між Добром і Злом, між Світлом і Питьмою, між Правдою і Кривдою. І не буде тій борні кінця-краю, бо не буде без неї Життя».

1. Прочитайте виразно міф.
2. Що уособлює в слов'янському міфі Білобог і Чорнобог?
3. Що погрожував зробити Чорнобог? Що йому відповів Білобог? Прочитайте.
4. Що сказав Сокіл про боротьбу між Добром і Злом? Що він ще прорік?
5. Опишіть усно, як ви уявляєте Білобога та Чорнобога.
6. Визначте, про що цей міф.

ЗЕМЛЯ

А Творець усього суцього Сокіл сидить на вершечку Прадуба й думу думає. Довго-довго. Тьма часу минула. І тоді сказав Сокіл своєму синові Білобогу: «Творитимемо твердь, щоби на ній життя буяло. Тож тепер пірни, сину мій, на дно озера Живої води й набери — скільки зможеш — золотого піску й розсій у питьмі його, аби твердь була».

І пірнув Білобог на дно Священного Озера, схопив піску в обидві жмені, випірнув із води і пішов Чорний Світ золотим піском засівати. І де він сипав — утворилася Земля з долинами й полями.

Тоді Перун слово мовив до Сокола:

«Великий Роде, дозволь і мені Землю творити».

І сказав Сокіл: «Іди».

І ось пірнув уже Перун на дно Озера, набрав обидві жмені священного піску та тільки хотів випірнути, аж озеро Живої Води товстою кригою вкрилося. То Чорнобог підкрався до Вирію й заморозив Озеро крижаним подихом своїм.

Що робити Перунові?

Він запхав пісок собі в рот, а в руки схопив з-за пояса вогненні стріли й щосили пробив ними кригу, ще й пустив блискавку в Чорнобога, обпалив його.

Провалився Чорнобог у темну прірву свою й став чорною слиною рани-опіки мастити, аби знову йти в наступ на Білий Світ.

А Перун кинувся Землю творити. І там, де він викидав із рота пісок, гори утворилися.

ПРАДУБ

Довго думу свою думав Сокіл. Тьма часу минула.

І зніс Сокіл золотий жолудь. І сталося диво: вирросло з того жолудя розкішне й могутнє Першодерево. Дуб-Стародуб.

І наче зорі розцвіли на його крислатому гіллі: то вродили **МОЛОДИЛЬНІ ЯБЛУКА** — плоди невмирущості. Стало довкола світло й весело.

Тоді злетів Сокіл на вершину Першодерева й сказав: «Я створив Вирій. Тут моє місце на віки вічні. Звідси я творитиму Світ».

1. Прочитайте виразно міфи. Де сидів Сокіл і думу думав?
2. Розкажіть, як Білобог і Перун творили Землю.
3. Як у міфах відображена боротьба Чорнобога з Білобогом?
4. Як ви уявляєте героїв прочитаних вами міфів? Намалюйте їх у робочих зошитах.

ПРО ЩО ВИ ДІЗНАЛИСЯ В ЦЬОМУ РОЗДІЛІ

1. Як називається розділ?
2. Розкажіть прислів'я або приказки, які ви вивчили.
3. Намалуйте в робочому зошиті ілюстрацію до соціально-побутової казки (на вибір).
4. Хто створив світ за давнім уявленням слов'ян?
5. Як у давньоукраїнському міфі розповідається про вічну боротьбу між добром і злом, правдою і кривдою?
6. Установіть відповідність.

Персонаж

- А** завзятий хлопець
Б Білобог
В золотоволоса дівчинка
Г ледарі
Д кмітливий хлопець

Твір

- 1** «Золота пшениця»
2 «Золоті ключі весни»
3 «Хто помиє горщик?»
4 «Про мудрого хлопчика»
5 «Добро і зло»

7. Розгляньте схему. Які пісні ви знаєте? Проспівайте з пам'яті.

8. Розгляньте ілюстрації. Як ви думаєте, до яких вивчених тем вони підходять?

І. Труш. Гагілки. 1905 р.

ПОЕТИЧНА СТОРІНКА

Слова звучать примусить сильно
й гучно лише одна поетова душа.

Василь Симоненко

Поезія є завжди й усюди. Вона робить світ багатшим, а людей — кращими.

У поезії слова звучать по-особливому, вони захоплюють подих. Таке відчуття поетичного слова виникає тоді, коли серце щиро сприймає й красу, і біль. Адже поет передає ті почуття, які викликають у нього картини природи й життя. А вони бувають не завжди красивими, а й болючими. Тому й звучить поезія так, як поет бачить світ.

НИМИ ПИШАЄТЬСЯ УКРАЇНА

Пропонуємо вам прочитати твори найвидатніших поетів України — Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Максима Рильського, Дмитра Павличка, Ліни Костенко. Ви дізнаєтеся більше про їхнє дитинство, життя і творчість, ознайомитеся з їхніми поезіями. Вам буде цікаво дізнатися, чим вони найбільше захоплювалися, де навчалися, у скільки років написали свої перші вірші. Усе своє життя та діяльність митці присвятили рідній Батьківщині — Україні.

Тому ми й називаємо їх *національною гордістю*, бо ними пишається Україна!

Тарас ШЕВЧЕНКО (1814–1861)

Тарас Григорович Шевченко — видатний український поет. Народився в сім'ї селянина-кріпака в с. Моринцях на Черкащині. Згодом родина Шевченків повертається в с. Кирилівку, де минуло все дитинство поета, з ним пов'язані його перші дитячі спогади й життєві враження.

Уже з дитячих років у Тараса виявляється надзвичайна допитливість розуму, особлива вразливість натури, проявляється неабиякий хист до малювання. Вуглиною чи крейдою він малював на стінах, дверях і дошках.

Пізніше розпочалися життєві негаразди, які переслідували хлопця. Померла мати, а пізніше — батько. Тарас пішов у люди, «щоб добру навчили». Він дуже хотів вчитися малювати. Пан Енгельгард, від'їжджаючи з усією прислугою до Петербурга, забирає й Тараса. Однак найважливішою подією в його житті була зустріч із земляком — художником Іваном Сошенком, потім — з письменником Євгеном Гребінкою та художником Карлом Брюлловим. Друзі викупили Тараса з неволі. Настав період його справжнього розквіту. Тарас Шевченко багато пише, малює й подорожує. Виходить друком його «Кобзар», який сколихнув серця, розбудив розум народу, прагнення до волі.

За вільне, свободололюбиве слово царська влада заслала Тараса Шевченка на 10 років в казахські степи. Це підірвало його здоров'я.

«Туга за рідним краєм робить поета ще більше вразливим на красу України. Усе, чим гарна українська земля: небо, природа, люди, побут, — являється тепер перед поетом у повній величі, мов щось найдорожче у світі, найсвятіше, єдине, утрачене навіки» (Богдан Лепкий).

Прочитайте вірші, написані Тарасом Шевченком у неволі.

* * *

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє.
Радіють люде, що одпочинуть,
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря.

О. Шупляк. Кобзар.
1992 р.

1. Яку картину природи спостерігає й описує Тарас Шевченко в перших рядках вірша? Що з описаного можна побачити? Що почути?
2. Якими словами поет передав настання тиші?
3. Куди лине серце митця? Як він про це говорить? Прочитайте ці рядки, передайте голосом його почуття.
4. Чим доповнюється описана картина в останніх рядках вірша?
5. Розкажіть, які картини природи відкриваються перед очима поета, як він їх уявляє.
6. Яким ви б намалювали садочок, до якого в мріях линув із неволі Тарас Шевченко?
7. Яким настроєм пронизані поетичні рядки? Як передати спокійний ритм вірша (сповільненим чи пришвидшеним читанням)? Прочитайте виразно вірш, передаючи почуття, стан поета.

Розгляньте репродукцію картини, виконаної Тарасом Шевченком, коли він перебував у експедиції на Аральському морі. Які картини відкривалися його зору? Чому сум і печаль сіяли вони в душі поета?

Т. Шевченко. Місячна ніч на Кос-Аралі. 1844 р.

Вірші Тараса Шевченка привертали й привертають увагу композиторів. Вони мелодійні, як народна пісня. Поет увібрив у свою душу пісенність українського народу разом із колисковою від матері, чумацькими піснями від батька, ліричними й жартівливими від сестри Катерини, односельців. Він і сам співав, як соловейко. «Зоре моя вечірняя» — це початок поеми Тараса Шевченка «Княжна» і пісня. Музику написав композитор Яків Степовий. За характером мелодії, простотою та щирістю пісня надзвичайно подібна до народної.

* * *

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.

Як широка сокорина*
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась;
Аж по волі розіслала
Зелені віти...

1. Прочитайте уривок із поеми. Поділіть його на дві частини. Одна частина — що бачить поет, друга частина — що уявляє. Прочитайте кожен частину.
2. Доведіть, що митець розмовляє із зорею, як із людиною.
3. Чому, на вашу думку, саме до вечірньої зорі він звертається?
4. Про що просив поет розказати зорю? Які картини ви б намалювали на папері, які поет малював в уяві?
5. Доведіть, що поет згадував рідну Україну, красу її природи.

- Прочитайте вірш виразно один одному. Прочитайте його з пам'яті.

- Опишіть пейзажі, які бачив поет.
- Опишіть пейзажі, які пригадував поет.
- Розкажіть, що вас найбільше вразило в прочитаній поезії.
- Що б вам хотілося присвятити пам'яті великого поета: відвідати музей Т. Шевченка, побувати в Каневі, де поховано поета, вивчити вірші, зробити вишивку..?

* *Сокорина* — осокір, високе листяне дерево з добре розвиненою кроною; чорна тополя.

Іван ФРАНКО**(1856–1916)**

Іван Якович Франко — видатний український поет. Народився на Львівщині в с. Нагуєвичах в сім'ї коваля. Мати Івася надзвичайно любила українську пісню. З її голосу хлопчик запам'ятав багато народних пісень. Івась ріс розумним, допитливим, жвавим і непосидючим. Любив забігати в батькову кузню й слухати розповіді селян і заробітчан.

Навчався спочатку в сільській школі в Нагуєвичах, а згодом — у гімназії в місті Дрогобичі. Мав від природи здібності до навчання, був наполегливим і працьовитим. Писати почав ще в школі. У восьмому класі віршів набралось на цілу збірку.

Унесок Івана Франка до української літератури й культури величезний. Залишив спадщину не лише українською, а й німецькою, польською, російською й чеською мовами. Його твори друкувалися в багатьох європейських газетах, часописах, енциклопедичних виданнях і різноманітних збірниках тощо.

Письменник знав безліч народних казок, байок і пісень про тварин, залюбки розповідав їх своїм дітям. Пізніше всі казки про тварин він об'єднав під одним заголовком «Коли ще звірі говорили».

ЧЕРВОНА КАЛИНО, ЧОГО В ЛУЗІ ГНЕСЬЯ?

Червона калино, чого в лузі гнешся?
Чого в лузі гнешся?
Чи світла не любиш, до сонця не пнешся?
До сонця не пнешся?
Чи жаль тобі цвіту на радощі світу?
На радощі світу?

Чи бурі боїшся, чи грому з блакиту?
 Чи грому з блакиту?
 Не жаль мені цвіту, не страшно і грому,
 Не страшно і грому.
 І світло люблю я, купаюся в ньому,
 Купаюся в ньому.
 Та вгору не пнуса, бо сили не маю,
 Бо сили не маю.
 Червоні ягідки додолу схиляю,
 Додолу схиляю.
 Я вгору не пнуса, я дубам не пара,
 Я дубам не пара:
 Та ти мене, дубе, отінив, як хмара.
 Отінив, як хмара.

1. Прочитайте виразно вірш. Чим особлива побудова твору? До якого жанру належить цей твір? Доведіть свою думку.
2. Між ким відбувається розмова в пісні?
3. Про що запитує дуб калину? Прочитайте.
4. Чому дуб не міг зрозуміти калину?
5. Що відповідає калина? Чому вона не може вирватися до світла, до сонця? Прочитайте.
6. Яким словом автор називає небо? З чим порівнює дуба?
7. Визначте настрій пісні. У якому темпі треба читати текст пісні? Як пісня, на ваш погляд, виконується, щоб передати задуму й смутку калини?

- Прочитайте розмову дуба й калини в особах.
- Прочитайте діалог із пам'яті.

Музику на слова пісні «Червона калино» написав Богдан-Юрій Янівський. За народною символікою червона калина уособлює вродливу дівчину, а дуб — силу. У поезії поет майстерно відобразив у прагненні калини до сонця — любов до життя, переживання людини за свою долю. Поезія відзначається глибоким ліризмом і високою милозвучністю. Відшукайте пісню в записі й принесіть її на узагальнюючий урок.

НЕМАЄ ДРУГА ПОНАД МУДРІСТЬ* ...

Немає друга понад мудрість,
Ні ворога над глупоту**,
Так, як нема любові в світі
Над матірню любов святу.

Не ділиш мудрості з братами,
Її злодії не вкрадуть,
Її не згубиш по дорозі,
Вона є вільна серед пут.

1. Прочитайте вірш. З ким поет порівнює мудрість, а з ким — відсутність розуму?
2. Яка у світі любов найсильніша? Як поет пояснив, чому материнська любов найсильніша?
3. Як поет доводить, що мудрість людини непідвладна ніяким земним силам? Прочитайте ці рядки й поясніть їх.

- Прочитайте одну строфу (чотири рядки) вірша з пам'яті.
- Прочитайте дві строфи вірша з пам'яті.

Леся УКРАЇНКА (1871–1913)

Видатна українська письменниця Лариса Петрівна Косач (літературний псевдонім *Леся Українка*) народилася 25 лютого 1871 р. у м. Новограді-Волинському. Узимку Косачі жили в м. Луцьку, а літом — у с. Колодяжному. Саме на Волині минуло дитинство Лесі. У сім'ї було шестеро дітей. Мама, відома письменниця Олена Пчілка, сама навчала дітей писати, читати, грати на фортепіано. Батьки багато уваги

* *Мудрість* — великий розум, глибокі знання, життєвий досвід.

** *Глупота* — відсутність розуму, розсудливості; дурість.

приділяли їхній освіті, розвивали інтерес до літератури, вивчення різних мов, бажання здійснювати переклади відомих іншомовних творів. На четвертому році життя Леся навчилася читати, а на п'ятому — писати. Одна з найулюбленіших книжок — збірник сербських народних дум і пісень і «Міфи класичної давнини».

Леся з братом
Михайлом

Дівчинка захоплювалася й театром. Відпочиваючи в бабусі в Гадячому, охоче, з радістю готувала для сільських дітей мамину лялькову оперету «Кармелюк» — була в ній і головним режисером, і костюмером, й актрисою. У дев'ятирічному віці дівчинка почала навчатися гри на фортепіано.

У шестирічному віці Леся навчилася вишивати. Та найбільшим дитячим захопленням її була поезія. У дитинстві вона заучувала напам'ять і декламувала кожний вірш, що потрапляв їй на очі, насамперед байки Л. Глібова.

У тринадцять років Леся почала друкуватися. У 1884 р. у Львові в журналі «Зоря» було опубліковано два її вірші «Конвалія» і «Сафо», під якими вперше з'явилось ім'я — Леся Українка. А історія появи вигаданого імені чи псевдоніма така. Леся та її брат Михайлик вирішили подати свої перші вірші до львівського журналу, але наче б то негоже було відразу в одному номері публікуватися двом Косачам. Тож мама запропонувала Михайликові псевдонім Обачний, а Ларисі — Леся Українка.

Письменниця знала більше десяти мов, рідну та світову літературу, історію, філософію.

У дитинстві Леся тяжко захворіла. З недугою боролася все життя. Останні роки Леся Українка жила в Грузії та Єгипті. Невблаганно прогресувала хвороба. Перемагаючи тяжкі страждання, вона знаходила силу працювати. Там, далеко від

рідної домівки, вона все частіше згадувала дитинство, перед нею поставали картини задумливої поліської краси. Так виникла «Лісова пісня», яка була написана за кілька днів тяжкохворою поетесою.

Дідусь письменниці по матері Петро Якимівич вів свій родовід від грека-перекладача, який у Запорозькій Січі своєю кмітливістю та хоробрістю здобув визнання. Гетьман козаків Богдан Хмельницький узяв його на службу до канцелярії перекладачем (по-староукраїнському звався «драгоман»). З того часу нащадки грека й стали прозиватися Драгоманами. Згодом до Драгоман додали суфікс *-ов*, так і з'явилося прізвище Драгоманов. Це дівоче прізвище мами Лесі Українки.

Прочитайте вірш «Надія». Це перший вірш Лесі, який вона написала в 9 років. Дівчинка присвятила його рідній тітці Олені, яку за національні переконання царська влада заслала до далекого Сибіру. Зверніть увагу, що його написала ваша ровесниця — дев'ятирічна Леся Українка.

НАДІЯ

В. Орловський. Хати в літній день. 1870 р.

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:
Надія вернутись ще раз на Україну,
Поглянути ще раз на рідну країну,
Поглянути ще раз на синій Дніпро —

Там жити чи вмерти, мені все одно;
Поглянути ще раз на степ, могилки,
Востаннє згадати палкі гадки ...
Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна.

1. Якими словами Леся Українка починає й закінчує вірш? Який настрій у них звучить?
2. Леся розуміє, що вдалині серце лине на рідну Вкраїну. Прочитайте ці рядки.
3. Якими словами вона підкреслює, що бажання повернутися в Україну — це сильніше за життя?

Як ви можете пояснити значення слів *палкїї гадки*? Міркуючи, виходьте із значення слів: *гадка* — *думка*; *палкий* — *щирий, послїдовний у переконаннях*; *потребує зосередження, напруження сил*.

Мама подарувала Лесі в дев'ять років блокнот. Мала поетеса протягом десяти років записувала туди свої вірші. У 22 роки вона опублікувала їх під назвою «На крилах пісень». Прочитайте кілька віршів із цієї збірочки.

КОЛИСКОВА

Місяць ясненький
Промінь тихенький
Кинув до нас.
Спи ж ти, малесенький,
Пізній бо час.
Любо ти спатимеш,
Поки не знатимеш,
Що то печаль;
Хутко прийматимеш
Лихо та жаль.
Сором хилитися,
Долі коритися!
Час твій прийде
З долею битися, —
Сон пропаде...
Місяць ясненький
Промінь тихенький
Кинув до нас...
Спи ж ти, малесенький,
Поки є час.

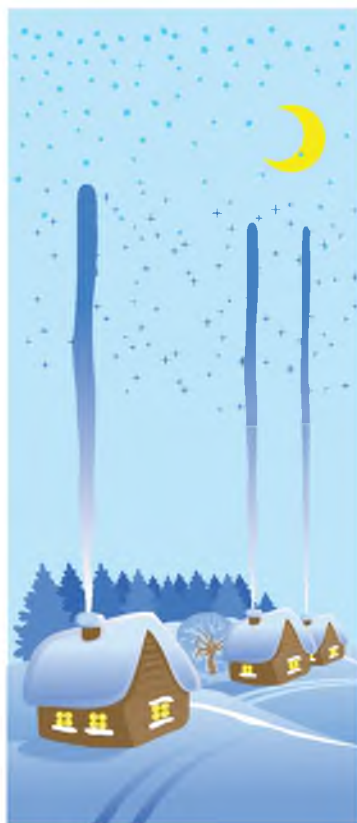

- Доведіть, що твір пронизаний теплими й ніжними почуттями, спокоєм.
- Спробуйте дібрати свій заголовок до вірша.

ЛІТО КРАСНЕЄ МИНУЛО

Літо краснеє минуло,
 Сніг лежить на полі,
 Діти з хати виглядають
 В вікна... шкода волі!
 Діти нудяться в хатині,
 Нудять, нарікають:
 — І нащо зима та люта? —
 Все вони питають. —
 Он все поле сніг завіяв,
 Хоч не йди із хати!
 У замкнуті дивись вікна,
 Ніде й погуляти!
 Сніг з морозом поморозив
 Всі на полі квіти...
 Десь зима та не скінчиться! —
 Нарікають діти.
 Ждіте, ждіте, любі діти!
 Літо знов прилине,
 Прийде мила годинонька.
 Як зима та згине,
 І заквітне ваше поле,
 І зазеленіє, —
 Знов його весна прекрасна
 Квіточками вкриє.

1. Почитайте вірш.
2. Коли діти змогли помітити й відчути всі принади й радощі літа?
3. Чому вони нудяться в хатині? Якими словами поетеса передає відсутність у них навіть надії, що зима закінчиться?
4. Чому діти почувають себе в хатині, як пташки в неволі?
5. Поділіть вірш на три частини: 1) зима; 2) діти нудяться, нарікають; 3) дітей заспокоюють, переконують, що скоро прийде весна.

- Намалуйте в робочому зошиті весняне поле, яке описує поетеса, заспокоюючи дітей.
- Назвіть слова, якими у вірші описана зима, літо й весна. Які слова ви б додали?

Уявіть, що за змістом вірша ви створюєте кадри кінофільму. Опишіть кожний кадр: місце, персонажі, їхні дії, розмови, картини природи... Що ви передасте в кожному кадрі: спокій, невдоволення чи упевненість?

Максим РИЛЬСЬКИЙ (1895–1964)

Максим Рильський — відомий український поет. Народився в м. Києві. Змалку багато читав. Перші вірші написав у семилітньому віці.

Здібний і добре підготовлений хлопчик вступив одразу до третього класу київської гімназії. Згодом закінчив університет і працював учителем.

Поет багато зробив для розвитку дитячої літератури. На сторінках дитячих журналів часто з'являлися його вірші, вийшли друком книжки для малих читачів: «День ясний», «Урожай», «Квіти друзям», «Санчата діда Максима».

СИНОВІ

Ти був іще малий котигорошок,
Така собі одна із людських мошок,
Що виповзли на сонце, бо весна
Тепло лила із келиха без дна,
І щось собі блаженно лепетали, —
І от тебе розумники спитали
(Можливо, й сам слова сказав я ті):

Ким хочеш бути, хлопчику, в житті?
 Серйозний, як усі котигорошки,
 Ти на питання це подумав трошки
 І відповів: людиною. Дитя!
 Благословляючи твоє життя,
 У трудну виряджаючи дорогу,
 Яку пораду чи пересторогу
 Я кращу дам, ніж дав собі ти сам?
 Будь вірним слову, що усім словам
 Із ним одним ніколи не зрівняєш!
 Хай веселять тебе любов і праця,
 Хай дружби непогасної крило
 Гірке від тебе відганяє зло,
 І хай у час останній свій про сина
 Спокійно я подумаю: людина!

1. Прочитайте вірш.
2. Ким називає батько сина? Що він хотів цим сказати?
3. Яка розмова відбулася між хлопчиком і посторонніми (розумниками)?
4. Як оцінив батько відповідь сина?
5. Яку настанову він дає синові? Прочитайте.
6. Якому слову бути вірним бажає батько синові?
7. Яка основна думка вірша? Автор вірша має на увазі розмову будь-кого з батьків із своєю дитиною. Тож яке батьківське побажання він висловлює кожній дитині?

Відшукайте слова, якими описана весна. Що підказало автору такий образ: *тепло лила із келиха без дна?*

- Що говорить поет про дружбу в житті? Прочитайте й поясніть.

- Прочитайте останні два рядки вірша. Який зміст надає поет слову *людина*?
- Визначте, які рядки читаються спокійним голосом, коли появляється приємна схвильованість, яка частина вірша читається з особливою теплотою й гордістю.

ЯК НЕ ЛЮБИТИ...

Як не любити зими сніжно-синьої
На Україні моїй,
Саду старого в пухнастому інеї,
Сивих, веселих завій?

Як не любити весни многошумної,
Меду пахучих суцвіть,
Як не любити роботи розумної,
Праці, що дух веселить?

1. Прочитайте вірш. Якими словами поет висловлює захоплення українською зимою, весною?
2. Прочитайте слова, якими М. Рильський описує зиму, зимовий сад, заметілі, весну.
3. Якими словами митець передав запах квітучої весни?
4. У яких рядках поет возвеличує працю?
5. До чого він повертає увагу читачів? Визначте основну думку вірша.

Прочитайте виразно вірш. Передайте голосом свої почуття, які викликав у вас твір.

- Створіть у робочому зошиті малюнок, у якому передайте красу України взимку та весною.
- Прочитайте вірш із пам'яті.

ВЕРБОВА ГІЛКА

Вербова гілка зацвіла
У мене на столі
Як символ сонця і тепла,
Ще схованих в імлі*.

Як знак зеленої весни,
Котра ще вдалині,
Як знак, що щастя сад рясний
Даровано мені.

Вербова гілка на столі
У мене розцвіла...
Прилинуть, серце, журавлі,
А в них на кожному крилі
Дар сонця і тепла!

* *Імлі* — марево, витвір уяви; *схованих в імлі* — уявляємо (весняне тепло...).

1. Прочитайте виразно вірш.
2. Коли розцвіла на столі вербова гілка? Намалюйте її в робочому зошиті.
3. Яким символом є вербова гілка? Прочитайте.
4. Що говорить поет про весну? Коли і як прилине весна. Прочитайте.
5. Розкажіть, які картини ми вже бачимо, читаючи вірш. Які ще побачимо?
6. Який настрій викликає передчуття весни, сонця й тепла?

Створіть малюнковий фільм на окремих аркушах паперу. Підпишіть кожен кадр своїми словами.

Ліна КОСТЕНКО (Народилася 1930 р.)

Ліна Костенко — відома сучасна українська поетеса — народилася в м. Ржищеві на Київщині в родині вчителів.

Згодом родина переїхала до м. Києва, де Ліна закінчила школу й почала відвідувати літературну студію при журналі «Дніпро».

Вірші поетеси вирізняються оригінальним поглядом на світ і вмінням відтворити побачене несподіваними словами.

Ранні поезії Л. Костенко були настільки сміливим для того часу, що її поетичному слову було оголошено заборону. Однак вона не зневірилася, не занепала духом.

Поетесу добре знають і люблять не тільки в Україні, а й за її межами. Ліна Костенко написала для дітей збірку віршів «Бузиновий цар».

* * *

Дощі програють по городах гаму.
Трусне зелені кучері весна.
Педалі днів натисне під ногами —
і заспіває пташка голосна.

Засяють ночі зорями жасминно*.
А срібний дощ підніме жалюзі —
півонії, рожеві, як фламінго,
стоять в городі на одній нозі.

1. Прочитайте вірш. Які картини природи змалювала поетеса?
2. Чи погоджуєтеся ви, що в першому рядку авторка описує звук дощу як музичну гаму й одночасно поступові зміни на городі? Які ці зміни?
3. Про які зелені кучері говориться в другому рядку?
4. Чи вдається вам уявити в наступних рядках весну як виконавицю гри на фортепіано чи піаніно? Якщо так, то які слова підказують цей образ?
5. Якими словами поетеса описує весняні ночі? Опишіть зорі на небі, які сяють жасминно? Що вдається зобразити, а що тільки можна побачити?
6. Якими словами Ліна Костенко передала думку, що коли припиниться дощ, то...? Прочитайте цей рядок.

- З ким у вірші порівнюються півонії? Чому міг в уяві виникнути такий образ?

Прочитайте опис картини «Півонії» української художниці Катерини Білокур.

На золотистому тлі розкішні півонії. Вони як живі, кожна пелюсточка вималювана. Від блідо-рожевого — до яскравішого, а серединки — біло-золотаві. У центрі пишна червона півонія. Художниця тонко підбрала фарби, точно передала красу й неповторність кожної квітки! Дивимосся на них — і хочемо торкнутися до неї, наблизитися, щоб відчутися запах.

К. Білокур. Півонії.
1946 р.

* Жасмін — кущ із запашними білими квітами.

- Доповніть опис півоній казковістю з вірша Л. Костенко. Зауважте, що К. Білокур любила малювати квіти живі, не зірвані.

Катерина Білокур, наділена талантом від Бога, у національному і світовому мистецтві неповторна. Квіти городні, польові, лісові, різночасні за порою цвітіння опинялися на її картинах поряд у вінку чи букеті.

ПОЛЬОВІ ДЗВІНОЧКИ

Підніме джміль фіранку*.
 Каже: — Доброго вам ранку!
 Як вам, бджілко, ночувалось?
 Чи дощу не почувалось?

Виглядає бджілка з хатки:
 — У дзвіночку добре спатки.
 Цей дзвіночок — як намет**.
 Тільки дощ — як кулемет.

1. Прочитайте вірш.
2. Про кого в ньому розповідається?
3. Хто і як першим привітався? Прочитайте слова джмеля. Що треба передати в голосі?
4. Прочитайте відповідь бджілки. Передайте голосом задоволення бджілки своєю хатинкою й увагою до неї.
5. З чим бджілка порівнює дощ? Чому?
6. Поміркуйте, чому вірш має таку назву.

Прочитайте вірш в особах.

- Роздивіться малюнок. Як ви вважаєте, чи підходить він до вірша?
- Створіть у робочих зашитах свої малюнки до прочитаних віршів.

* *Фіранка* — занавіска на вікні.

** *Намет* — тимчасове приміщення з тканини, гілля; шатро.

Дмитро ПАВЛИЧКО (Народився 1929 р.)

Дмитро Павличко народився на Івано-Франківщині в багатодітній родині.

У творчому доробку Д. Павличка твори, написані для дітей: поема-казка «Золоторогий Олень», «Дядько Дощ», «Де найкраще місце на землі», «Пригоди kota Мартина» та ін. Вони приваблюють читачів щирістю, красою художнього слова та глибиною думок.

СОЛОВЕЙКО

Ніхто так гарно не співає,
Як моя мати.
Вона самого соловейка
Навча співати.
Як мати пісню починає,
Він з неба лине
І в нас біля вікна сідає
На кущ калини.
Про комара співає мати,
Про муху-втіху,

А соловейко на калині
Дрижить од сміху.
Про Морозенка-запорожця
Співає мати,
Про те, як хлопці за Україну
Ішли вмирати...
Як віддавали за свободу
Життя юначе,
А соловейко на калині
Сидить і плаче.

1. Прочитайте вірш.
2. З чим порівняв поет спів матері?
3. Де любить співати соловейко?
4. Коли соловейко сміявся, коли плакав? Як треба прочитати ці рядки?
5. Яким рядкам вірша відповідає зміст прислів'їв?

Україна — мати, умій за неї постояти.
 У чужім краю і солов'ї не цвірінькають.
 Людина без Вітчизни, як соловей без пісні.
 За своїм краєм і серце болить.

ПОЕЗИЯ — ЦЕ ІСКРА ДУШІ

Краса навколишнього світу та людських взаємин надихає поетів творити. Усе, що нас оточує, — це поезія! Відпочиваємо на морі, у лісі, у горах, милуємося рівнинами — усе це невимовна краса — поезія! Вона вчить любити, жити, мріяти, надихає на позитивні думки й справи.

Пропонуємо вам ознайомитися з творами відомих українських поетів. Разом із ними ви поринете у світ краси слова.

Василь СИМОНЕНКО (1935–1963)

Василь Симоненко народився на Полтавщині в селянській родині. Учився дуже добре: закінчив школу із золотою медаллю. Складати вірші Василь Симоненко почав ще в шкільні роки.

Після закінчення школи вступив на факультет журналістики Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка.

Для дітей поет написав казки «Цар Плаксій та Лоскотон» і «Подорож у країну Навпаки».

* * *

Я не бував за дальніми морями,
Чужих доріг ніколи не топтав —
В своїм краю під буйними вітрами
Щасливим я і вільним виростав.
Мене ліси здоров'ям напували,
Коли бродив у їхній гущині,
Мені поля задумливо шептали
Свої ніким не співані пісні.
Коли не вмів ще й букваря читати,
Ходив, як кажуть, пішки під столом,
Любить людей мене навчила мати
І рідну землю, що б там не було.
Чужих країв ніколи я не бачив,
Принад не знаю їхніх і окрас,
Та вірю серцем щирим і гарячим:
Нема землі такої, як у нас.

1. Прочитайте вірш. Передайте голосом ніжні почуття до рідної землі.
2. Що розказав Василь Симоненко про своє дитинство? Прочитайте.
3. Хто навчив його любити людей і рідну землю?
4. Якими словами митець сказав, що мати виховала в сина цю любов, коли він був ще малим?
5. У чому твердо переконаний поет? Що розказав про красу й силу рідної землі?

- Прочитайте першу строфу з пам'яті.
- Прочитайте весь вірш із пам'яті.
- Визначте основну думку вірша.
- Запропонуйте заголовок до вірша.

ГРУДОЧКА ЗЕМЛІ

Ще в дитинстві я ходив у трави,
В гомінливі трепетні ліси,
Де дуби мовчали величаво
У краплинах ранньої роси.

Бігла стежка вдалеч і губилась,
А мені у безтурботні дні
Назавжди, навіки полюбились
Ніжні і замріяні пісні.

В них дзвеніло щастя непочате,
Радість невимовна і жива,
Коли їх виводили дівчата,
Як ішли у поле на жнива.

Ті пісні мене найперше вчили
Поважати труд людський і піт,
Шанувать Вітчизну мою милу,
Бо вона одна на цілий світ.

Бо вона одна за всіх нас дбає,
Нам дає і мрії, і слова,
Силою своєю напуває,
Ласкою своєю зігрива.

З нею я ділити завжди буду
Радощі, турботи і жалі,
Бо у мене стукотить у грудях
Грудочка любимої землі.

1. Прочитайте вірш.
2. Опишіть словами, які картини виникли у вашій уяві під час читання кожної строфи.
3. Якими звуками наповнені описані картини?
4. Що взяв із пісень для себе поет?
5. У яких рядках митець стверджує, що завжди буде разом із своєю країною? Прочитайте.
6. Якими словами поета доводить, що інакше й бути не може? Прочитайте.
7. Назвіть у першій строфі слова, якими поет описує ліси й росу. Якими ви б намалювали ліс, краплини ранкової роси?

Створіть у робочих зошитах малюнки до прочитаних віршів.

Ірина ЖИЛЕНКО
(1941–2013)

Ірина Жиленко — українська поетеса. Народилася в м. Києві. Закінчила Київський університет ім. Т. Г. Шевченка. Написала багато віршів для дітей, розкриваючи малому читачеві красу навколишнього світу. Вийшли друком збірки віршів «Вуличка мого дитинства», «Казки буфетного гнома».

ВЕЧІР ГНОМІВ

Тишком — нишком, чапи — лапи,
в капелюхах, як гриби,
гноми шастають ночами —
чапи-лапи — сніг рипить...

Йдуть вони один за одним,
невдоволено сопуть,
сварять зорі, сніг, погоду,
і котів, і довгу путь.

Звісно, їм таки не з медом.
Ніч. Коти. Ще й мерзнуть вуха.
Червоніють між заметів
чудернацькі капелюхи.

У торбинках гноми ті
носять сонне конфетті.
Лиш сипнуть в шибки віконні —
дітям сняться сні казкові.

В них носи — смішні, червоні,
і хода у них чудна.

Але ти не бійся, доню,
як побачиш їх з вікна.

То для них — страшна образа.
Пробурмочуть: —
— Що за смішки!.. —
І розсерджені, одразу
Перетворяться на шишки.

Тишком-нишком,
тишком — нишком...

1. Прочитайте вірш.
2. Хто головні персонажі вірша? Відшукайте рядки, у яких описані гноми.
3. Розкажіть про них. Доведіть, що гноми — казкові образи. Якими характерними рисами вони наділені?
4. Визначте, хто, кому й коли розказує про гномів у вірші.
5. У яких рядках ми чуємо, як ідуть гноми? Прочитайте.

- Опишіть одного гнома таким, як його зобразила авторка у творі.
- Розкажіть, чому ходять гноми, ще й невдоволено сопуть.
- Поясніть, чому вірш має таку назву.
- Які слова та чії слова прозвучали саме для вас?

Прочитайте фрагменти з «Вечірнього вірша».

ВЕЧІРНІЙ ВІРШ

Вечоріє. День відходить.
Сонно дихають поля.
Тихі зорі, повні води —
це, дитя, твоя земля!

За рікою пахнуть трави,
стука дятел по корі.
У шибках цвітуть заграви
надвечірньої зорі.

1. Якими словами авторка змальовує красу рідної природи у вечірню годину?
2. За допомогою яких слів поетеса зобразила природу як живу істоту?

Іван МАЛКОВИЧ (Народився 1961 р.)

Іван Малкович народився в с. Нижньому Березові, що на Івано-Франківщині. Складати вірші почав з восьми років. Закінчив Київський університет імені Тараса Шевченка. Працював учителем на Київщині. Нині працює директором видавництва з незвичною назвою «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» й пише поетичні твори.

СИНОВІ

Такого єдиного, аж невимовно,
як тебе вберегти?
Я намалюю з дзвіночками клоунів,
щоби тішився ти.
Сім кишень камінців назбираю плескатих,
Щоби кидав ти їх по воді.
У подушку твою хочу неба набрати,
Щоб янголи снились тобі...
Поклич, коли світ цей, скупий на ласки,
тебе доведе до плачу...
як вірний той кінь із далекої казки
на поміч тобі прилечу.

1. Прочитайте вірш.
2. До кого звертається батько? Що його турбує?
3. Як батькові хочеться вберегти сина? Зробити його щасливим?
4. Що обіцяє батько синові?
5. Визначте основну думку вірша.
6. Прочитайте з пам'яті строфу з римованими словами: *ласки — казки, плачу — прилечу*.

Складіть невеличкий вірш про свою любов до батьків. Висловіть свою готовність прийти їм на допомогу в будь-яку хвилину.

ПРО ЩО ВИ ДІЗНАЛИСЯ В ЦЬОМУ РОЗДІЛІ

1. Хто автор поезії, з якої наведені рядки «Зоре моя вечірняя, зійди над горою...»? Про що просить поет вечірню зірку? Прочитайте вірш із пам'яті.
2. З якого вірша рядки: «... а я дивлюся... і серцем лину в темний садочок на Україну»? Прочитайте вірш.
3. Розкажіть, що ви дізналися про дитинство та життєвий шлях Тараса Шевченка.
4. Скільки років від дня народження великого поета святкував світ у 2014 р.?
5. Розкажіть, що ви зам'ятали про Івана Франка та Лесю Українку.
6. Пригадайте, хто автор пісні «Червона калино...». Послухайте її в записі або заспівайте. Про що найважливіше хотів розказати митець словами пісні?
7. Які ще пісні на слова прочитаних віршів ви можете проспівати?
8. У яких творах Леся Українка розповідає про спокійний сон мами та маляти?
9. Прочитайте вірші Максима Рильського й Івана Малковича. Визначте, що у віршах спільного.
10. У яких віршах оспівана краса української природи? Відшукайте їх і прочитайте. Назвіть авторів цих творів.
11. Хто автор слів: «... Бо у мене стукотить у грудях грудочка любимої землі»?
12. Прочитайте вірш і відшукайте рядки, у яких говориться про те, що зерна любові до рідної землі й народу сіються з дитинства.
13. Які слова прозвучали саме для вас? Хто їх промовив?
14. Розгляньте малюнки. Визначте, до яких творів вони підходять.

РОБИ РОЗУМНО, ЯК КАЖУТЬ ЛЮДИ

Міркуй про те, що з того буде, який кінець.

Леонід Глібов

У творах цього розділу йдеться про добрі справи, деякі вчинки змальовано з іскринкою сміху. Українські письменники любили писати байки, бо в образі тих чи інших тварин можна було зобразити людину, її риси й вади характеру, щось підкреслити, а щось висміяти. Вони повчають нас добру й мудрості. Найвідомішими українськими байкарями були Леонід Глібов та Євген Гребінка. Також ви ознайомитеся з гумористичними творами Грицька Бойка та байками Павла Глазового.

БАЙКИ

Чи задумувалися ви, від якого слова утворилася назва цього невеликого віршованого або прозового твору, який містить моральне повчання, — байка? Від слова *баяти*, тобто розповідати.

Обов'язковою ознакою байки є алегорія. **Алегорія** — це зображення рис характеру людей в образах тварин, птахів, риб, рослин і явищ природи. Такі образи в байках називають *алегоричними*. Без алегорії байка перетворилася б на казку чи оповідання. Часто в байках є розмова двох героїв — **діалог**.

Байки примусять вас задуматися над своїми вчинками, поведінкою, ставленням до інших.

Першим байкарем був Езоп, який жив у Стародавній Греції кілька тисяч років тому. Згодом байки писав римський письменник Федр. Через великий проміжок часу французький байкар Жан де Лафонтен, а пізніше й російський байкар Іван Крилов теж почали складати байки, беручи за основу сюжети з творчості своїх попередників Езопа й Федре.

В Україні Леоніда Глібова вважають класиком української байки. Він також запозичував сюжети для своїх віршованих алегоричних повчань у відомих байкарів, але опрацьовував їх, додавав український колорит, тобто описував природу, побут, звичаї, використовував українські прислів'я та приказки. У ті часи написання байок на запозичені сюжети — було традицією, модою.

Леонід ГЛІБОВ (1827–1893)

Леонід Глібов — відомий український поет і байкар. Його дитинство минуло на Полтавщині. Ще малим Льолик — так називали хлопчика — дуже любив квіти і з великим бажанням доглядав за ними. За це рідні й знайомі називали його «квітчастим королем». Так з ним і віталися: «Здоров був, Льолику, квітчастий королику!»

Крім байок, яких митець написав більше ста, Л. Глібов був автором ліричних віршів. Для дітей створив багато жартівливих пісеньок, віршованих загадок та акровіршів. Він підписував їх вигаданим ім'ям, тобто псевдонімом — дід Кенир. Так раніше називали співочу пташку канарейку. Леонід Глібов писав ці твори спочатку для власних дітей.

Любов до України, її чарівної природи та людей поет-байкар проніс через усе життя.

ГАВА І ЛИСИЦЯ

Літаючи по дворах, Гава
Шматок ковбаски добула;
Хоч кажуть, що вона дурна роззява,
А до крадіжки здатная була.
От узяла та й полетіла,
Щоб недалечко, у ярку,
На самоті поснідать до смаку:
Усе було, ще ковбаси не їла.
«Спасибі, — думає, — розумним головам,
Що в світі потрудились,
Усячину робить навчились;
Поміж людьми, як кажуть, добре й нам:
Що-небудь можна роздобути».
Не успіла Гава носом ткнути,
Аж і Лисичка тут стоїть
І жалібно квилить:
— Голубко-кумонько! Тебе я ждала-ждала,
Аж плакала, як виглядала,
Щоб голосочок твій почути,
Хоч на хвилиночку про горенько забудь...
Ти, може, серденько, того й не знаєш,
Як гарно, любо як співаєш —
І соловейко так не втне...
Розваж хоч трошечки мене! —
Прийшлося роззявитись дурному горлу:
— Кра! кра! — а ковбаса додолу,
Лисичка хап — і у кущі мерщій, —
Оддячила кумі своїй!
Прокрякала роззява, огляділась —
Чортма куми і снідання нема...
— А щоб ти, — каже, — подавилась,
Лукавая кума!
Прилащиться підлиза хоч до кого:
Солодкії слова

Приманюють великого й малого,—
 То вже така дурниця світова;
 Про се розумні знають люде,
 Та що ж ви будете робить:
 Хто маже — не скрипить,—
 Так, мабуть, і довіку буде.

1. Прочитайте байку.
2. Назвіть героїв байки. Як ви думаєте, чому персонажами байки Л. Глібов вибрав Гава й Лисичку? Який випадок з їхнього життя описав? Розкажіть.
3. Що автор розказав про Гава? Прочитайте слова, якими він дає їй характеристику. Чому так відверто називає її дурною?
4. Якими словами підлестилася Лисиця до Гава? Як вона говорила до неї? З ким порівнювала? Прочитайте цю частину байки.
5. Як Гава назвала Лисичку?
6. Як ви оцінюєте вчинок Лисиці й поведінку Гава?
7. Яких людей, на вашу думку, автор зобразив в образах Гава та Лисиці?
8. У яких словах зосереджено мораль байки? Поясніть, як ви її розумієте.

Відшукайте в байці незвичні слова та вислови.

- Розподіліть ролі й прочитайте байку в особах.
- Які байки Л. Глібова ви знаєте? Прочитайте з пам'яті.

Євген ГРЕБІНКА (1812–1848)

Євген Гребінка народився на Полтавщині. У дитинстві любив слухати народні пісні, казки й легенди. Рідна сестра називала його розумником і мрійником.

Євген Гребінка є автором ліричних віршів та оповідань. Багато його віршів стали піснями. Проте найбільше він любив писати байки.

СОНЦЕ ДА ХМАРИ

Ось Сонечко зійшло, і світить нам, і гріє,
І Божий мир як маківка цвіте;
На небі чистому ген Хмара бовваніє.
Та Хмара надулась і річ таку гуде:
«Що вже мені се Сонце надоїло!
Чого воно так землю веселить?
Хоч я насуплюся, воно таки блищить.
Я полечу йому назустріч сміло,
Я здужаю його собою затемнить».
Дивлюсь — і Хмарами півнеба замостило,
На Сонечко мов нічю налягло.
А Сонце вище підплило
І Хмари ті позолотило.

1. Прочитайте байку.
2. Як життя раділо Сонечку? З чим поет порівнює осяяний сонцем світ?
3. Прочитайте, що автор розказав про Хмару. Чому вона надулася?
4. Прочитайте, що вирішила зробити Хмара. Чи вдалося їй затьмарити Сонце?
5. Чому, на вашу думку, поет вибрав персонажами Сонце та Хмару?
6. Що він показав в образі Хмари, яка чисте небо вкрила й сонце затулила від світу, а що — в образі Сонця, що навіть хмари позолотило, зробило їх кращими?

Визначте, де слова Хмари, а де — автора. Розподіліть ролі й прочитайте байку в особах.

- Поясніть значення словосполучення *річ гуде*. Доберіть словосполучення, близькі за значенням, із запропонованих: *говорить із злістю, говорить невдоволено і з погрозою, шумить загрозливо*.
- Виберіть до слова *замостило* із запропонованих протилежні за значенням: *вияснилось, небо стало безхмарним, нахмарилось*.

У прочитаній байці мораль прихована. Однак стає зрозуміло, що із сонцем пов'язане все світле й красиве, що нас оточує.

Павло ГЛАЗОВИЙ (1922–2004)

Павло Глазовий — один із найпопулярніших українських гумористів. Народився на Миколаївщині. У його творах відчувається любов до рідної землі, до свого народу, уболівання за українську мову й українське мистецтво. Теми гуморесок і байок різноманітні: про школу, село, учителів, студентів, про побутові справи тощо.

Байкам Павла Глазового притаманні дотепність і влучність. Його називали найвеселішим письменником в Україні.

Творчість Павла Глазового — життєдайна, його вірші додають людям настрою, допомагають побачити в житті більше світлого, радісного, стати добрішими.

ДЖЕРЕЛО І ФОНТАН

Крізь чорну скелю світле Джерело
Прозору воду в затінку лило.
А поблизу, серед жоржин і трав,
Фонтан грайливо бризки розкидав
І глузував з малого Джерела,
З його води, що слізкою текла:
— Нещасне, бідне, жалюгідне ти!
Навіщо й жити, як отак текти?
Дзюрчиш, безсиле, в тіні, в холодку
І квасиш грязь із глини та піску...
На мене ти, задрипане, поглянь,
Як граю я в ясно-рожеву рань,
Як наді мною райдуга-дуга
Вогнем горить, мов арка дорога.
Поглянь, як гордо в квітах я стою...
І, хвилькою всміхнувшись,

Джерело Фонтанові відповіло:
 — Ти показний! Але не в блиску суть...
 Увечері твій чорний рот заткнуть.
 А хай заткнути спробують мене, —
 Нутро* гори прорву я кам'яне
 І все-таки до сонця донесу
 Непоказну, живу свою красу.

1. Прочитайте байку.
2. Знайдіть, як Фонтан називав Джерело.
3. Прочитайте, як Фонтан вихвалявся. Що йому відповіло Джерело?
4. Якою назвало свою красу Джерело? Поясніть його слова.
5. Кого в образах Фонтана та Джерела зобразив автор?
6. Поясніть, у чому полягає повчальний зміст твору.

Хоч джерельце маленьке й непомітне, а проте воно приносить користь людям і природі. З малого джерела починається велика ріка. Про це йдеться в прислів'ях і приказках.

Мала крапля великий камінь продовбає.
 Вода і камінь точить.
 Маленька праця краще за велике безділля.

Прочитайте ще одну байку П. Глазового. Поміркуйте, чому в ній розмовляє тільки один персонаж. Який він?

ПОВЧАННЯ

— Яка ж бо ти дурна!
 Яка ти бідна, кволал!
 То в квітах ніжишся,
 То замерзаєш гола,
 То гнешся від дощів,
 То сохнеш без води,

А потім роздаєш
 Важкі свої плоди.
 Пора вже стать давно
 Розумною, сусідко! —
 Стовп Яблуню повчав,
 Поскрипуючи гідко.

*Нутро — внутрішня суть кого-небудь або чого-небудь.

1. Хто розмовляє в байці? Як Стовп доводив Яблуні, що вона нерозумна? Які висував аргументи?
2. Яким уважав себе стовп? Чому?
3. Поясніть, як ви розумієте зміст заголовка байки. Чи дослухається до повчань Яблуня, яка навесні милує око своїм рожево-білим цвітом, а восени пригощає людей рум'яними яблучками? Чи розумів це Стовп?
4. Яку людину зобразив в образі Стовпа автор?

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ

Гумор — це добрий необразливий сміх. Сказане з гумором запам'ятовується та краще впливає на нас. Для цього створюються гумористичні твори. Описуючи комічну ситуацію, автор хоче тактовно вказати на недоліки людини, вади її характеру, сподіваючись, що вона їх виправить. Гумор не ображає людину, потрібно вчитися його розуміти. Смішними (комічними) у творах часто є несподівані ситуації, збіги обставин.

Грицько БОЙКО (1923–1978)

Грицько Бойко народився на Донеччині. Складати вірші почав ще в дитинстві. Успадкував поетичний дар від батька, який навіть розмовляв віршами. Його справедливо можна назвати майстром сміху в поезії для дітей. Він умів не тільки розважати малих читачів, а й з теплим, доброзичливим гумором дотепно зобразити найрізноманітніші вади дитячого характеру.

Майже 100 віршів Грицька Бойка стали піснями. Їх покладено на музику відомими українськими композиторами: «Морозець», «Кришталева зимонька», «На місточку» та багато інших.

Прочитайте гумористичні вірші. Про які особливості поведінки дітей поет розповідає з гумором?

КОНСУЛЬТАНТ

Весною біля школи
 Усім знайшлося діло:
 Гуртом ямки копали
 І деревця садили.

Один Мишко тинявся
 І потирав долоні, —
 Він був за консультанта
 У нашому загоні.

Та корінь засипайте
 Мерщій, Катюшо й Людо, —
 Бо яблунька засохне
 І яблук тут не буде.

До кожного підходив,
 Повчав нас без упину:
 — На дно насипте добрив,
 А зверху — вогку глину!

— Авжеж, не буде яблук, —
 Промовила Катюша, —
 Бо це, як хочеш знати,
 Не яблунька, а груша!

1. Чи зустрічалися вам такі консультанти?
2. Чому виникла комічна ситуація?
3. Як, на вашу думку, говорила до Мишка Катя (*ображено, з докором, з насмішкою, повчально*)?
4. Як говорив Мишко? Поясніть, чому вірш має таку назву. Доведіть, що автор назвав Мишка консультантом із насмішкою. Сформулюйте основну думку вірша.

Прочитайте вірш в особах. Вивчіть слова й розіграйте описану ситуацію.

ДОДУМАВСЯ

Покарав малого тато, —
 Той стоїть в кутку кімнати.
 Плаче хлопчик і рида.
 Дума хлопчик: «Не біда!

От як виросту, — кімнати
 Буду круглі будувати.
 Буде хата в нас така:
 В ній ні одного кутка!»

1. Прочитайте виразно вірш.
2. З яким настроєм хлопчик стояв у кутку? Назвіть слова, якими передано його стан.
3. Прочитайте, як він себе заспокоював. Чи планував поводитися так, щоб тато більше не ставив у куток?

- Прочитайте вірш із пам'яті.
- Намалюйте мрію хлопчика.

ВЕРЕМІЙ

Це дідусь хороший мій,
 Звуть його так — Веремій.
 Так він дивно розмовляє,
 Що поспробуй зрозумій!
 В цирку був я з дідусем —
 Ми там бачили усе:
 І жонглера, і ведмедя
 На швидкім велосипеді...
 Я крутивсь, дідусь спитав:
 — Ти прийшов *ловити гав*?
 Ну й дідусь мій, Веремій!
 Що він каже? Зрозумій.
 Грались ми з Рябком кудлатим —
 Посварилися із братом.
 Брат мовчав і я мовчав,
 А дідусь обох повчав:
 — Так до бійки недалеко!
 Що це ви *розбили глека*?
 Братик, плачучи, сказав:
 — Глека я не розбивав!
 Ну й дідусь мій, Веремій!
 Що він каже? Зрозумій.
 Ми були біля криниці.
 З неї я хотів напиться.
 Нахилиюсь,гнуся,гнуся —
 До води ж не дотягнуся...
 А дідусь мій: — Що? Попив?
Шилом патоки вхопив?
 Знов мені не зрозуміло:
 Тут — ні патоки, ні шила.
 Ну й дідусь мій, Веремій!
 Що він каже? Зрозумій.

Братик спать ніяк не хоче:
Хоч і сонні в нього очі,
Вередує: — Я не ляжу!
А дідусь ласкаво каже:
— От якби ти зараз ліг,
Ти б заснув *без задніх ніг!*
Братик ліг, питає в нього:
— Де ж у мене задні ноги?
Ну й дідусь мій, Веремій!
Що він каже? Зрозумій.
Я, сестричка й менший брат
Втрюх збирали виноград,
Сперечалися ми все:
Хто з нас кошик понесе?
Дідуся ми розгнівили:
— Що ви *кашу заварили?*
— Де ж та каша? — мовив брат.
— Ми ж збирали виноград!
Ну й дідусь мій, Веремій!
Що він каже? Зрозумій.

1. Прочитайте вірш.
2. Визначте, які рядки є зачином у вірші. Від імені кого ведеться розповідь?
3. Що розказав хлопчик про свого дідуся на початку вірша?
4. Поділіть вірш на частини. Якими словами закінчується кожна частина? Якими словами дідусь дав характеристику вчинкам своїх онуків у кожній ситуації? Доведіть, що хлопчик розумів усе буквально.
5. Яка основна думка твору? З яким визначенням ви погоджуєтесь: *треба вивчати українську мову, щоб її розуміти й образно висловлювати свої думки; не треба пустувати.*

• Розкрийте значення вибраних фразеологізмів.
Ловити гав, розбити глека, шилом патоки вхопити, спати без задніх ніг, кашу заварити.

- Якщо є можливість, перевірте себе за словником фразеологізмів, якщо ні, прочитайте пояснення.

Шилом патоки вхопити — зазнати невдачі; *кашу заварити* — зчинити сварку; *спати без задніх ніг* — дуже міцно, не пробуджуючись; *розбити глека* — посваритися; *ловити гав* — марно витрачати час, байдикувати.

ПРО ЩО ВИ ДІЗНАЛИСЯ В ЦЬОМУ РОЗДІЛІ

1. Пригадайте, що таке *байка*. Розкажіть, коли ви вперше ознайомилися з нею. Чим байка відрізняється від вірша?
2. Розкажіть, що ви знаєте про байку. Назвіть відомих байкарів.
3. Якій байці Леоніда Глібова належить вислів «Хто маже — не скрипить»?
4. Автор байки «Джерело і Фонтан»

А Євген Гребінка

Б Павло Глазовий

В Леонід Глібов

5. Напишіть у робочому зошиті, які герої з прочитаних творів вам запам'яталися найбільше.
6. Розкажіть, від чого застерігає кожен автор прочитаного вами твору. Хто з них розповідає з гумором про вчинки персонажів?
7. Висловте міркування про те, для чого ви прочитали ці твори. Можливо, щоб не повторювати чужих помилок? А ще?
8. Відшукайте в прочитаних вами творах незвичні слова та вислови.
9. Розгляньте малюнки. Визначте, до яких творів вони намальовані.

ЗОЛОТА ПОЛИЦЯ ТВОРІВ

Життя без книжок — весна без квітів.

Народна творчість

На ваших полицях є книжки українських і зарубіжних авторів. Деякі з них вам подобаються й можуть стати улюбленими. Зазвичай *золотою* називають полицю з улюбленими книжками. Щоб у вас така була, треба перечитати багато книжок. Тож шукайте свою улюблену книжку в бібліотеці, у книжковому магазині, у друзів, на полицях дитячих книжок тата, мами, дідуся, бабусі та збирайте власну золоту полицю книжок! У цьому розділі ви прочитаєте фрагменти творів українських письменників Бориса Грінченка, Олеса Гончара, Віктора Близнеця, Олександра Дерманського, Неди Нежданої. Ви ознайомитеся з літературними казками й п'єсами. Деякі з них ви вже знаєте, а інші будуть для вас новими. Сподіваємося, що вони теж стануть вашими улюбленими.

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

Казки, які створив народ, називаються *народними*, або *фольклорними*. *Авторськими*, або *літературними*, називаються казки, написані конкретними авторами.

Жанр літературної казки — улюблений серед українських письменників. У попередніх класах ви читали літературні казки Івана Франка, Лесі Українки, Василя Сухомлинського. У цьому році ви ознайомитеся з літературними казками Анатолія Григорука та Григора Тютюнника.

Коли ви читаєте літературні казки, то помічаєте, що деякі з них написані на основі народної казки, а інші — на основі авторського задуму. Однак усі вони — казки, бо в них багато фантастичного й незвичайного. Автор вносить у відомий зміст народної казки чи описаної події щось власне й неповторне.

Борис ГРІНЧЕНКО

(1863–1910)

Борис Грінченко народився на хуторі Вільховий Яр, що на Харківщині. Був відомим педагогом, письменником, фольклористом, етнографом, лексикографом і перекладачем. Понад 10 років працював учителем у школах. Він склав для учнів початкової школи «Буквар» та упорядкував читанку «Рідне слово». Для дітей писав вірші, байки, оповідання й казки.

КВІТКИ

(Скорочено)

Стояла зима. Уся земля була вкрита пухким снігом, наче м'яким укривалом, під котре ховались усякі рослини. І справді, там було дуже тепло корінцям, травинці та квіточкам, але їм було сумно в темній хатці, вони ждали весни, щоб любе сонечко послало своє проміння зігнати сніг, зігріти холодну землю, випустити їх хоч із теплої, але дуже темної хати.

Маленькому блакитному дзвіночку було дуже сумно; він почав прислуховуватися, що робиться вгорі, йому чувся якийсь гомін. Це бігали по садку діти, грались у сніжки й робили снігову бабу, вони дуже раділи зимі.

— Послухайте, сестрички! — загукав дзвіночок до інших квіток. — Послухайте, який угорі гомін: може, прийшла весна?

— Ох, коли б то скоріше весна! — прошепотіла біленька конвалія, зітхаючи. — Як я люблю дивитися на гарних метеликів і слухати чудові співи пташок. А сонечко, Боже, яке гарне!

— Страшенно нудно так довго тут сидіти, так би вже хотілося розпустити свою гарну мережану спідничку! — промовив красень тюльпан.

— Годі вам балакати! — пробурчав старий реп'ях, прокидаючись. — Хвилини спокою не даєте.

Квітки затихли, якби тільки старий заснув.

— Якби мені хотілося подивитися, що робиться на землі! — промовив тихесенько оксамитний чорнобривець.

— Ой! Як я вже скучила за тим сонечком! — сказала маленька польова гвоздика.

— І чого це ви так турбуєтеся за тим сонцем? Хіба я гірший від нього? — промовив згорда соняшник. — Ось нехай тільки я вийду на світ, тоді побачите, що моє листячко краще від сонячного променя.

— Ач, як хвалиться! — прошепотіла фіалочка, нахиливши до конвалії свою гарну голівку.

— А мені здається, — промовила красива півонія, що тут є кращі від тебе, соняшнику, та й не величаються! — І вона з презирством глянула на нього.

Соняшник хотів уже сперечатись, але в цей час знову прокинувся старий реп'ях і сердито гримнув:

— Мовчіть, дурні! Ніяк не дадуть заснути. Спіть краще та ждіть, усе буде у свій час.

Маленька незабудка здригнулась і міцно притулилася до фіалочки, але не заснула, а прислуховувалася до чогось.

— Послухайте, малеча, що я вам скажу, — промовила пишна жоржина. — Я бачила зиму. Це було торік чи позаторік — не пам'ятаю. Я спізнилась увійти в хату, бо задивилася на сонечко, котре ховалося за хмари, і весь обрій палав червоним світлом, наче полум'ям. Картина була чудова! Але я не встигла надивитись, як раптом зірвався вітер, зашумів по деревах, зробилося темно — і посипав густий та лапатий сніг, вітер сердито крутив його на всі боки. Одна сніжинка впала мені на голову й пошкодила моє красиве листя. Я мерщій сховалась у хату.

— Ой, як страшно! — промовила, здригнувшись, гарненька рожева стокроть. Вона міцно притулила до себе листячко, як би хотіла захиститися від холоду.

— Не вірте цій цокотусі, — промовив первоцвіт. — Ви ж знаєте, що я перший виходжу на світ і хоч у кінці, але все ж таки бачив зиму, і вона зовсім не така страшна.

— Я теж бачив зиму, — промовив синенький барвінок. — Як хочете, то розкажу вам.

— Розкажи, розкажи! Це дуже цікаво! — загомоніли всі квітки.

— Слухайте, але не верещіть так, бо старий реп'ях прокинеться й буде гримати. Був я ще малесеньким пуп'янком, і мені дуже захотілося побачити зиму. От як усі послули, я тихесенько відчинив віконце й визирнув. І, Боже ж мій, яку красу я там побачив! Дерева стояли в срібному прозорому вбранні, увітчані кришталевими квітками, котрі здавалися чудовими гірляндами, що додавали деревам ще більшої краси. Земля теж була загорнута в дорогу блискучу матерію, убрану срібними зірочками. А маленькі куці були подібні до фантастичних квіток у якомусь зачарованому садку. І все блищало й переливалося на сонці, мов дороге каміння.

Я дивився й не міг відвести очей від цієї краси. Але пробіг вітер, зробилося дуже холодно, я спішно зачинив віконце й ледве зігрівся у своїй теплій постелі...

Поки барвінок це оповідав, квітки поснули. Не спала тільки маленька рожа, що була в тому самому місці саду, але стояла на вікні в будинку. Маленька щілина в рамі давала їй спромогу чути все, що розказував барвінок, їй страшенно хотілося вийти в садок, щоб там подивитися на зиму.

— Любий барвінку, якби ти знав, як мені хочеться побачити зиму! — промовила рожа. — Чи не можна вийти?

— Яка ти ще не розумна дитинка, — промовив ласкаво барвінок. — Ну куди ти підеш у своєму легкому вбранні!

Рожа подивилася на свою літню суконьку й зітхнула.

— Ну, то розкажи ще що-небудь, любий барвінку, — просила вона.

Барвінок нічого не відповів, він уже спав.

— Чого мені лякатися холоднечі, — міркувала собі роженька. — У мене хоч і легенька сукня, але я маю листя, у котре я можу загорнутись. Тільки одну хвилинку подивитись і годі!

Коли це нараз вона почула, що коло неї щось зашелестіло. Це був дуже гарний нічний метелик. Він спав на тому вікні вгорі й упав якраз біля рожі. Він уже розпустив крильця, збираючись летіти, коли роженька почала його прохати:

— Любий метелику, поможи мені вийти в садок: я так хочу побачити зиму.

Метелик згодився й вилетів у щілину. Рожа за ним висунула голівку.

— Поможи мені, братику, висунутися ще більше, — просила вона метелика.

— Ой, як же зимно! — скрикнув він.

— Ой, як гарно! — промовила рожа. — Як усе блищить. Які чудові квітки на деревах і яка красива земля у своєму дорогому білому вбранні. А чи бачиш, які блискучі срібні зірочки літають у повітрі?

Але метеликові було не до того. Ніжки його дуже змерзли, і він хотів швидше в хату.

— Пусти мене, сестричко, у хату, бо я зовсім замерз.

Але рожа не чула його слів: вона милувалась, що було перед очима. Справді, картина була дуже гарна. Якраз місяць вийшов з-за хмари й освітив усе своїм чарівним блідим світлом. Його промінь упав на ялинку, що росла біля вікна, і так чудово освітив її, що вона здавалася зробленою з діамантів, а її блиск уразив маленьку рожу так, що вона затрепетала своїм листячком — і радісно гукнула до метелика:

— Ти тільки подивись, яка краса! Я ще зроду не бачила такого чарівного деревця.

— Чудово, чудово! — шептав метелик. — Але мені холодно, я мерзну, зовсім мерзну. Ходімо швидше в хату.

— Ще тільки хвилиночку — і підем, — казала рожа.

— У мене зовсім задубіли крильця, — ледве чутно шептав метелик. — Я вже не маю сили.

І він схилився на роженьку.

Але здивована рожа нічого не чула й не примітила, як заховався місяць, повіяв вітер і почав шарпати листя, у котре вона загорнулась.

— Метелику! Метелику! Мені холодно, ходім швидше, бо я замерзну, — гукала рожа й силкувалась вернутись у кімнату.

Але злюща зима не любить живих квіток. Вона міцно прикувала рожу до щілинки, і маленька цікава квіточка почала замерзати.

1. Прочитайте твір.
2. Назвіть усі квіти, про які йдеться у творі. Як письменник описав кожну з них? Відшукайте в тексті.
3. Про що мріяли квіти взимку? Чому їм швидше хотілося зустрітись із сонцем?
4. Який персонаж твору весь час бурчав? Як він названий у творі?
5. Які квіти бачили зиму? Що вони про неї розповіли? Прочитайте опис зими.
6. Якою рожа побачила зиму? Прочитайте.
7. Що б вам хотілося змінити в закінченні твору?

- Перекажіть близько до тексту один з описів зими.
- Намалюйте зиму за описом.
- Опишіть одну з квіток, яка чекала на прихід весни.

Анатолій ГРИГОРУК (Народився 1932 р.)

Анатолій Григоруку народився на Вінниччині. Пише вірші, казки, оповідання та повісті про розмаїтий навколишній світ.

У творах А. Григорука багато веселої вигадки. Події, у які потрапляють герої, цікаві й захопливі. А читачам письменник бажає виявити своє справжнє поклонання та залишатися відданим йому.

СКАРБЪ АНТОНЧИКА МОНТЕ-КРІСТО*

Жив собі хлопчик на ім'я Антончик. Не сказати б, що був він великий мудриголова, однак і не дурник. Не сміливець, але й не страхополох. Не трудяга-роботяга, проте й не лінюх. Хвацько катався на роликівих ковзанах. І, звісно, з ранку до вечора міг сидіти біля телевізора й дивитися мультики. Одне слово, це був звичайнісінький хлопчик, яких ми зустрічаємо на кожному кроці.

Тим часом одна потаємна мрія вирізняла Антончика з-поміж інших хлопчиків і дівчаток: він хотів стати найбільшим багатієм на землі. «Ех, якби мені знайти скарб! — мало не щодня марив Антончик. — Щоб була там ціла гора золота й коштовного каміння, як у графа Монте-Крісто. Ось тоді б я став найщасливішим у світі!» І щоразу при цій думці Антончик тяжко зітхав, бо не знав, як йому свою мрію здійснити...

Якось після сніданку він вибіг на вулицю погратися. Бачить: стоїть неподалік їхнього будинку ветхий згорблений дідок, чимось схожий на казкового гнома, стоїть і силкується

* *Монте-Крісто* — так звали багатого героя з твору французького письменника Александра Дюма.

підняти із землі впущену з рук палицю. Та, мабуть, від старості кістки в дідка геть негнучкі стали, бо ніяк він не нагнеться. А без палиці й півкроку ступити йому несила. Тому Антончик підбіг, підняв палицю й каже:

— Ось, дідуню, тримайте. Тільки не впустіть знову, бо я побіжу до своїх друзів гратися, і вже не буде кому вам підсобити.

— Красенько дякую, — прошамотів дідок. — Бачу, ти добросердий хлопчик. Тому маю тебе за це винагородити. Скажи, чого б тобі найдужче хотілося?

— Е, — махнув рукою Антончик, — ви все одно того не зробите.

— А ти скажи. Може, і зроблю.

— Я, дідуню, дуже хочу стати найбільшим багатієм, — зазиряно сказав Антончик. — Якби мені ціла купа золота, а на додачу ще й купа коштовного каміння, як у графа Монте-Крісто, я був би найщасливішим у світі!

— Так, так, — задумливо поскубав свою сиву бороду дідок. — А ти певен, що саме це робить людину щасливою?

— О! — вигукнув Антончик. — Ще й як певен!

— Що ж, хай буде по-твоєму, — мовив дідок і загадково усміхнувся.

Він прошепотів якісь таємничі слова, махнув палицею — і тієї ж миті чарівна сила підхопила Антончика, крутнула кілька разів, і не встиг він опам'ятатися, як опинивсь у величезній, з високим склепінням кам'яній печері, зовсім порожній і таємничо-зловісній. Печеру наповнював легкий сизо-рожевий туман.

Антончик боязко роззирнувся. Та впевнившись, що йому не загрожує ніяка напасть, ступив кілька кроків уперед. Раптом його увагу привернуло якесь химерне світіння. Антончик повернувся в той бік і побачив, як просто на землі лежить велика купа сліпучо-білих і багряно-червоних, жовтавих і

зелених камінчиків. Кожен із них був завбільшки з голубине, а то й куряче яйце й відсвічував мерехтливим вогнем.

— Та це ж справжнісінькі діаманти!.. А ось рубіни!.. І смарагди! — у захваті вигукував Антончик, хапаючи то один камінчик, то інший.

Він одразу впізнав їх, бо вдома частенько розглядав зображення в татовому альбомі про мінерали.

Поряд із камінчиками лежали ще дві великі купи. В одній були зливки срібла, у другій — щире золото.

— Мамочко рідна! Здійснилася моя мрія! — мало не танцюючи з радощів, вигукував Антончик. — Я став над усіма багатіями багатій.

Якусь мить він розмірковував, що має робити далі. А тоді йому сяйнула думка: «Наберу-но я з кожної купи побільше цього добра й гайну додому. Куплю вантажну машину з довжелезним причепом, вернуся й заберу все до останнього діамантика».

Наклавши в пазуху золота, срібла й коштовних каменів, він вирушив у дорогу.

Антончик нітрохи не сумнівався, що швидко вибереться з печери. Але вузький прохід перед ним виявився горбкуватим-ямкуватим, та й іти по ньому доводилося мало не на впомацки. Питьма ставала все непрогляднішою. Антончик часто падав, збивав коліна, натикався випростаними поперед себе руками на гострі гранітні виступи. Скільки він так ішов, сказати важко. Антончик геть утратив лік часові. Він дуже зголоднів і відчував повну неспромогу йти далі.

— О, мені хоч би тоненьку скибочку хліба! — у розпачі прошепотів сам до себе Антончик. — Я віддав би за неї все своє золото. І щойно ці слова злетіли йому з вуст, як сталося диво:

золоті зливки, що були в нього в пазусі, зникли, ніби випарувалися. А в руці опинився краєць духмяного житнього хліба. Антончик квалливо потамував голод, трошки перепочив і вирушив далі. Він ішов і думав, що якби ще день-два тому хтось сказав, що крайчик хліба вартіший за кілька злиwkів золота, це викликало б у нього глузливий сміх. Він навіть не став би сперечатися, а лише зневажливо вигукнув би: «У таку дурню ніхто у світі не повірить!» І ось, маєш тобі — тепер сам повірив.

Тим часом дорога під ногами крутішала просто на очах. Ноги грузли у висипах, перечіплювалися через кам'яні брили. Іти ставало важче й важче. Від спраги паморочилося в голові. Усе тіло виповнювала втома. Тож Антончик, мало не плачучи, проказав:

— Ой, більше не можу... За один-однісінький ковточок води віддам усе своє коштовне каміння.

І враз у пазусі його сорочечки полегшало точнісінько на стільки, скільки важили всі його діаманти, смарагди й рубіни разом узяті, а вухо вловило віддалений тихий плюс-кіт. Антончик увесь стрепенувся, повернув у той бік — і в сіророжевому мороці побачив, як із розколини в скелі струменіє вода. Він припав до неї і почав жадібно пити. О, такої води Антончик не куштував зроду! Здавалося, то тече солодкий життєдайний нектар. Напившись уволу, Антончик утер рукавом сорочки губи й поплентав далі. Якийсь час він ішов, не відчуваючи гнітючої втоми. Та ось на нього війнуло гарячим, як із печі, повітрям. Здавалося, у груди вливається жаркий вогонь. У скронях Антончикові болісно запульсувала кров. Тепер він часто зупинявся, щоб перевести подих. Нарешті присів навпочіпки й ледь чутно прошепотів:

— Не треба мені ніяких скарбів... Хочу на волю. На свіже повітря.

Він хапливо висмикнув із штанців сорочечку — і йому під ноги посипалися рештки його найкоштовнішого скарбу. І в цю мить десь попереду блимнув рятівний промінець. Антончик прожогом схопився на ноги, пробіг трохи — й опинився

на волі. Він стояв на самому вершечку гори. Вхід до печери зник без сліду. А довкола, скільки сягало око, простягався степ. У небі ласкаво всміхалося сонце. Над головою пливли білокрилі хмарки. Ніжний вітерець студив Антончикові лице. А в груди з кожним подихом уливалося напоєне степовими пахощами свіже п'янке повітря.

— Хай живе воля! — на весь голос вигукнув Антончик. — Слава свіжому повітрю! Слава хлібові! Слава воді! Тепер я знаю, вони цінніші за всі скарби на світі.

Дзвінкий Антончиків голос котився над степом, і його слухали і квіти, і трави, і сюркотливі коники, і бджоли з джмелями, і співучі пташки. Антончик розпростер руки, ніби жайвір крила, і легко побіг схилом гори на захід сонця, де на нього чекали мама, тато та рідна домівка.

1. Прочитайте твір.
2. Як він називається? Про які скарби в ньому розповідається?
3. Прочитайте, який був Антончик. Що його вирізняло з-поміж ровесників?
4. Коли Антончик зрозумів, що є найціннішим для людини? А як би вчинили ви?
5. Розкажіть, як Антончик потрапив у казку. Які відкриття він зробив для себе? Прочитайте ці рядки.
6. Прочитайте оповідання без казки.
7. Прочитайте казку без оповідання. Перекажіть зміст у такій послідовності, як змінювався стан хлопчика: спочатку він переживав захоплення, потім — голод, спрагу, утому й нарешті — радість.
8. Кого зобразив письменник в образі Антончика? (*Звичайного хлопчика, яких багато, але й особливого водночас*). Розкажіть про нього.

Аби зрозуміти героя твору, треба звернути увагу на такі особливості.

Герой художнього твору — дійова особа відповідного віку, її риси характеру проявляються в стосунках з іншими персонажами, має свої уподобання. Але це не означає, що письменник розповідає про конкретного хлопчика Антончика чи дівчинку Марійку. Це узагальнені образи: сміливця чи боягуза, щедрого чи жадібного, доброго чи лихого.

Григір ТЮТЮННИК (1931–1980)

Григір Тютюнник народився на Полтавщині.

Дитинство Григора припало на важкі часи: арешт батька, голод, війна. Найщасливішими вважав роки навчання в Харківському університеті.

Згодом Григір Тютюнник працює на Донбасі, потім у м. Києві. У журналах друкуються його оповідання.

Улюблені герої письменника — люди, які живуть високодуховним життям.

Григір Тютюнник писав казки, оповідання й повісті для дітей. Це збірки «Степова казка», «Ласочка» і «Лісова сторожка».

ЯК СВИСНЕ БАБАК...

(Уривок із «Степової казки»)

Ранньої весни, коли в степу на сході сонця по всіх ярах і ви-
ярочках вилежуються сонні тумани, а трави ще тільки сходять
на пагорбах зеленими табунцями, біля самісінького Куреня
ворухнулася раптом суха бур'янина, похиталася-похиталася з
боку в бік і впала. А на тому місці, де вона стояла, зробилася
нора. У норі хтось важко посапував і сердито бурмотів. А тро-
хи перегадом з-під землі виткнувся в туман гострий писок, за
ним — сердитючі настовбурчені вуса, а за вусами й уся голо-
ва якогось Підземельника — припорошена пилом, без очей і з
маленькими ямочками в щетині замість вух.

— Пфу! — сказав Підземельник, кинувши хмаркою пилу.
Потім понюхав туман і прислухався.

Біля Куреня, у бур'янах, і далі в степу було тихо, а туман —
теплий. Аж тоді Підземельник повільно підняв угору дві ро-
гові заслінки побіля вух-ямочок, і з-під них вигулькнуло на
світ двоє очей. Вони були маленькі й колючі.

— Пфу! Як червоно... — Підземельник недобачав, тому сонця не любив.

«Гм, де ж це я опинився?» — подумав Підземельник сердито, бо йому дуже хотілося їсти, і вибрався з нори весь. Він був кволий після зимового сну, тому ледве переставляв ноги — передні, з гострими роговими пальцями, ще нічого, міцненькі, а задні ледве волочилися, і слідом за ними ледве волочився геть охлялий хвіст.

Наткнувшись на Курінь, Підземельник злякано присів, а що Курінь мовчав і не ворухився, то він осмілів, покуштував язиком вологий від туману мох і став швидко його лизати. Ах, як прохолодно стало йому в грудях, скільки сили прибуло одразу! І Підземельник повеселішав.

— Ту-ру-ру, ту-ру-ру, — замуликав він і рушив обдивлятися та обнюхувати Курінь з усіх боків.

Курінь пах землею та мохом і видавався Підземельникові горою, що зникала десь високо в тумані. А бур'яни навколо — як ліс, і пахощі їх були гіркі та прохолодні.

І тут він опинився навпроти Куреневих дверей. З них сивими клубками викочувався туман і дихала вогкість. Підземельник наїжачивсь і гукнув дуже войовничо:

— Турр, турр!

У Курені, однак, ніщо й не шелеснуло, тільки луна розкотилася по темних кутках.

«Гм, виходить, я прокинувся перший, — подумав Підземельник. — А може, ще й Бабак не свистів, ще й не весна, а тільки відлига?»

І вже геть осмілів (раз він перший, то кого ж йому боятися!) і попхався в Курінь. Проте не зробив і двох кроків, як з-під ніг йому закричали погрозово:

— Ану не наступати! — І луна в Курені теж погрозово проказала:

«Ану не наступа...»

Підземельник присів на лапах, зачаїв подих. І тут йому стало лоскотно — у ноги, у боки, у живіт, навіть на кінчикові носа лоскотнуло. Підземельник оглянув себе й побачив, що

по ногах йому один за одним, як пожежники по драбині, деруться якісь носаті бігунці. Вони підсаджували один одного носами, підпихали тоненькими ніжками та всі, як один, війовничо ворушили вусиками.

— Ти хто такий?! — почув Підземельник і побачив на кінчикові свого носа такого ж бігунця, як і інші, тільки трохи товщого. Він також ворушив вусами й дивився в очі Підземельникові дуже суворо.

— А ви хто? — сердито буркнув Підземельник. — І чого лоскочетесь?

— Ми Мурахи, — поважно одказав той, що сидів на носі. — А я Мурашиний ватаг і питаю в тебе, чого ти наступаєш ногою на вхід до нашого мурашника? Хто такий будеш? І чого тобі в нас треба? Тільки відповідай швидко, бо нам ніколи.

— Я Кріт, — сказав Підземельник лагідніше, бо од лоскоту йому стало приємно, навіть смішно трохи, — і шукаю, у кого спитати, чи свистів уже Бабак? Наступив же я на вхід до вашого мурашника, як ви кажете, не навмисне, а тому, що недобачаю. А якщо ви — ватаг, то скажіть своїм, хай не лоскочуться. Іще, прошу, скажіть, скільки вас тут є, бо я, правду кажучи, ніколи не бачив такого великого гурту. А як можна, то ще й таке спитаю: куди це ви поспішаєте?

Вислухавши це, ватаг щось гукнув до Мурах, щось показав їм вусами, і вони хутко побігли з Крота на землю. Тоді промовив:

— Бабак свиснув уже хтозна й відколи, ще вчора в полудень; поспішаємо ми завжди, бо в нас повно роботи під землею й на землі: гнізда будувати, землю викочувати нагору, пшеничину тягти аж з-під Куреня сюди, у Курінь... А всіх нас дев'ять тисяч двісті. Але поки я казав вам, що нас дев'ять тисяч двісті, нас набралося вже дев'ять тисяч триста, а поки я

кажу вам, що нас дев'ять тисяч триста, то нас набралось вже дев'ять тисяч чотириста, бо ми ще тільки прокидаємося від зимового сну...

— Так, так, я сам тільки що прокинувся, — зітхнув Кріт, бо знову відчув, що йому хочеться їсти, але розсердитися не посмів: адже внизу, біля його ніг, стояла ціла ватага Мурах, до того ж їхній ватажок був такий люб'язний... — Я хотів би подивитися, чи не можна й мені десь тут вирити нору, бо я, розумієте, не терплю світла. А там, у степу, де не вийду з-під землі, — скрізь сонце. Ще бачу я: земля тут сира, м'яка... У ній, напевно, є багато черв'ячків, а я, правду сказати, дуже люблю ними снідати. — Тут Кріт сором'язливо усміхнувся й додав: — І обідати. — Тоді усміхнувся ще раз і ще раз додав: — І вечеряти.

— То будь ласка! — погодився Мурашиний ватажок. — Будьте нашим сусідом. Правда, в одному кутку оно вже хтось почав рити нору. А в інших трьох вільно. Вибирайте, який вам до вподоби. Тільки зараз подайтеся, прошу, трохи назад і прийміть лапу, бо ви, — пробачте, що знову нагадую, — затулили нею вхід до нашого житла. Пройдіть якимсь боком.

Тут Мурашиний ватаг дістав своєю тоненькою лапкою найближчу до Кротового носа травинку та збіг по ній на землю. А Кріт подався назад і прибрав лапу з ледь помітної нірки в землі. Тим часом ватаг промовив до своєї ватаги:

— Братове! Той, кого ми з вами хотіли покарати за шкоду, називається Кротом. Він недобачає й заподіяв нам шкоду ненавмисне. А щоб надалі з ним такого не було, давайте нагорнемо над нашим підземеллям купу землі! Тоді новий наш сусіда бачитиме її ще здалеку й обминатиме. А зараз — усі, як один, стали до роботи!

І перший шаснув у нірку, а за ним довгим чорним шнурочком потяглася під землю і вся його ватага. Кріт обережно переступив той шнурочок і увійшов до Куреня. Супроти дірок, що зяяли в тумані, на нього війнуло протягом, і він здригнувся. Зате далі, у кутку, було так затишно, так тепло та смерково, що Кріт аж туркнув раденько й уже хотів рити

нору, але тут один його вусик зачепився за якусь невидиму струну, і вона голосно бринькнула.

— Ну-ну, порви-порви! — почув Кріт у себе над головою грізний покрик і зіщулився, і присів на лапах.

А струна задрижала швидко-швидко (схоже, по ній хтось біг), і за мить Кріт побачив біля свого вуса сірого волоханя з довгими гнутими, як дужки, лапками, великим круглим черевцем і маленькою голівкою. Ще волохань мав восьмеро очей, і всі вони зорили в різні боки.

— Хто такий? — спитав волохань, погойдуючись на струні та бринькаючи по ній одною лапкою.

— Я Кріт, — сердито буркнув Кріт, бо йому знову хотілося їсти. — А ти хто, що вигойдуєшся тут?

— А я Павук, — поважно мовив волохань. — І не вигойдуюся, а дожидаю мух. А ти сюди по що?

— Нору буду рити, — сказав Кріт і чхнув, бо туман зайшов йому в ніздрі. — Мені Мурашиний ватаг дозволив... А ти краще скажи, навіщо тобі стільки очей?

— Ха! — усміхнувся Павук. — Щоб дивитись одразу в усі боки. Оно бачиш мою снасть? — показав лапкою вгору.

Кріт підвів голову й побачив над собою величезну круглу сіль, що погойдувалася од протягу (цей Павук думав кругло, тому й сіль у нього була кругла).

— Так ото я там сиджу та жду мух, — пояснив Павук. — Як тільки налетить котрась, то й заплутається. Тоді я не тільки чую, що павутина дрижить, а ще й бачу, де саме.

— А зараз куди ти оце дивишся, що я *ніяк не доберу*? — спитав Кріт.

— На тебе, — усміхнувся Павук. — І праворуч. І ліворуч. І назад... А ти?

— А я тільки на тебе, і то недобачаю, — одказав Кріт і теж ніяково усміхнувся. — І в мурашник тільки що *вшелепкався*...

— То, може, давай я й тебе навчу бачити в усі боки? — сказав Павук. — Давай?

— Та якщо зумієш... — не дуже охоче погодився Кріт, бо йому ж ото хотілося їсти.

А Павук зрадів, що випадає погратися, спритно окрутився на павутинці й побіг угору до сіті. А як вихопився на неї, гукнув Кротові вниз:

— Ти мене бачиш?

— Либонь, мріє щось трохи, таке як ти — і не ти, — озвався Кріт.

— Тоді ж пильнуй! — завзято крикнув Павук і подався кружка по своїй снасті.

Кріт звівся на задні лапки, ще й на хвостик трохи обіперся та став швидко обертатися за Павуком. Разів зо три обернувся так навколо свого хвостика. Тоді втомився й сів.

— Дивись, дивись! — захекано гукав до нього Павук. — А що, уже й зморився? Хек-хек... От бач!.. А мені якби ти оце кружка бігав... хек-хек... а я сидів, крутитися не треба: на те в мене... хек-хек... восьmero очей. От я зараз до тебе спиною, а бачу... хек-хек... що ти робиш.

— А що я роблю? — спитав Кріт і ледь помітно ворухнув хвостиком.

— Хвостиком ворушиш!

— А зараз — що? — спитав Кріт і швидко торкнув лапкою один свій вус.

— Вусик торкаєш! — Павукові дуже сподобалося прихвастувати, і він сказав:

— Двоє очей та ще підсліпуватих — то, уважай, нічого, і хто схоче, тебе вхопить. *Усяка хапачка!*

— Не так-то скраю, — образився Кріт. — Я теж, коли хочеш знати, можу бачити в усі боки.

— Як? — спитав Павук насмішкувато, але не дуже.

— А так. Ось ти ганяй по своїй снасті кружка-біжка й зупиняйся де хоч, а я спиною до тебе відвернуся й казатиму, де саме ти зупинився.

— Нумо! — весело погодився Павук. — Тільки ж я тепер мовчатиму, бо ти по голосу вгадуватимеш. — І подався кружка.

Супроти тієї дірки, у яку зазірало сонце, він став і навіть подих затамував. «Хай спробує!» — весело подумав.

— Зараз ти сидиш... напроти сонячної дірки, — сказав Кріт. Павук мовчки здивувався, а тоді ще швидше дременував по круглій своїй сіті й принишк над самісіньким Кротом.

— А зараз ти наді мною! — сказав Кріт.

— Як же ти бачиш? — озвався Павук, і в голосі його вже не чути було хвастощів. — А казав — недобачаєш...

— *Казав*, — засміявся Кріт, — *та не зав'язав*. Бо в мене замість очей вуха бачать. Коли ти біжиш, снасть під ногами в тебе каже: рип-рип, рип-рип... А як зупинишся — мовчить. Отож де вона вмовкла, там ти і є.

— А-а, — кисло мовив Павук, бо вихвалитися тепер йому було нічим, а просто так гратися не хотілося. — Тоді рий свою нору, а я піду спочивати, бо так *ухоркався*... — і, утомлено заточуючись, пішов по своїй павутинці вгору.

— А як я твою струну вусом порву? — гукнув йому навздогінці Кріт. — Тоді що?

— Рви, — сказав Павук, не оглядаючись, — я нову натягну. У мене цих струн стільки, що на сто сіток вистачить.

І загойдався на круглій павутині, і підібгав під себе лапки-дужки, і вже засинав, утомлений. А Кріт де стояв, там і зник під землею, тільки грудочки вгору полетіли.

1. Прочитайте казку.
2. Назвіть персонажів. Хто головний герой?
3. Відшукайте в тексті опис Крота та прочитайте його.
4. Якими словами письменник описав весняні тумани та трави? Назвіть їх.
5. Якими звуками наповнена картина ранньої весни? «Оживіть» описані картини.
6. Відшукайте частини казки, які можна назвати: «Зустріч Крота з Мурахами», «Зустріч із Павуком». Прочитайте їх самостійно та складіть характеристику кожному персонажеві.
7. Прочитайте виразно весь текст, а потім розкажіть, що цікавого ви дізналися про тварин, які є персонажами казки.

- Прочитайте кожную частину в особах.

- Поясніть значення виділених слів і висловів. Як вони характеризують Крота?

ОПОВІДАННЯ. ПОВІСТІ

Ви стали дорослішими, ви вже четвертокласники. Автори підручника пропонують вам прочитати уривки з творів, які написали талановиті письменники й громадські діячі. Визначте головного героя кожного твору, проаналізуйте події з його життя, вчинки, риси характеру. Поміркуйте, що з прочитаного важливе для визначення ваших життєвих орієнтирів. А ще пригадаємо з вами, що таке *оповідання*. Це невеликий твір, у якому розповідається про одну чи кілька важливих подій з життя головного персонажа.

Ви також прочитаєте фрагменти з повістей. Повість відрізняється від оповідання більшим обсягом і ширшим колом героїв.

Олександр ДОВЖЕНКО
(1894–1956)

Олександр Довеженко народився на Чернігівщині, над річкою Десною в родині козака-хлібороба. Він був сьомою дитиною в сім'ї. Батько привчив малого Сашка любити землю. А мати знала безліч народних пісень. Так батьки засівали в дитячій душі перші зерна любові до рідної землі.

Найулюбленішим місцем білоголового хлоп'яти була річка Десна. Він довго міг сидіти на піщаному березі, удивлятися у водяну синь, слухати плюскіт хвиль і мріяти. Згодом про цю річку та про своє дитинство він напише кіноповість «Зачарована Десна». А ще в дитинстві Сашко дуже любив малювати. Малював на перевернутих табуретках, стінах, дощечках, клаптиках паперу. Малював усе, що бачив навколо, — квіти, яблука, хати, коней, людей. Одного разу спробував намалювати, дивлячись у дзеркало, власний портрет.

Олександр Довженко навчався спочатку в початковій, а потім у вищій початковій школі м. Сосниці. Коли першого разу батько привів малого Сашка до школи, хлопчик, побачивши вчителя, дуже злякався, міцно притиснувся до батька й нічого не міг відповісти на запитання вчителя. А потім здивував учителя своїми здібностями.

Навчався в школі на «відмінно». Був творчою людиною: грав на скрипці, улаштував театральні вистави, записував почуті від кобзарів і лірників народні пісні й думи, співав. Захоплювався читанням книжок і збирав власну бібліотеку.

Після закінчення Глухівського педагогічного інституту навчався в Академії мистецтв. Олександр Довженко був кінорежисером, сценаристом, письменником і живописцем.

У космічних просторах кружляє планета, названа на честь нашого знаменитого співвітчизника: 9 серпня Інститут теоретичної астрономії Російської академії наук присвоїв малій планеті під № 4520 (відкрита 22 серпня 1977 року Кримською обсерваторією) ім'я Олександра Довженка.

Кіноповість — це поєднання сценарію для фільму й повісті; сценарій, перероблений для читання. Пропонуємо прочитати фрагмент із кіноповісті «Зачарована Десна».

ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА

(Фрагмент)

До чого гарно й весело було в нашому горбді! Ото як ви-йти із сіней та подивитися навколо — геть-чисто все зелене та буйне. А сад, було, як зацвіте весною! А що робилося на початку літа — огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати.

— Нічого у світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізрастало. Коли вилізає саме із землі всяка рослиночка, ото мені радість, — любила проказувати вона. (...)

В огірках теж були бджоли. Вони поралися коло цвіту й так прудко літали до соняшника, до маку й додому, і так їм було ніколи, що, скільки я не намагавсь, як не дражнив їх, так ні одна чомусь мене й не вкусила. А бджоляче жало хоч і болить, зате вже коли почнеш плакати, дід уже чи мати дають зразу мідну копійку, яку треба прикладати до болючого місця. Тоді біль швидко проходив, а за копійку можна було купити у Масія аж чотири цукерки й уже смакувати до самого вечора.

Погулявши коло бджіл і наївшись огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву. Більш за все чомусь любив я моркву. Вона росла в нас рівними кучерявими рядочками скрізь поміж огірків. Я оглянувся, чи не дивиться хто. Ніхто не дививсь. Навколо тільки дрімучий тютюн, та мак, та кукурудзяні тополі й соняшники. Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, немовби все заснуло. Одні тільки бджоли гудуть і десь з-за тютюну, від погребні, доносився дідів рик. Тут ми з Піратом (кличка собаки. — *Ред.*) і кинулися до моркви. Вирываю одну — мала. Гичка велика, а сама морквина дрібненька, біла і зовсім не солодка. Я за другу — ще тонша. Третю — тонка. А моркви захотілось, аж тремчу весь! Перебрав я цілий ряд, та так і не знайшов ні одної. Оглянувся, — що робить? Тоді я посадив усю моркву назад, хай, думаю, доростає, а сам подався далі шукати смачного.

Довго щось ходив я по городу. Після моркви я ще висмоктував мед з тютюнових квітів і з квітів гарбузових, що росли попід тином, пробував зелені калачики і білий, ще в молоці, мак, покуштував вишневого клею з вишень, понадкушував на яблуні з десяток зелених кислих яблук і хотів уже йти до хати. Коли ж дивлюсь, — баба снує коло моркви, дідова мати. Я — бігом. А вона — зирк, та за мною. А я тоді, — куди його тікати? — та повалив соняшника одного, другого.

— Куди ти, бодай би тобі ноги повсихали!

Я — в тютюн. «Побіжу, — думаю, — у малину, та рачки попід тютюном». Пірат за мною. (...)

Не знаю, чим би закінчилися бабині молитви. Може, мені тут би й повикручувало руки й ноги, коли б раптом не почувся з погребні лагідний голос діда, що прокинувся од бабиних молитов.

1. Від імені кого ведеться розповідь?
2. Знайдіть у тексті й прочитайте опис городу.
3. Прочитайте, як головний герой з-поміж моркви вишукував найбільшу. Чому розгнівалася бабуся?
4. Що розказав О. Довженко у творі про своє дитинство? Чи можна цю розповідь назвати *гумористичною*?
5. Виберіть один епізод і підготуйте його для дослівного переказу.

Поділіть текст на частини. Уявіть, що до кожної частини вам треба створити кадри кінофільму. Де б відбувалися зйомки? Яких треба підібрати акторів? Опишіть детально, що і як треба передати в кадрі. Які кадри будуть наповнені тишею? Яке враження повинен викликати ваш «фільм» у глядачів?

Олесь ГОНЧАР (1918–1995)

Олесь (Олександр) Гончар народився в с. Ломівці, неподалік від Дніпропетровська. Дитинство минуло в бабусі й дідуся на Полтавщині. Після закінчення школи навчався в технікумі й одночасно працював у районній газеті. Потроху пробував писати твори. Згодом навчався в Харківському університеті. Писав твори для старших дітей і дорослих.

Прочитайте уривок з оповідання «Залізний острів». У вас одразу виникне запитання: а чому — залізний? Бо головна героїня, Тоня, і її друг потраплять на крейсер (корабель), що затонув неподалік від берега.

ЗАЛІЗНИЙ ОСТРІВ

(Уривок)

І хоч тут здебільшого все люди веселі, але й серед них своїми вигадками та голосом, що як веселий дзвіночок, виділяється Тоня Горпищенко. Коли не глянеш, вона в оточенні

дітлашні, і хоч нікому Тоня не потурає, як і їй самій батько не потурав, усякого вмє приструнчити. Незважаючи на це, малюки чомусь линуть до неї найбільше, їм із нею весело. Тоню вони по-справжньому люблять, її енергії вистачає і на танці, і на співи, і на різні ігрища, а дітям, що прибули сюди аж з обласного центру, ніхто так цікаво, як Тоня, не розповість про різні трави та про комах, про муравок і степових птахів. Вона тобі й цикаду*, і ящірку сама зловить, щоб зблизька її з дітьми роздивитись. Люблять із нею діти ходити в походи, а оскільки дивитися тут особливо нема чого, усе степ і степ, де тільки й побачиш давній, може, ще сарматський курган** або сліди капонірів*** — захисників, де під час війни стояли обкопані літаки, — то найчастіше Тоня йде з дітьми по дузі затоки аж до того місця, де над самим морем, край рудої суші соковито зеленіють кущики очерету.

— Угадайте, звідки цей очерет? Чому ніде більше нема, а тут зеленіє?

І буває, що декотрий із дітлашні й угадає:

— Мабуть, тут є солодка вода.

В очереті справді натрапляють вони на таке багатство, якому й ціни не складеш у степу: криниця чистої джерельної води! Не дуже й глибока вона, сонце її просвічує аж до дна, а саме дно, мов у каменоломні, золотиться уламками абияк накиданого каменю-черепашнику. Дітям — розкіш: обляжуть криницю з усіх боків, набирають воду в пригорщі й смакують, п'ють, а понипивавшись, пустують, бризкають один одному в обличчя, лящать, аж поки знову прищухнуть, дивлячись, як вода в криниці встоюється й сонячне проміння, зламане в ній, перестане гойдатися. Ось тоді й дізнаються вони від Тоні-вожатої, що це криниця не проста, що про неї ходить легенда. Нібито в ній дно подвійне, і коли довго дивитись отак, то можна помітити, як на дні, між

* *Цикада* — комаха з прозорими різнобарвними крильцями.

** *Сарматський курган* — насип над давніми могилами сарматів. *Сармати* — кочові племена, що населяли степи Причорномор'я та Приазов'я в 6–3 ст. до н. е.

*** *Кaponір* — захисток для літака.

отим сторчма накиданим камінням, зблисне уламок шаблі козацької. Легенду цю знає вся степова округа. Буває, що пробувають дістати той скарб, бо ніби ж зовсім близько бачить хтось шаблю й держак інкрустований, але тільки сягне рукою у воду, як дна вже й нема — немає ні дна, ні скарбу.

1. Прочитайте уривок твору.
2. Назвіть головного персонажа твору.
3. Прочитайте, хто така Тоня Горпищенко. Розкажіть, який вона мала характер.
4. За що діти любили Тоню?
5. Прочитайте опис криниці. Чим є криниця в степу? Намалюйте в зошиті її такою, як описано у творі.
6. Доведіть, що автор радіє, що є така дівчина, як Тоня. Якими рисами характеру дівчини він захоплюється?
7. Доведіть, що дітям цікаво відпочивати з такою вожатою.

Прочитайте самостійно легенду, а потім розкажіть її один одному.

- Доповніть сюжет легенди так, як ви його уявляєте.
- Розкажіть зміст прочитаного уривку твору: від імені Тоні; від імені дітей.

Віктор БЛИЗНЕЦЬ (1933–1981)

Віктор Близнець народився на Кіровоградщині.

Учився старанно, багато читав і потайки писав вірші.

Уже будучи дорослим, В. Близнець любив читати казки. Закінчив факультет журналістики Київського університету ім. Т. Г. Шевченка й став відомим письменником. Прийшов у літературу з

оповіданням для дорослих, та скоро відчув, що його покликання — писати для дітей.

Його найвідоміші твори для дітей: повість-казка «Земля світлячків», повість «Звук павутинки» та збірка оповідань «Як народжується стежка».

Серед його творів важливе місце посідає повість-казка «Земля світлячків». Вона ознайомлює читачів із життям лісових чоловічків, які перемогли страшних печерних ворогів.

ЗЕМЛЯ СВІТЛЯЧКІВ

(Фрагмент)

Розділ тринадцятий

Сліди розбою над озером. Друга нарада у Варсаві.

Мудре й повчальне слово професора.

Сиз: «Треба готувати кручу»

Велась тяжка рада: як боронити себе від навали печерних?

З новоприбулих першим вихопився знову-таки Хвороща. Він став коло висячого містка — у тій же папуаській пов'язці, з великою перчиною за вухом. (Під пахвою він ховав для чогось опецькувату диню). Підняв руку, звертаючись до острова, себто до професора Варсаві, котрий слухав усіх уважно, кутаючись у білу мантию й замислено розглядаючи свої босі ноги.

— Шановна громадо! — вигукнув Хвороща. — Що я пропоную при сій недобрій оказії? Коли нападає на вас ворог, не дратуйте, не зліть його, краще пригостіть від щирого серця. Бо ворог стане ще більшим вашим ворогом, якщо ви зачепите його, і ворог стане вашим меншим ворогом, якщо ви візьмете найсолодшу диню і ось так, як сьогодні я, просто в рота вражому гостеві...

Хвороща, мабуть, різкувато повернувся, бо диня випорснула з-під його руки й з мокрим пришльопом упала додолу, розбилася на купу жовтої кваші.

— Ото й вся твоя рада! Луснула! — буркнув сердито Вертутій.

— Не, синочки мої, не! — піднявся за Хворощу дід Лапоня. Він, мабуть, геть не чув, про що тут ведеться мова; він

щось мав своє на думці, дуже хвилювався (і синочки вимовляв, як «шиночки»). — Тут, я вам скажу, зовсім не в тім заковика, не в тім, шиночки. Як перед судом признаюсь, послухайте: тяжко я нагрішив у житті. Дуже тяжко. Я ловив рибу, велику й малу, їв її з кісточками... А воно з води і підглядало за мною, підглядало, а тоді мокрий лантух мені на голову і в печери...

Усі терпляче слухали Лапоню, хоч і малому було видно: не туди котить воза дід.

Професор Варсава подав знак — хай скажуть своє слово Сиз і Чублик, вони бачили розбійників зблизька, вони рятувалися від них.

Устали Сиз і Чублик, разом ступили до містка.

Тепер Варсава — крізь три пари окулярів — дивився на них з острова, а вони з берега — на Варсаву, на його спокійне незгасаюче вогнище під горіхом.

Сиз і Чублик почали з того, як вони королівським кроком ішли через ліс, і як над головою в них з громом і гулом блиснув чорний вогонь, і як заскрипіло всім болючим нутром загибле дерево.

Тут професор (при слові чорний вогонь) зняв першу пару окулярів і для чогось протер їх.

Далі йшла розповідь про те, як вони рятувалися під водою і як ватага печерних бігла сушею понад берегом, а до річки боялася підступитися. (Професор зняв другу пару окулярів і сказав: «Ага!»). Ну й нарешті Сиз повідав про свої не вельми веселі пригоди в підземних катакомбах і про те, як він лякав розбійників живим вогнем свого світлячка. Тут професор лягнув себе по коліну, зняв треті окуляри й голосно вимовив: «Ага! Я так і думав!»

Професор швидко встав, напнув білу мантию й тихим, але врочистим голосом звернувся до лісового народу, до всіх стовусів і тривусів, які в глибокій мовчанці сиділи перед ним по той бік озера:

— Чому так ведеться в лісі, чому так буває на зелених лугах? — почав казати Варсава. — Гляньте видючим оком: кульбаба

народжує сто пушинок, у кожній голівці по сто пушинок, і посилає їх великими хмарами за вітром. Біла тополя народжує тисячі пушинок, у кожній пучці тисяча тисяч пушинок, і посилає їх ще більшою хмарою за вітром. А настає весна, і на лузі — з білої пухової заметілі! — народжується

тільки одна кульбаба й тільки одна або дві-три тополинки. Чому так густо плодить восени, надміру перебавлено й густо, і чому весною сходить так мало, розумно мало, щоб кожне стебло вільно овівалося вітром? Чому так буває в лузі, чому так ведеться в лісі? Гляньте видющим оком!

Варсава дмухнув на білу голівку кульбаби, пух злетів над ним густою хмаркою й маленькими парашутиками понісся, погойдався над його острівцем. І тут мовчазні стовуси й тривуси побачили: розлітаючись, пух завертав до вогнища, ніби його тягло туди силою й вкручувало в гарячі язика полум'я. А вся хмарка полинула, погойдалася далі до озера й устелила білими пушинками воду, де їх тут же виловлювала якась дрібна підземна риба. І лише зовсім небагато парашутиків, мабуть, із найважчими зернятами, не полетіли далеко, а сіли тут же на острівці, щоб зійти весною, якщо буде їм вогко й тепло, новими ясно-жовтими квітами.

— Про що нам промовляє правічна мати-кульбаба? — звернувся до мовчазного товариства Варсава. — Вона промовляє до нас: усе, що виплоджується зайве, усе надмірне в лісі й на зеленому лузі гине або в глибокій воді, — він показав на озеро, — або на суші, — він показав на втоптану стежку, — або у чистому вогнищі.

— Мудро! — вигукнув Сиз. — Мудро ви сказали, учителю!

1. Прочитайте фрагмент твору.

2. Що вас найбільше вразило в ньому?

3. Якщо ви хочете дізнатися, що трапилося з головними героями повісті-казки «Земля світлячків», радимо прочитати її повністю.

Олесь ДОНЧЕНКО

(1902 – 1954)

Олесь (Олександр) Донченко народився на Полтавщині в с. Великих Сорочинцях у сім'ї вчителя. Закінчив Лубенську чоловічу гімназію та курси позашкільної освіти. Працював учителем. Захоплювався літературою. Писав для дітей казки, вірші й оповідання.

ЛІСНИЧИХА

(Фрагмент)

Розділ дванадцятий

Пришитий гудзик

Ой, снігу, снігу! Прийшла в ліс зима, прийшла вночі, як Улянка спала. Глянула вранці дівчинка у вікно — ой же снігу! А де ж та молодиця, що постелила таке біле та чисте полотно?

А сніг усе йде та йде — такі лапаті сніжинки крутяться, одна за одною ганяються — ой, снігу, снігу!

Дуби вже насунули собі на очі ватяні шапки, на гілля білі рукави нап'яли, прибралися, як на свято, і «здрастуй» не кажуть.

Улянка швидко взулася в чобітки, накинула на плечі козушок і вискочила надвір. Вона ловила сніжинки в обидві долоні, підстрибувала, сміялася так голосно, що аж дід Маврикій почув у хаті.

Набрала в сараї дров, пристукнула в сінях каблуками, грюкнула дверима, ледве не зачепилася за поріг.

— Діду, зима!

З гуркотом кинула дрова біля печі й заходилася варити обід. У школу йти на другу зміну — устигне зварити й борщ, і узвар із лежалих лісових груш.

От як узвар почав уже клекотіти й бурчати: «вар-вар-варрюсь», Улянка ненароком глянула у вікно й побачила на сніжній білій ковдрі слід. Хтось пройшовся через увесь двір від хвіртки до порога. Це був зовсім свіжий слід від чобіт, і вже біля самого ганку він пересікав сліди, що їх зробила Улянка.

— Хто ж це такий? — спитала вголос сама себе. Брязнула клямка, хтось тупотів у снігах, обмітаючи сніг.

Улянка стояла біля печі з ганчіркою в руках і, очікуючи, дивилася на двері. Ось вони прочинились, низом шугнула в хату сива пара, і ввійшов у теплому пальті із заячим коміром і в заячій шапці Демко.

— Здрастуйте, — поважно привітався. — З тим днем, що сьогодні!

Озирнувся по хаті й так само поважно скинув з-за спини мішок. Побачив, що Улянка сама в хаті (дід Маврикій хропів на печі), й усміхнувся:

— Не чекала гостей? А я тобі подарунок приніс від батька.

Роздягся, торкнув долонею їжакувате волосся. Не знав, що сказати далі. У цей час мішок заворушився, і з нього почулися звуки — такі знайомі для Улянки, що вона не могла помилитися.

Демко урочисто витрусив з мішка трьох курей і півня.

Кури були білі, а півень — чорно-вогневий красень. Він злякано заметушився й сховався під стіл. Кури ж спокійно пішли гуляти по хаті, клюючи хлібні крихти.

— Оце замість тих, що поліцаї вкрали, — промовив хлопець.

Вони обоє — Демко й Улянка — стояли й дивилися на курей.

— Спасибі, — сказала нарешті Улянка. — Я забула, що треба подякувати. Які вони гарні — білі-білі.

— Леггорни, — пояснив Демко. — Несуща порода. Батько казав, що коли їх добре годувати, вони й узимку нестимуться. Тільки в теплі їх триматимеш. Я теж, коли виросту, таких курей розводитиму. Я дуже люблю яечню із салом. А ти?

— І я люблю. Зверху тільки треба посипати яечню зеленою цибулею. Слухай, — раптом сказала Улянка, — ти скажи батькові, що я не хочу курей задарма...

— Як?

— Я відроблю.

— Отакої! Батько тебе любить, він... він...

Ух, як важко тримати язик за зубами!

Після того як Улянка знайшла в лісі землянку й викрила бандитів, Демко почав дивитися на школярку зовсім іншими очима. Чи думав же він раніше, що ця дівчинка здатна на такий хоробрий вчинок!

А може, це зовсім інша Улянка, може, розвіяв вітер легкий пух кульбабки, льняний пух Улянчиного волосся, і полетіло воно сніжинками над землею.

Ні, ось вона, Улянка-кульбабка, і ніяк вона не змінилась, і волосся її шовкове заплетено сьогодні у дві тугих кіски. Тільки почуває Демко, що не сказав він цій дівчинці якогось потрібного слова.

Замовк і довго мовчав, а Улянка налущила курям кукурудзи, тоді й півень вийшов з-під столу, почав хапати жовті зернята.

— Улянко, — сказав, нарешті, Демко, — а ти забула... ти не сердишся на мене?.. За... за зошит? Ти знаєш що — пробач!

Улянка усміхнулась і глянула на хлопця. Він зрозумів: віднині тому, що було, усім їхнім сваркам — край, і це справді він, брат, прийшов у гості до сестри.

Як захотілося Демкові розповісти дівчинці про свою розмову з батьком! Але він згадав, що Улянка ж і досі не знає про сумну звістку з фронту. Йому теж стало сумно на серці, а Улянка помітила це й сказала:

— Демко, коли повернеться мій тато, давай поїдемо втрюх лучити вночі рибу. Знаєш — зі смолоскипами? Хочеш — ти будеш сидіти з острогою, тато мій веслуватиме, а я триматиму смолоскип? Ой, Демко, як це буде радісно! Як це буде весело!

Вона аж підскочила, аж руками сплеснула.

— Як це буде весело... Як радісно... — повторив Демко й відчув, що сльози — гарячі й терпкі — накочуються йому на очі, підступають до горла. Він повернувся до вікна й почав дивитися на засніжені дерева.

— Що ти там побачив цікавого? — спитала Улянка. Підійшла й зазирнула йому в обличчя: — О! Що з тобою? У тебе — сльози.

Вона здивувалась і розгубилась.

— Може, я тебе образила? Я ж нічого не сказала тобі...

Хлопець перемиг себе й усміхнувся:

— Авжеж нічого... Здалося тобі, та й усе. І рибу поїдемо лучити... Усі втрюх.

— А про зошит я вже й не пам'ятаю нічого, — промовила дівчинка. — Ой, я й забула, — метнулася вона до печі. — Я ж узвар який зварила! Сідай за стіл.

Вона налила в миску узвару, долила солодкого соку з цукрових буряків. Сіла напроти Демка. І вони почали їсти ложками з однієї миски.

Демко голосно сьорбав, й Улянці здалося, що коли він ковтає, то вуха в нього ворухнуться, і це смішило дівчинку.

— Смачні грушки вродили в лісі, — сказав хлопець.

Демко попоїв, устав з-за столу й подякував. Йому не хотілося йти звідси — з теплої хати. Він би ще охоче побув з Улянкою, та вдома чекала робота. Матері ж не було, то доводилося Демкові багато поратися по хазяйству.

Він придумував, що б ще сказати дівчинці. Йому було неприємно, що вона побачила в нього сльози.

— Кульбабко, — сказав він, — хочеш ялинку влаштуємо в лісі?

— Новорічну?

— Авжеж. Тільки не в хаті, а в лісі. І ялинка буде не зрубана, а жива, справжня ялинка.

Захопившись своєю вигадкою, він із запалом розповідав Улянці, як можна прикрасити ялинку, засвітити свічки, а внизу, біля стовбура, поставити сніжного Діда Мороза.

— Я тільки один раз була на ялинці, — сказала Улянка. — У школі. Ще до німців.

Вона глянула на широкий Демків піджак — цього разу всі гудзики на ньому були однакові, але одного не вистачало.

Дівчинка метнулася до білої липової скриньки, пошукала там щось між ниток і наперстків і весело повернулася.

— Знайшла! Дивися, він майже такий, як і в тебе. Вона показала йому гудзик: — Зараз пришию.

— Не треба, — сказав він.

Та вона вже впіймала його за поли. Він стояв і дивився, як швидко й вправно вона орудувала голкою.

Улянка перекусила зубами нитку й сіпнула гудзика.

— Міцно.

— Я його не згублю, — сказав Демко. — Хіба, може, той здоровило Чичибаба полізе битися.

Вони розлучилися друзями.

Коли Демко пішов, дівчинка глянула у вікно й побачила на снігу слід від його ніг. Тільки тепер цей слід вів назад — від ганку до перелазу. Сніг усе падав, наче застилав Демкові сліди білим серпанком.

У хаті ходили кури й щось клювали на долівці. Чорночервоний півень стояв на одній нозі і, схиливши набік голову, одним оком стежив за Улянкою.

1. Прочитайте уривок повісті.
2. З ким жила Улянка в лісі? Як вона господарювала? Прочитайте, як варила обід.
3. Прочитайте опис зими. Запам'ятайте його. Прочитайте з пам'яті.
4. Який подарунок приніс Демко Улянці та її дідусеві?
5. Яку страшну звістку знав хлопчик і не знала Улянка? Чому в нього навернулися сльози на очі?
6. Опишіть портрет дівчинки.
7. Що ви дізналися про неї? Улянка — головна героїня повісті. Чим найбільше вона вас вразила?

Прочитайте, що про пісню жайворонка розкаже Василь Сухомлинський.

ПРЕКРАСНА ПІСНЯ ЖАЙВОРОНКА

Ішла людина пшеничним полем. Раптом із-під її ніг випурхнув жайворонко. Піднявся високо й заспівав гарну пісню. Чує людина в цій пісні дивну казку про срібні струни, натягнуті від сонця до землі, про золоте сонечко, що ввечері йде відпочивати до казкового саду, про веселку — золотий міст, яким на землю сходять ковалі-велетні по залізо й вугілля.

Слухає людина чарівну пісню жайворонка й іде все далі й далі — туди, куди летить пташка, — до лісу. Побачив жайворонка, що людина вже на узліссі, та й залетів у пшеницю, сховався. Там його гніздечко. Жайвороненята чекають, не дочекаються матері. Вони запитують:

— Мамо, про що ти співала у своїй пісні?

— Про людину. Я просила її: іди, людино, подалі від мого гнізда. Не злякай моїх пташенят.

— І сподобалася твоя пісня людині?

— Дуже. Вона йшла за піснею аж до самого узлісся.

1. Що нового для вас розповів жайворонка? Куди він відводив людину?
2. Як ви думаєте, якою була пісня жайворонка: сумною, веселою, стурбованою? Чи розуміла це людина?
3. Як описано пісню жайворонка?
4. Що може бути в змісті казки насправді? Що тут казкове?

Складіть казку, яку чула людина: про срібні струни; про золоте сонечко; про золотий міст.

Василь ЧУХЛІБ (1941–1997)

Василь Чухліб народився на Чернігівщині в сім'ї вчителів. Письменник і журналіст, закінчив педагогічний інститут у м. Києві. Перші твори для дітей почав публікувати в журналі «Малятко». Згодом видав першу книжечку для дітей «Хто встає раніше». Відтоді письменник не полишав писати для дітей — не тільки оповідання, а й чудові казки. Більшість із — них про природу.

Добрі та мудрі, вони ведуть дитину в дивосвіт природи, дарують радість, насолоду від спілкування з нею, збуджують

уяву й кличуть відкривати її таємниці, оберігати нетлінну красу землі й любити рідний край.

ДОБРЕ ДІЛО

По Десні чахкотить бакенщикова* моторка, вифарбована в червоне, з ліхтариком на маленькій щоглі й прапорцем на кормі. Зробивши півколо, підрулює до берега. Хлоп'ята наввипередки мчать до неї, аж бризки вусебіч розлітаються.

— Дядьку Назаре, покатайте! — просять бакенщика.

Він глушить мотор, викидає на берег якорець.

— Бач які! — мружить голубі очі під вицвілими на сонці бровами. — Чого б це я вас задарма катав?

Хлопці переминаються з ноги на ногу.

— От яке ви сьогодні добре діло зробили?

Зиркають одне на одного й мовчать.

— Ну ось ви, — киває дядько Назар на Степанка й Миколку.

— Купалися... Загорали...

— І то робота! — хмикає бакенщик.

— А ми рибу ловили. Руками. В озерці її аж кишить. Тільки маленька, — хваляться Олег і Петрик.

— Оце рибалки! — кидає дядько Назар, і не розбереш, чи він хвалить, чи кпинить.

— В озерці, кажете? — перепитує. — Ану покажіть, де воно.

Озеречко сховалося за лозняком, у видолинку. Дядько Назар обходить його, приглядається до води, порослої зіллям, міряє патичком глибину.

— Так ось що, хлопці, — обводить кожного поглядом. — Бойове завдання вам буде. Гайда по домівках по відра, по тазики! І негайно сюди повертайтеся.

Невдовзі на озері кипить робота. Хлоп'ята черпають воду з риб'ячим мальком, передають відра, тазики з рук у руки, по ланцюжку, а вже дядько Назар випускає мальок у річку.

* *Бакен* — поплавець на якорі (уночі зі світлом), що встановлюють на річках, озерах для позначення небезпечних місць. *Бакенщик* — той, хто розставляє й доглядає за бакенами, щоб ліхтарики не потухли.

Було озерце й немає. Тільки малі жабенята стрибають на дні, незрозуміло їм, куди вода поділася.

— Відбій! — гукає бакенщик.

Хлоп'ята знесилено простягаються на моріжку, якийсь час лежать непорушно. І раптом Миколка починає голосно реготати. А глянувши на нього, і Петрик заливається сміхом, за ним Олег і Степанко. Тільки тепер роздивилися, які вони забрьохані, розквацьовані глеєм. Ще й жабуриння попримлило до тіла, у Петрика на вухах чудернацькі сережки гойдаються.

— Нічого, — каже дядько Назар. — Скупаєтесь і будете чисті, як огірочки після дощу.

Хлоп'ята купаються, а бакенщик сидить на березі.

— От і зробили ми добре діло, — мовить. — Озеречко за тиждень висохло б, і риби — каюк. А в Десні їй роздолля, за літо велика виросте. А тепер, хлопці, можна й покататися!

Хлоп'ята з гамором всідаються в моторці — хто на лаві, хто на рятувальних поясах. Бакенщик заводить мотор, і вони виходять на середину Десни. Пропливають обабіч зелені береги, теплий вологий вітер голубить хлоп'ячі лица.

1. Прочитайте твір.
2. Назвіть персонажів твору. Яка подія з їхнього життя описана у творі? Визначте тему.
3. Де відбувалися описані події?
4. Як дядько Назар здогадався, що малькам загрожує небезпека? Як ви розумієте значення слова *кпинити*?
5. Знайдіть у тексті й прочитайте, як хлопці рятували рибок. Як ви зрозуміли значення вислову: *кипить робота*? Поясніть.
6. Чому хлопці розсміялися, дивлячись один на одного? Прочитайте вголос цю частину тексту, передайте настрій дітей.
7. Як дядько Назар заспокоїв хлопців, яке використав порівняння?

- Розподіліть ролі. Визначте, як читати слова кожного персонажа.
- Прочитайте оповідання в особах.
- Поміркуйте, чому оповідання має назву «Добре діло». Визначте основну думку.

Перекажіть оповідання близько до тексту, а потім коротко.

Олександр ДЕРМАНСЬКИЙ

(Народився 1976 р.)

Олександр Дерманський народився в с. Гайвороні на Київщині. Від батьків перейняв доброту, вміння співчувати, любити, бути справедливим. З дитинства дружив із книжкою. Читав із задоволенням і казки, і легенди, і повісті. Писати вірші почав ще в шкільні роки.

Олександр Дерманський — дитячий письменник, пише в жанрах чарівної казки й чарівної повісті; автор віршів та оповідань для дітей.

ЦАРСТВО ЯБЛУКАРСТВО

(Фрагмент)

Розділ 2

Яблуко на колесах

— О-огірочки! Мариновані огіро-очки! Усі один в один! З банки та з бочки!.. Картопелька! Гарна карто-опелька. Не жовта, не побита, смачна несамови-ито! Я-а-аблучка! Солодющі яблучка! Наливні, сокови-иті, росою вми-иті! Підходьте! Беріть огірочки, картоплю, я-а-аблучка!

Натанова бабуся з головою поринула в базарування. Мало хто міг позмагатися з нею в базарному красномовстві. Якби вона народилася років на тридцять пізніше — бути їй першокласним торговельним агентом.

Натан тільки й устигав набирати з мішка картоплю та всіляко підсобляти бабусі. Покупці йшли на бабусині примовляння, наче коти на валер'янку. А Натан і радий: якщо й далі так підуть справи, то скоро сто сорок гривень будуть у нього в кишені. А завтра... Завтра здійсниться його мрія...

— Натане, а вкинь-но, синку, у торбинку кілограм яблук.

Натан краєм ока глянув на чергового покупця — невеличкого чоловіка в куфайці — і став виконувати бабусине прохання.

— А чи не можна скуштувати? — спитав тим часом покупець.

— Чого ж не можна, куштуйте на здоров'я, — усміхнулася бабуся й відрізала чоловікові шматочок яблука. — Беріть, беріть, чоловіче, — припрошувала покупця, — п'ять гривень кіло, не пошкодуєте: яблучка золоті...

— Вони! — розпливлася в усмішці добродушна чоловікова фізіономія. Він аж очі заплющив, жуючи. — Нехай мене щипавка вщипне, коли не вони.

— І я кажу, що вони, — засяяла бабуся, — таких яблук іще пошукати! Беріть більшенько.

— А є? Давайте, я всі заберу, — не на жарт розійшовся покупець, даючи бабусі п'ятдесятигривневу купюру. Він, здавалося, аж пританцьовував на місці, — чи на radoшах, що знайшов смачні яблука, чи ще чого. Може, просто настрої був гарний.

— Та ось останні добирайте, оце все, що залишилося. Такі яблучка, що не залежуються, розібрали люди.

— Шкода, що так мало, та давайте вже скільки є.

Натан докидав у торбинку решту яблук і поклав на вагу. Вийшло два кілограми.

Бабуся заходилася рахувати решту, а веселий покупець, таки пританцьовуючи, схопив торбинку, уклонився й швидко-швидко пішов у бік метро. Натан зачудовано дивився вслід. Це ж треба, яких тільки диваків не буває на світі! Чудний дядечко, та й годі.

— Їжте на здоров'ячко! — Бабуся підвела голову й простягла поперед себе решту. — Ой, а де це він? А решту ж не забрав! Сорок гривень, люди добрі!

— Бабусю, давайте сюди, я наздожену!

Хлопчик вискочив із базару. Прямо були зупинки маршрутних таксі та вхід у метро. Натан таки розгледів, як той дивний покупець завернув у скляні двері метрополітену.

Натан наліг на ноги.

Він ускочив у метро саме тоді, як дядечко з їхніми яблуками ступив на ескалатор і поїхав донизу. Натан притьмом метнувся за ним, забувши навіть, що без жетона в метро не можна.

Безжалінні клешні турнікета* йому негайно про це нагадали. Трі-і-ісь!

— У-ух! — завив від болю хлопчик. Натан підбіг до каси з жетонами.

З верхніх сходинок ескалатора дядечка не було видно. Натан знав, що бігти по ескалатору не дозволяється, але що було робити, коли зараз незнайомий покупець сяде в потяг і зникне назавжди без своїх законних сорока гривень? Ото вже роззява!

Десь на півдорозі Натан побачив, що той, кого він наздоганяє, уже дістався місця, де сходи, розпроставшись, ховаються в підлогу, — простіше сказати, до самого низу. Дядечко зійшов із рухомої стрічки і... Що це він робить?! Натан навіть закликав на місці, бо не знав, як же йому діяти далі, куди бігти — вниз чи вгору? А тому, що любитель яблук одразу ж перейшов на сусідній ескалатор, той, що суне вверх, до виходу з підземки!

Натан так і стояв остовпівши. А коли чоловік, їдучи вже назустріч, майже порівнявся, до Натана повернулася здатність міркувати.

«Чудово! — подумав хлопчик. — Зараз я йому крикну про гроші, він почекає мене вгорі й отримає свою решту». Натан набрав повні груди повітря, одночасно думаючи, як краще звернутися до незнайомця: просто «Гей!» чи «Дядьку!» «Якщо я крикну “Дядьку”, то відгукнуться всі дядьки на обох ескалаторах і не буде зрозуміло, кого саме я мав на увазі, — міркував хлопчик. — А якщо я гукну просто “Гей!”, то відгукнуться не всі дядьки на ескалаторах і знову ж таки не буде зрозуміло, чого я кричу... Отже, треба зауважити якусь прикмету. У покупця дві помітні прикмети: яблука та куфайка, тож треба вибрати щось одне...»

* *Турнікет* — пристрій для пропускання пасажирів по одному на станції метро.

Далі часу на роздуми вже не було, тому Натан вирішив зупинитися на куфайці й гукнути: «Гей, у куфайці! Ось ваша решта!» Однак викрикнути хлопчикові не вдалося, бо цієї ж миті викрикнула тітонька з гучномовців:

— Шановні пасажири, бігти по ескалатору суворо заборонено! Це може призвести до травмування вас та інших пасажирів!..

— Знаю, знаю! — спересердя рубонув Натан, зістрибуючи з ескалатора й перебігаючи на інший.

Коли втікач досяг верхньої точки пересувних сходів, він зробив таке, від чого в його переслідувача відібрало мову: дядько спокійнісінько перейшов на ескалатор, яким кілька хвилин тому спускався до платформ метро.

«Він знущається з мене», — подумав Натан і прибавив ходу, щоб нарешті опинитися на одному й тому ж ескалаторі з, м'яко кажучи, дивакуватим дядечком. Це йому вдалося.

Урешті-решт Натан вискочив на платформу й почав шукати серед маси людей свого дивного втікача. Але дива тількино набирали обертів.

До середини платформи з брязкотом і скреготом під'їхав... ні, не потяг, а один-єдиний, дивного вигляду вагон. Він був жовтий, майже круглий, схожий на... Точно, схожий на величезне яблуко! Дивно, але двері вагона були відчинені із самого початку. З них ніхто не вийшов, і, що найдивніше, ніхто й не збирався в них заходити. Більше того, здавалося, що ніхто з людей на платформі навіть не бачить ніякого вагона! Так, жодна жива душа не звертала аніякісінької уваги

на прибуття вагона-яблука, усі стояли, як і мить до цього: хто читав книжку, хто дивився на електронне табло, хтось розмовляв із супутником, хтось просто споглядав перед себе... Натан міг дати голову на відсіч, що ніхто того вагона не бачив, вони дивилися ніби крізь нього.

Утім, один пасажир таки вирішив увійти всередину. Той пасажир виокремився з юрби інших і ступив до вагона. Пасажир був одягнений у чорну куфайку і тримав у руці торбинку з яблуками.

— Зачекайте! — отямився хлопчик і кинувся до того місця платформи, де на колії стояло яблуко на колесах. — Стійте!

Люди зачудовано дивилися на Натана. А він тим часом майже добіг до вагона, але той уже рушав. До хлопчикових вух лише долинула не менш дивна, ніж усе, що тільки-но відбулося в київському метро, фраза:

— Обережно, двері зачиняються! Наступна станція — царство Черв'якарство! (...)

«Не викидати ж, зрештою, ці сорок гривень», — подумав Натан і вирішив: зараз він поїде додому, візьме свої заощадження, додасть до сьогоднішнього заробітку — і придбає мобілку! Ура!

Хлопчик довго-довго стояв у салоні мобільного зв'язку перед скляною вітриною й милувався обраною моделлю телефона. Апарат був чудовий: з фотокамерою, FM-радіо, виблискував полірованими боками й наче підморгував Натанові: «Гайда, хлопче, годі вагатися, купи мене! Ну ж бо!»

— Мо-можна подивитися он ту модель? — стиха спитав у продавця Натан.

— Будеш брати чи просто так, у руках хочеш потримати? — лукаво усміхнувся юнак.

— Буду. Буду брати, — уже впевненіше й голосніше відповів хлопчик, злякавшись, що продавець подумає, начебто в нього немає грошей.

— Тримай.

— Який же він чудовий! Це найкращий телефон у цілому світі!

— То що, гроші даєш? Пакувати?

— Даю. — Натан саяв від щастя. Він знехотя віддав свій скарб продавцеві, а сам поліз у кишеню по гроші: — Ось.

Юнак перебрав купку банкнот і двічі ретельно перерахував.

— Шкода, але бракує сорока гривень, — дещо зніяковіло мовив по хвилі продавець.

— Як? — злякався Натан. — Там мали бути всі. А, заждіть... Він дещо пригадав, сягнув рукою в задню кишеню джинсів і видобув звідти ті самі злочасні сорок гривень — чотири купюри по десятці. Хлопчик поволі перерахував їх, уважно роздивився, наче прощаючись із кожною, потім перевів погляд на коробку з майже своїм мобільним телефоном, хвильку повагавсь... А тоді, наче злякавшись, що передумає, швидко простяг руку до прилавка.

— Вибачте, це не мої гроші, — випалив Натан, ухопив зі скла решту коштів і, мов ошпарений, вибіг із магазину.

1. Прочитайте фрагмент твору.
2. Назвіть персонажів. Розкажіть, у яких ситуаціях ви з ними познайомилися.
3. Чим торгувала на базарі бабуся? Як їй удавалося привернути увагу покупців? Дайте характеристику бабусі.
4. Для чого були потрібні гроші Натанові? Як він їх заробляв?
5. Чому покупець яблук названий *дивакуватим*?
6. Прочитайте, як Натан намагався догнати чоловіка в кюфайці й чому це йому не вдавалося.

- Відшукайте ту частину тексту, у якій хлопчик зустрівся з незвичайним світом. Прочитайте її і доведіть ознаки казки.
- Прочитайте, як Натан купував мобільний телефон. Розкажіть, які почуття він переживав.
- Чому Натан не купив телефон? Про яку рису характеру хлопчика це говорить? Розкажіть про Натана.

- Виберіть із тексту рядки, у яких ідеться про правила поведінки в метро. Розкажіть їх.
- Поділіть твір на частини й виразно їх прочитайте.
- Поміркуйте, що трапилося далі. Прочитайте весь твір. Дізнайтеся про царство Яблукарство.

П'ЄСИ

П'єса — це твір, призначений для постановки (виконання) на сцені. П'єса поділена на частини, які називаються *діями* або *сценами*. Зміст п'єси передається через висловлювання й дії самих персонажів — *дійових осіб*. У дужках або окремим рядком автор робить примітки (ремарки), щоб читач краще уявляв місце подій, зовнішність і поведінку дійових осіб. Тих, хто пише п'єси, ще називають *драматургами*. Вони знають особливості п'єси та дбають про те, щоб її можна було вдало поставити на сцені.

У постановці п'єси беруть участь режисер (постановник спектаклю, він працює з акторами), декоратор (художник, який малює декорації для сцени), костюмер, бутафор (людина, яка займається необхідними для постановки п'єси речами: меблями, посудом та ін.), актори.

Для вас п'єси писали Олександр Олесь, Ярослав Стельмах, Неда Неждана, Неля Шейко-Медведева та ін.

Неда НЕЖДАНА (Народилася 1971 р.)

Драматург, поет, перекладач Надія Мірошніченко (справжнє прізвище письменниці) народилася в м. Краматорську. Закінчила Київський лінгвістичний університет та Києво-Могилянську академію.

Письменниця згадує: «Писати почала ще змалечку: писала вірші й складала пісні під гітару. Згодом грала в численних аматорських постановках, займалася в театральній студії».

Для дітей у творчому доробку Неди Нежданої є 5 інсценізацій, авторських перекладів і п'єс: «Маленький принц», «Зачаклований Ховрашок», «Зоряна мандрівка», «Пригоди дерев'яного хлопчика», «Сім бажань Зербіно».

ЗАЧАКЛОВАНІЙ ХОВРАШОК

Комічна казка-мюзикл на дві дії
(Скорочено)

Дійові особи:

Пан ДЗИГУС, можна просто ДЗИГА, — гномик.
ВЕРТЛИК, він же просто ВЕРТЛИК, — також гномик.
ХОВРАШОК — звір, зачаклований, майже без слів, але
багато жестів.
МУМІТРОЛЬ — злий чаклун, майже відсутній.

ПЕРША ДІЯ

На сцені лісова галявина з квітами. На сцену виходить гномик, він розглядає квіти, піднімає зів'ялі, наспівує веселої пісеньки під ніс і поливаючи квіти.

Пісенька Вертлика.

Я славетний і відомий,
Гном завзятий я і впертий.
Я у лісі як удома,
А зовуся просто Вертлик.

Приспів:

Просто Вертлик, просто-просто.
Невеличкою я зросту,
Та веселу маю вдачу,
Не терплю, коли хтось плаче.
Буду веселити всіх,
Бо від сліз лікує сміх.

Я вродливий, дуже добрий,
А ще найрозумніший.
Гномиків таких хоробрих
Не зустрінете ви більше.

Приспів.

Гномик помічає якусь особливу квітку, нюхає, вдихає все більше, голосно чхає. Квітка злітає, гномик ставить її на місце, розправляє, потім знову чхає, і квітка знову злітає. Усе повторюється. На третій раз він стримується, але квітка все одно падає, він знову чхає.

ВЕРТЛИК. Апчхи. Ну от, і будь здоровий побажати нікому. *(Повертається до залу й помічає дітей)*. О, дітки. Привіт, дітлахи. Побажайте мені «будь здоровий», будь ласка. *(Знову збирається чхати)*. А-а-а-а... *(Чекає поки діти побажають)*. Ху-ух. От і не чхнув. Дякую вам, малеча. Отепер і познайомитися можна. Ви вже здогадалися, хто я? Звичайно, гномик. І звати мене Вертликом. *(З-за сцени чути крики: «Агов! Ау!»)*. О, це мабуть мій кум — Дзига. Правда, він хоче, щоб його всі називали пан Дзига... Агов! Я тут! Вічно він десь губиться...

На сцені з-за лаштунків з'являється другий гномик — пан Дзига.

ДЗИГА. А, ось де ти, телепню. Я тебе всюди шукаю-шукаю, у всі шпарини, щілини, дірки заглядаю, хвилююсь, а ти тут спокійно собі всівся й теревені правиш!

ВЕРТЛИК. Тихіше, не кричи ти так!

ДЗИГА. Я не кричу. Це в мене голос такий голосний.

ВЕРТЛИК. Ти що, їв багато каші?

ДЗИГА. Ні, я займався риторикою: мі-ма-му-мо...

ВЕРТЛИК. Ти б краще перестав верзти дурниці, а привітався з дітьми. Он, поглянь, скільки їх!

ДЗИГА. Доброго вам здоров'ячка, дітки! *(Починає співати пісеньку, приспів співає Вертлик)*.

Пісенька Дзиги.

ДЗИГА. Віват вам, усі премудрі книги!
Славтесь у віках, учені маги!
Щоб магістром стати як пан Дзига,
Треба мати розум і відвагу.

Приспів:

ВЕРТЛИК. Наш пан Дзиґа любить дзигарі*.
Гномик енциклопедичний.
Він лікує краще лікарів.
Він усі науки вивчив.

ДЗИґА. Славтеся у пошукові істин
Лицарі від ордену науки.
І як шлях дістанеться тернистий,
Дзиґа в поміч вам простягне руку.

Приспів.

ДЗИґА. Дозвольте вам представитись: гном лісовий незвичайний, майстер чудернацьких справ і чарівних наук пан Дзигус-Дзигусіmus!

ВЕРТЛИК. Можна й просто називати — Дзиґа. (*Дзиґа «спопеляє» його поглядом*).

ДЗИґА. А ось це нещастя, тут поруч, зветься Вертликом, бо весь час щось крутить-вертить, викручує і переплутує...

ВЕРТЛИК. Усе, я глибоко, смертельно ображений! (*Демонстративно відходить*).

ДЗИґА. Ну от, він завжди такий. Ображається на кожну дрібницю! (*Вертлик не реагує*). Ну гаразд. Перед вами найрозумніший (*тихо*) серед телепнів, (*голосно*) окраса (*тихо*) найтемніших куточків (*голосно*) нашого лісу — Вертлик. Ну що, задоволений?

ВЕРТЛИК. Так трохи краще.

ДЗИґА. А тепер розповідай, що ти вже тут устиг накоїти? (*До дітей*). Тільки залишиш його самого — зразу шкоду наробить. Кажі-кажі. (*Помічає зламану квітку*).

ВЕРТЛИК. Нічогісінько я не коїв.

(*Співають пісеньку по черзі*).

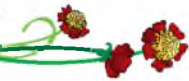
Пісенька про квіточку.

ДЗИґА. А оце що? Отакої!

ВЕРТЛИК. Поливав я тут гриби.

* *Дзигарі* — годинники.

ДЗИґА. Зізнавайся, що накоїв?
Що ти з квіткою зробив?

ВЕРТЛИК. Я із квіткою? Нічого.
Теж, здається, поливав.
То занесло носорога,
Що топтався поміж трав.

ДЗИґА. Носорогів тут не бачив.
А яка вода була?
Не холодна?

ВЕРТЛИК. Ні, неначе.
Тридцять шість і шість тепла.

ДЗИґА. А яка вода? Джерельна?

ВЕРТЛИК. А яка ж іще? Авжеж.

ДЗИґА. Перетвориш ліс в пустелю!
За тобою стеж та стеж!

ДЗИґА. Так, зізнавайся, що ти з нею зробив?

ВЕРТЛИК. Нічого, я тільки чхнути хотів, а вона...

ДЗИґА. От-от, тобі на все начхати. Бідолашна квіточка!
Ти ж її може заразив грипом! А тут ще й діти... *(Ставить квітку на місце).*

ВЕРТЛИК. Та я не хворий!

ДЗИґА. А ну дай я тебе послухаю. *(Виймає лікарський апарат для прослуховування, женеться за Вертником, який кричить на бігу).*

ВЕРТЛИК. Я її просто понюхав і почав чхати. От сам спробуй!

ДЗИґА. От і спробую! *(Нюхає).* Бачиш, я не чхаю... апчхи, апчхи, апчхи! А-а-а... *(Квітка падає).*

ВЕРТЛИК. Будь здоров!

ДЗИґА. *(Не чхає).* Дякую. Дійсно, якась дуже чхуча квітка трапилася. Щось я такої раніше в нашому лісі не бачив. А раптом... її зачаклував якийсь злий Мумітроль?

ВЕРТЛИК. Ти думаєш? (*Озирається довкола злякано*).
Але ж я нікого не бачив. (...)

Розвертаються, щоб іти зі сцени, але назустріч повільно виходить похнюплений і зажурений Ховрашок, довготелесий і кумедний.

ВЕРТЛИК. Ой, поглянь-но, Ховрашок. Привіт, друже!
(*Той мовчить*).

ДЗИґА. Як ся маєш?.. Ти чому не вітаєшся? Це нечемно...
Може, ти образився на Вертлика?

ВЕРТЛИК. А чого зразу на мене? Як що — зразу Вертлик.
(*Ховрашок головою мотає «ні»*).

Ось бачиш, ні... А може, він проковтнув язика?
(*Ховрашок висовує язика й усім демонструє*).

Гей, ти чого дразнишся?

ДЗИґА. Ти ж сам запитав про язик. А може, він просто не може говорити?

(*Той киває «так»*).

Напевно, він об'ївся морозива чи попив холодної води в спеку — от і маєш — пропав голос. Зараз ми його полікуємо.

(*Дістає лікарські інструменти — стетоскоп, термометр тощо. Ховрашок сильно мотає головою «ні» і починає відступати, Дзиґа наступає*).

ДЗИґА. Та ти не бійся, це зовсім не страшно.

(*Дістає шприц, Ховрашок тікає, а гномики бігають за ним по всій сцені*).

Ти тільки відкриєш рота і скажеш «а».

ВЕРТЛИК. (*На бігу*). Як же він скаже «а», коли він узагалі нічого сказати не може?

ДЗИґА. (*На бігу*). Тоді просто відкриє рота.

(*Ховрашок міцно закрив і затулив обома руками рота*).

ВЕРТЛИК. (*Зупиняючись*). Ти витягнув усі свої інструменти й зразу налякав. (*Тихо*). Треба його заманити. (*Голосно*). Шкода, що він не захотів показувати горло, бо тим, у кого хворе горло, дають малинове варення...

(Ховрашок зупиняється й прислухається).

ДЗИґА. А ще липовий мед у необмеженій кількості.

(Ховрашок робить несміливий крок назустріч, Дзиґа тихо Вертику).

Продовжуй, усі ховрашки страшенні ласунчики.

ВЕРТЛИК. А ще гаряче солодке й духмяне згущене молоко!

(Ховрашок облизується й потроху наближається до гномиків).

ДЗИґА. І дають його такими великими ложками, що треба дуже-дуже широко відкривати рота та сильно-сильно висовувати язика.

Ховрашок підходить упритул і відкриває рота та висовує язика, Дзиґа зазирає туди.

ВЕРТЛИК. Ну що?

ДЗИґА. Нічого нема.

ВЕРТЛИК. Як, немає горла?!

ДЗИґА. Ні, горло є, але зовсім нехворе.

ВЕРТЛИК. Не може бути! (*Сам зазирає*). Точно. Що ж це таке? І що робити?

(Ховрашок показує, що до рота треба «щось» давати до того ж великою ложкою).

ДЗИґА. До речі, а в тебе мед є?

ВЕРТЛИК. Ні, минулого тижня закінчився.

ДЗИґА. А малинове варення?

ВЕРТЛИК. Я ж останню банку тобі приносив...

ДЗИґА. Це хіба банка була? Так собі, баночка... А хоч згущенку ти не додумався кудись подіти?

ВЕРТЛИК. Я думав, у тебе є, а що, хіба немає?..

(Пауза).

То що, усі солодощі скінчилися?

Ховрашок почув, що нічого немає з обіцяного й почав скиглити.

ДЗИґА. Твоя ідея була, догрався... Тепер треба йти просити меду в бджіл... *(Ховрашкові)*. Та не побивайся ти так.

ВЕРТЛИК. Тільки не я. Я вже на тому тижні просив — три дні ніс був подібний до чогось середнього між огірком, бараболею й повітряною кулею... (...)

ВЕРТЛИК. Так, але ховрашок як мовчав мовчки так і мовчить. Що будемо робити?

ДЗИґА. *(Думає)*. Треба подивитися, що мудрі люди пишуть. *(Бере книжку, гортає)*. О, байка про ворону і лисицю. Те, що треба. *(Робить знак «тихо»)*. Тихо, щоб він не почув *(відводить убік)*. Похвалимо його голос. Слава — це страшна сила. Перед нею будь-які чари безсилі.

ВЕРТЛИК. Навіщо хвалити голос, коли його нема?

ДЗИґА. От телепень усім телепням. Так лисиця хвалила ворону, та сказала «кар» — і сир випав із рота.

ВЕРТЛИК. А для чого нам сир? Ти що, зголоднів?

ДЗИґА. Нам потрібен не сир, а «кар».

ВЕРТЛИК. А навіщо нам «кар»? Із чим його їдять?

ДЗИґА. «Кар» не їдять, а чують. Можна не «кар», а «мур», чи «гав», чи «іго-го»... Аби він щось сказав. Уторопав? Тільки треба починати здалеку, щоб він не здогадався. Наприклад, з хвоста.

(Ідуть до Ховрашка, критично оглядають з усіх боків, починають співати по черзі й танцювати разом із Ховрашком).

Пісенька про хвіст і таке інше.

— О, який у тебе хвіст!

Вдався дуже гарно. (...)

— Голос твій... немає слів!

— Нам такий не даний.

— Мрію вже почути спів!

— Рідкісне сопрано! (...)

ДЗИґА. По-моєму, голос Ховрашка — це те рідкісне колоратурне сопрано з відтінком баритону на басовій основі...

ВЕРТЛИК. Чого-чого? Котурне куди?

ДЗИґА. *(Тихо)*. Ти що, удруге я таке не вимовлю.

ВЕРТЛИК. Що це за лихо таке?

ДЗИґА. *(Тихо)*. Сам не знаю, але як звучить!

ВЕРТЛИК. *(Тихо)*. Я краще по-простому. *(Голосно)*. Перед нами майбутня зірка! Ну заспівай же нам цей хіт хітів на прізвисько шлягер!

Ховрашок виконує під музику пісню без слів, імітуючи естрадного виконавця.

ВЕРТЛИК. Знаєш, що це мені нагадує? Нічний спів риб у місцевому ставку.

ДЗИґА. Так, ні голосу, ні слуху, а туди ж — у зірки, бачте, пнеться.

Ховрашок припиняє й ображений сідає в куточок.

ДРУГА ДІЯ

Урешті друзям удалося повернути голос Ховрашку. Але тепер замовк пан Дзиґа. Ховрашок розповів, як він утратив голос. Він голосно співав у лісі, це не сподобалося Мумітролю, і він відібрав у нього голос).

ВЕРТЛИК. Хіба ти не знав правил безпеки у поводженні з Мумітролями?

ХОВРАШОК. Ні.

ВЕРТЛИК. Невже ти ніколи не читав про них, і ніхто не розповідав у лісовій школі?

ХОВРАШОК. Ні, розумієте, я читаю лише по складах і часто пропускаю школу через гастролі...

ВЕРТЛИК. Ну от, бачиш, а через те, що ти невіглас і впертюх, яких світ не бачив, найсвітліша голова нашого лісу тепер змушена мовчати, найрозумніший серед розумних і найгеніальніший серед геніальних, бо він перейняв це чаклування на себе...

ХОВРАШОК. Ой, а що ж тепер робити?

ВЕРТЛИК. Вихід один: ми можемо брати чаклування на себе по черзі...

(Дзиґа енергійно мотає головою «ні»).

Я не залишу тебе у біді, Дзигго! Ка-рам-бу-рум-бум-бум, Вертлику, мовчи, а ти, Дзигго, говори. *(Обертається довкола себе)*. Раз-два-три.

(Знову чути грім чи якийсь знак здійснення чаклування та зловісний сміх Мумітроля).

ХОВРАШОК. *(Відходить убік, до дітей)*. Що ж це таке, усі жертвують собою заради мене, а я що, гірше? Звичайно, голос у мене золотий, але друзі дорожче! Ка-рам-бу-рум-бум-бум, Вертлику, говори, а я — мовчи. *(Обертається довкола себе)*. Раз-два-три.

(Знову здійснюється чаклування. Тепер кожен із них починає повторювати це закляття, перебиваючи один одного, страшенна сум'ятиця).

ВЕРТЛИК. Чекайте, помовчіть хоч трішки, як же так? Адже ми всі говоримо одночасно! І ніхто нічого не второпає!

ДЗИГґА. Дійсно, я теж говорю....

ХОВРАШОК. І я, і я!

ВЕРТЛИК. Пане Дзигго, ви геніальний чаклун, наймагістральніший магістр! Панові Дзигусу віват!

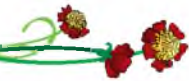
ХОВРАШОК. Віват! Віват! Віват!

ДЗИГґА. Та ні, це, мабуть, не я... Але як же так вийшло? Стривайте... Який же я телепень, усім телепням телепень на телепні ще й телепнем поганяю! Я забув основне правило чаклувальної науки: коли хтось робить добру справу й жертвує собою, то всі злі чари втрачають силу!

П'єса поставлена в Київському академічному Молодому театрі, Білоцерківському муздрамтеатрі ім. П. Саксаганського, Львівському театрі «І люди, і ляльки» та Чернівецькому театрі-студії. Є два варіанти музики.

Чи здогадалися ви, чому твір називається *мюзиклом*? Бо це музично-сценічний твір комедійного характеру. Його виконання поєднується зі співом, танцями, спілкуванням із глядачами.

1. Прочитайте фрагмент твору.
2. Назвіть дійових осіб п'єси. Де вони перераховані? Чи характерно це для жанру?
3. Що розповів про себе Вертлик? Прочитайте. Яким ви уявили цього гномика спочатку?
4. Що розказав про себе пан Дзиґа? Прочитайте.
5. Яку характеристику йому дає Вертлик? Відшукайте в тексті.
6. Як Дзиґа характеризує Вертлика? Як він насправді до нього ставиться?
7. Де відбуваються описані події? У якому місці п'єси про це написано?
8. Що трапилося в лісі? Чим був стурбований пан Дзиґа?
9. Яким ви уявили Ховрашка? Що він розказав про себе, коли друзі повернули йому голос?
10. Яка тема п'єси? Можливо, тут розкривається кілька тем? Наприклад, турбота про ліс, край, у якому живеш; про вміння захистити його жителів від недоброзичливців; про вміння використати знання в потрібній ситуації; про дружбу й готовність до самопожертви. Прочитайте весь твір.
11. Уявіть, що вам треба оформити сцену. Які декорації знадобляться?

- Доведіть справедливість кожної висловленої думки й доповніть вашими.
- Визначте основну думку. Що важливе авторка сказала описаними ситуаціями, учинками героїв твору?
- Яку байку використали гномики? Як вони визначили її основну думку? Прочитайте. Для чого знадобилася їм байка?
- Який настрій викликала у вас п'єса? Як він змінювався, коли ви читали різні описані ситуації?
- Виберіть фрагмент п'єси, прочитайте її спочатку, звертайте увагу на авторські пояснення (ремарки), побудуйте режисерами. Потім розподіліть ролі й розіграйте цей фрагмент. Зауважте, що гру треба супроводжувати жестами (рухами), мімікою (виразом обличчя), обов'язково голосом передавати особливості дійової особи, чю роль ви виконуєте, і спілкуватися з іншими дійовими особами та глядачами. Пам'ятайте, вам треба так розіграти вибраний фрагмент, щоб глядачі вас зрозуміли й відповідно реагували: хвилювалися чи сміялися.

Ярослав СТЕЛЬМАХ (1949–2001)

Ярослав Стельмах народився в м. Києві. З дитинства захоплювався спортом, музикою, іноземними мовами. Займався плаванням, потім гімнастикою, а з боксу й боротьби здобув навіть спортивні розряди. Любив грати на фортепіано та гітарі.

Після закінчення школи Ярослав навчався в Інституті іноземних мов. А згодом працював викладачем, водночас

перекладав.

Твори для дітей Я. Стельмаха дуже цікаві, У них багато гумору, гострих сюжетів, а дивовижні пригоди нікого не залишать байдужими й кожному обов'язково захочеться прочитати твір повністю, щоб разом із героями подолати всі труднощі та відчути себе самостійними та дорослішими.

Ярослав Стельмах син відомого українського письменника Михайла Стельмаха. Ви знаєте його твори. Пригадайте рядки: «Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов сіньюкий, злоточубий вересень. Він причепив до свого бриля червоний із вологістю кетяг калини й нитку бабиного літа, заглянув до нашої школи», або вірш «Чорногуз приймає душ».

Прочитайте оповідання Ярослава Стельмаха та визначте його настрій. Від імені кого ведеться розповідь?

ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ

Прийшов я вранці до школи, а назустріч мені з класу Генка вибігає.

— Іди, — кричить, — швидше! У Шашка сьогодні день народження. Там чукежки їдять. Я побіг водою жапивати, бо шолодко дуже.

Заходжу я в клас. Кругом плямкають усі — цукерки жу-ють. Один Сашко за столом сидить, не жує.

— У мене, — каже, — від них уже щелепи зводить.

— Де ти ходиш? — Митько мені гукає. — Тут без тебе все з'їдять.

Я пропхався до столу, але цукерок зоставалось іще багато.

— Вітаю тебе, Сашку, — почав було я, але тут хтось поці-лив у мене скатаною в кульку обгорткою у вухо.

— Бажаю тобі... — продовжив я, і знову в мене влучила кулька.

Я тоді розізлився, підкинув угору свій портфель і сказав:

— На кого Бог пошле.

Усі кинулися врзтіч, а Бог послав на Генку, який саме вбіг до класу з півлітровою банкою води. Тоді Генка линув на мене водою й попав іще на кількох чоловік.

Вони теж узялися за кульки, а дехто біг по воду. Банок більше не було й доводилося бризкати прямо з рота. Сашко відійшов і сказав:

— Ну, перестаньте, перестаньте, уже дзвоник був.

Дехто його послухав, а більшість продовжувала кидатись і поливатися водою.

— От здорово, — кричав Митько. — Якби кожен день отак!

Коли підлога була вся засипана тими кульками й геть чи-сто облита водою, до класу зайшла вчителька.

— Ой-ой-ой! — сказала вона. А потім: — Ай-ай-ай! Що ж то у вас таке?

Ми відповіли, що це в Сашка день народження.

Тоді вчителька опустила на стілець, але одразу ж підскочила, бо виявилось, що він мокрий.

— Як вам не соромно! — роз-сердилася вона. — У вашого то-вариша день народження, а на що ви його перетворили. Треба ж думати, що робите. Як це не-гарно й ганебно!

Ми почали думати й вирішили, що й справді це не так уже й здорово.

— Даю вам п'ять хвилин, — мовила вчителька, — щоб ви негайно ж до порядку привели і себе, і клас.

Ми дуже швидко все прибрали, і вчителька стала пояснювати урок, але ходила трохи дивно — якимось боком і так само боком вийшла у двері за хвилину до дзвоника.

— Це їй соромно, — засміявся Генка.

— Це їй за вас соромно, — озвалася Ловецька.

— Не за «вас», а за всіх нас, — виправив її Сашко. — Хочете цукерок? У мене ще багато.

Та ніхто цукерок не взяв, сказали, що вже наїлися донесочу. А Генка сказав, що він взяв би, та не сила більше пити воду. Але потім подумав, таки взяв одну й поклав до кишені.

Тоді і я взяв. Дві. Я ж бо прийшов останнім і з'їв найменше.

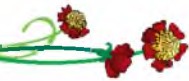
1. Прочитайте оповідання.
2. Назвіть персонажів твору.
3. Коли вам було смішно? Коли не хотілося сміятися? Про що ви подумали?
4. Як говорив Генка, чому він шепелявив?
5. Яку подію з життя ваших ровесників описав письменник?
6. Доведіть словами з тексту, що діти зрозуміли свою провину.
7. Доведіть, що прочитаний твір — це оповідання.
8. Побудьте в ролі драматурга й напишіть у зошитах сценарій п'єси: спочатку запишіть дійових осіб, опишіть місце, де відбувається дія, потім слова дійових осіб, а в дужках — ремарки. Як вам у цьому допомагають діалоги, що є в оповіданні?

Цей твір динамічний, тобто в ньому стрімко, швидко розвиваються події. Його можна розіграти, створити сценарій п'єси.

- Розподіліть ролі з названих і підготуйте п'єсу для її постановки на сцені.
- Розподіліть акторські ролі, зіграйте виставу для учнів 1–3 класів вашої школи так, щоб вони зрозуміли її основну думку.

ПРО ЩО ВИ ДІЗНАЛИСЯ В ЦЬОМУ РОЗДІЛІ

1. Впізнайте за описом персонажа твору. З якого твору цей персонаж? Розкажіть, якими рисами він наділений.

Виткнувся в туман гострий писок, за ним — сердитючі на-стовбурчені вуса, а за вусами і вся голова, припорошена пи-лом, без очей і з маленькими ямочками в щетині замість вух.

2. Перевірте свою уважність. Читаючи казку, чи тут ви «побачили» казкового героя: Антончика на вулиці, крота біля куреня? З яких казок ці персонажі?
3. Хто і в якій казці переконливо довів, що найціннішими скар-бами є воля, хліб, повітря, вода?
4. Як називається казка Бориса Грінченка? Які почуття вона у вас викликала? Що найважливіше хотів розповісти автор за допомогою діалогів, опису вчинків героїв казки?
5. Назвіть авторів прочитаних казок. Що ви запам'ятали про життєвий і творчий шлях цих письменників?
6. Назвіть твори, у яких персонажами є Улянка і Тоня? Хто на-писав ці твори? Якими гарними рисами наділені дівчата?
7. Які твори вам сподобалися й захотілося прочитати їх у по-вному обсязі?
8. Розкажіть, чи поповнять вони вашу золоту полицю книжок.

- Уявіть, що вам треба впорядкувати твори підрозділу «Оповідання і повісті» для того, щоб видати окремою книжкою. Як би ви їх розташували? Які б малюнки запропонували? Які б запитання додали?
- Визначте спільне й відмінне в оповіданні та повісті; народній і літературній казці.
- Які персонажі прочитаних творів вам найбільше запам'яталися? Які їхні риси характеру вам сподобалися? Підготуйте повідомлення.

- Які епізоди зі свого дитинства з гумором пригадує Олександр Довженко? Підготуйте розповідь.
- Чи треба шукати добрі справи, чи вони самі вас знаходять? Розкажіть на прикладі прочитаних творів.
- Розкажіть, чому Натан не купив собі мобільний телефон, адже частину грошей він чесно заробив. Як називається твір і хто його автор?

НАУКОВО-ХУДОЖНІ ТВОРИ

Людина від віків прямує до одної мети, до щастя. Щастя це здобуде аж тоді, коли наука і праця зіллються для неї в одне; коли всяка її наука стане працею, корисною для суспільства, а вся праця буде виявом її розвиненої думки, розуму й науки.

Іван Франко

Ви вже звернули увагу на назву розділу. Як ви її розумієте? Кожна людина прагне до знань, бо вони змінюють, удосконалюють її життя, допомагають його пізнати. До того ж людина, яка має глибокі, різносторонні знання, притягує, зацікавлює, з нею завжди хочуть спілкуватися. Тому так важливо формувати в собі потребу здобувати нові знання. У цьому найкращими друзями стануть книжки, підручники, енциклопедії. «Хто більше читає, той більше знає» — так говорить народне прислів'я.

У цьому розділі ви прочитаєте твори, у яких використано наукові факти. Вони будуть для вас цікавими та пізнавальними. Такі твори називаються *науково-художніми*, *науково-пізнавальними*, викликають захоплення природою й витворами людського розуму та людських рук.

ВАМ ПОТРІБНІ ЗНАННЯ

Науково-пізнавальні твори — це не вигадана розповідь, а написана на основі якогось явища чи життєвих картин. Письменник, який пише такі твори, сам добре вивчає й знає те, про що буде розповідати малим читачам. Він подає тільки достовірну інформацію, зрозуміло й цікаво для дітей. Інформацію, яка вас зацікавить, ви зможете пошукати в дитячих енциклопедіях і словниках.

Михайло КОЦЮБИНСЬКИЙ (1864–1913)

Михайло Коцюбинський народився на Вінниччині. Був людиною високої культури, душевної краси й благородства. Понад усе любив квіти та сонце. А ще надзвичайно любив дітей. Написав для них багато цікавих і зворушливих творів.

Письменник знав дев'ять європейських мов, відому на той час літературу. Знався на музичному й театральному мистецтві. У його домашній бібліотеці були словники, книжки, журнали й газети. Усі надбані ним знання втілювалися в літературній творчості.

НЮРЕНБЕРЗЬКЕ ЯЙЦЕ (Скорочено)

Мабуть, усі ви, діточки, бачили годинник; можете дізнатись, глянувши на нього чи то вдень, чи вночі, котра година, можете почислити кожную хвилинку. А було колись так, що люди не знали, як рахувати час. Розрізняли лише весну, літо, осінь і зиму, а добу ділили на день та ніч. У літній ясний день, коли сонечко весело сяє на небі, — пізнавали люди, яка пора; але вночі або в глуху осінь не вміли дати собі ради. Не раз і

не два думали люди над тим, як запобігти лихові. Та якось нічого путнього не вигадували. Один англійський король звелів наробити однакових каганців, розчислити, скільки їх може згоріти в добу, і відтак, засвічуючи один за другим, рахувати час. Але на такий дорогий годинник могли спромогтися лишень король і багаті. Треба було, щоб каганці горіли весь час, щоб і вдень, і вночі чоловік доглядав їх і засвічував новий, коли догорить один. Багато було клопоту з тою вигадкою. Опісля видумали люди піщаний годинник. Брали дві скляні пляшечки з вузькими шийками, насипали одну дрібненьким піском і з'єднували їх шийками до купи так, щоби пісок міг пересипатися з одної пляшечки до другої. Скоро лиш пісок із верхньої пляшечки пересиплеться в нижню — перевертають її догори денцем, і пісок знову сиплеться, як досі. Недорогий і дуже простий такий годинник, але і з ним чимало замороки, — раз у раз треба назирати за ним. Напоследок винайшли дзигарі вежові*. Хто й як перший вигадав це диво — невідомо. Кажуть, начебто араби перші вміли робити дзигарі і що арабський каліф Гарун-аль-Рашид у 807 році прислав дзигарі в дарунок французькому королеві Каролі Великому.

Тодішні дзигарі не дзвонили і не мали вагадла**. Вагадло придумали аж у XVII віці. Тоді також поділили годину на 60 хвиль, а хвилю на 60 хвилинок. У великій пригоді стали людям дзигарі. Але їх можна було побачити лише на баштах королівських і князівських замків. Мандрівник не міг користуватися ними, бо буди дуже здорові й тяжкі. Про бідних людей годі й

казати: вони мусили вдовольнитися поміччю сонця, котре однаково світить і багатим і бідним.

Довго, дуже ще довго треба було працювати, щоб вимислити годинник, вигідніший і дешевший, щоб усі люди могли ним користуватися.

* *Вéжа* — башта.

** *Вага́дло* — маятник.

На початку XVI віку в місті Нюрнберзі проживав один мідник — Петро Гельє. Старість білим волосом припорошила його голову, але він не згортав рук, не кидав праці. Усі мали його за чесного чоловіка та доброго робітника. Окрім свого ремесла, Петро Гельє кохався в механіці. Раз якось навідався до нього один італієць, з котрим Гельє, мандруючи, познайомився у Флоренції. Від того часу старий мідник кинув своє ремесло, цілими днями читав книжки, креслив і вирізував усілякі шруби* та коліщатка.

Жінка Гельє та двоє дорослих синів його не могли зрозуміти, чому такий працьовитий чоловік кинув роботу, і від світання до смеркання докоряли йому.

Тяжко йому було. Він думав: «Я старий, німецький... Прийде незабаром смерть і разом зо мною покладе в домовину і мою думку... І я не зроблю людям того добра, яке можу зробити. А тут ще ніхто не йме віри, усі цураються мене, мов божевільного. Що мені робити бідному на світі? Ось що зроблю: піду до судді, попрошу його, щоб замкнув мене в тюрму. Там уже ніхто не перешкоджатиме мені». Так подумав та й пішов до судді.

Суддя тільки що закінчив свою роботу і хотів іти обідати. Побачивши нового прохача, він дуже здивувався.

— Добродію, — сказав Гельє, — зробіть мені велику ласку: звеліть мене ув'язнити.

Почувши таке дивне прохання, суддя здивувався ще більше: він подумав, що старий збожеволів, і пильно глянув на нього.

— Чого ж тобі так забажалося до тюрми? — спитав він.

— Я, бачте, мушу закінчити одну дуже важливу роботу, та, на лихо, не можу знайти затишного куточка, щоб мені не перешкоджали. У тюрмі вже напевне ніхто не перешкоджатиме мені.

* Шруб — шуруп.

Надаремне силувався суддя запевнити старого механіка, що в тюрмі не так уже й добре, щоб туди проситися. Гельє так благав, що суддя звелів ув'язнити його. Дуже зацікавив суддю старий Петро. Щоб дізнатися про нього ще більше, суддя пішов до його жінки й почав розпитувати її про чоловіка.

— Мій чоловік божевільний, — відказала жінка, — він закинув роботу, цілими днями пораяється з книжками та всякою дурницею.

І сини не боронили батька. Тоді суддя звернувся до дочки та зятя. Зять називав тестя божевільним і казав, що він продав душу нечистій силі. Бідна дочка плакала, боронила батька, як уміла, але її ніхто не слухав.

Повірив суддя, що Гельє справді збожеволів, і звелів усім родичам Петра зібратися, щоб при них випитати його й уже напевне завірися, що він божевільний.

У визначений день зібрались у судді всі родичі Петра Гельє. Послали в тюрму за ним і незабаром привели його.

Він увійшов до зали з повагою. Очі його дивились ясно та розумно. Лице сіяло тихою радістю. У руці тримав він невелику річ, подібну до яйця, у котрій щось стукотіло.

То був годинник, чи нюрнберзьке яйце. Так назвали його, бо був подібний до яйця. Усі судді й хто лиш був у залі із зачудованням дивилися на годинник Петра Гельє, а він кожному розказував, як той годинник зроблений.

Жінка та сини засоромились і почали перепрошувати старого; дочка плакала з радощів, а зять переконався, що в машинці немає нечистої сили.

Скоро вістка про новий годинник розійшлася по цілому Нюрнберзі, почали всі поважати мідника Гельє.

1. Прочитайте твір.
2. Про що ви дізналися?
3. Розкажіть, як у давнину орієнтувалися в часі, які були годинникові винаходи.
4. Чому важко було працювати над винаходом мідника Гельє? Що найбільше його хвилювало?

5. Розкажіть, де винахідник зміг спокійно працювати. Що він зробив, щоб потрапити туди?
6. Прочитайте частину твору, у якій розповідається про завершення роботи над винаходом і зміну думки людей про Гельє.

- Поділіть текст на частини. Складіть план і запишіть його в зошит. Перекажіть твір за складеним планом.
- Намалюйте годинник — нюрнберзьке яйце, яким ви його уявили за описом, а поруч — сучасний.

Антін ЛОТОЦЬКИЙ (1881–1949)

Антін Лотоцький народився в с. Вільхівцях на Львівщині в сім'ї педагога й письменника Льва Лотоцького. Навчався в Бережанській українській гімназії, закінчив Львівський університет. Працював учителем у гімназії. Прагнув прищепити учням національну свідомість, повагу до минулого та шляхетність. Писав під власним прізвищем, а також і під псевдонімами Я. Вільшенко, Лотан та іншими. Відомі збірки віршів «Пригоди Ромка Бомка», оповідань («Ведмедівська попівна», «Історичні оповідання»), сценічних картин «Коник-стрибунець», «В ніч Святого Миколая».

НОВІ ПРИХІДЦІ

Минули літа, століття минули. Попадали дерева, що молодими були тоді, як святий Андрій благословив гори над Дніпром, — попадали від старості. А на їх місці повиростали молоді дубчаки. Та й вони вже зістарілися. Ось-ось уступлять місце молоднякові.

Тільки могутній, ревучий Дніпро пливе, як і перше, пливе, несе свої води в море Чорне. Пливе й дубам пралісу оповідає

про давню давнину, про старця незвичайного, як голуб сивого, що приїхав на судні вгору Дніпром, що хреста застромив на шпилі найвищої гори й благословив гори й усю країну з-під свого хреста. Оповідав Дніпро про пророцтво святого*.

— І я жду тієї хвилі великої, коли прийдуть люди й город побудують на горах цих, — закінчив гримучий Дніпро.

— А коли, коли вони прийдуть? — шумів, питав ліс.

— Не знаю коли, але знаю, що прийдуть, — відповів Дніпро. — Мені все одно — я діждуся...

— Але чи ми діждемося? — питали дуби молоді.

— Не знаю цього! Правда, ви не довговічні: кількасот літ — і по вас! Та все ж таки ваші діти чи внуки діждуться. Щасливі будуть ті, що діждуться сповнення пророцтва.

Отаке говорив довговічний Дніпро пралісові густому.

І саме тоді надпливло по Дніпру кілька суден. А в судах були люди, озброєні, грізні. Теж були між ними й жінки. Пливли й пісні співали. Грімкі, бойові...

Один між них був найстарший. Кремезний, чорнявий, у білому одязі, з лискучим шоломом на голові, опертий на рукояті двосічного меча, стояв посередині першого судна й давав накази. Біля нього сиділи два молодші, один теж чорнявий, тільки нижчий ростом, а третій — стрункий, білявий, сімнадцяти-вісімнадцятилітній. Напроти них сиділо золотокосе, синьооке дівчатко. Це були Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь.

Судна причалили до берега. Чоловіки кинулися рубати дрова, розпинати намети, а жінки — варити обід.

На цьому місці вирішили побудувати місто.

Велике було свято, велика радість, коли вже всі укріплення були готові. І кількість пожильців збільшилась, бо напливло їх з усіх сторін світу. Найстарший, старий Остромир, від імені пожильців висловив князеві Кию подяку й закінчив:

---

* За легендою, святий Андрій прорік: «О щаслива земле, багата та гарна! Щоб тільки народ, що заживе тут, умів і хотів цінити дар цей Господній!»

— А в пам'ять того, що це князь Кий построїв цей город, нехай же він і зветься — Київ-город!

— Славно, славно. Згода, згода! — кричав народ. — Київ, Київ, хай зветься!

І рознеслася вістка по світу про новий город над Дніпром. Стали приїжджати в город гості з усіх-усюд. Багатів Київ. Став ласим шматком для диких орд, що по степах ганяли. Постійного місця не мали.

Та кріпкі були вали Києва, сильний був острокіл, а ще кріпші були груди, ще сильніші були руки оборонців його, що одностайно живим муром в обороні рідного міста стояли.

Росла слава Києва, світами лунала.

1. Прочитайте оповідання. Хто у творі названий новими прихідцями? Опишіть портрет Кия, Щека, Хорива й сестри їхньої Либідь.
2. Як виник Київ-град?

Анатолій ДАВИДОВ (1938–2002)

Майбутній письменник народився на Сумщині в родині вчителів. Від батьків успадкував любов до рідного краю, природи й людей. Анатолій Давидов створив для дітей багато книжок — у тому числі й науково-художніх, де розповідається про життя природи: «Сонячні вершники», «Знай, люби, бережи», «Скарб». Твори письменника приваблюють глибоким знанням природи, любов'ю до неї. Головними героями його творів є діти — допитливі, дбайливі, не байдужі до тварин, до всього, чим багата Україна.

ЩАСЛИВА ОЗНАКА

Лелече. Так називається наше село. Його єдина вулиця простяглася вздовж узлісся Чорного бору, а з протилежного боку двори упираються в болото. Щоправда, болота як такого вже немає. Висушили його кілька років тому. Тепер на цьому місці овочі вирощують.

Час від часу до нас спеціалісти-меліоратори навідуються, нещодавно навіть професор приїздив. Довго полями ходив із колгоспним начальством, м'яв навіщось ґрунт у руках, заглядав у дренажні труби, придивлявся до води в каналах...

Обідав Сисой Олександрович, так звали професора, у нас. Його мій тато, колгоспний агроном, запросив. Зблизька професор видався мені звичайнісінькою людиною. Схожий навіть на нашого вчителя біології Володимира Петровича. Такий же сухорлявий, розсудливий. За обідом дорослі вели розмову про колгоспні справи, радилися із Сисоєм Олександровичем, як провадити польові роботи, а я тихенько сидів у своїй кімнаті й вслухався в мудрі професорські слова. Підслуховувати, я знав, негарно, однак тут випадок винятковий — коли ще я професора почую!

— А лелеки так до вас і не повернулися? — раптом запитав Сисой Олександрович.

— Тільки й залишилися в назві села, — сумно відповів голова колгоспу Михайло Пантелійович. — Напевно, техніки злякалися, як ми болото висушували. Два роки гуркіт стояв невмовкаючий.

— Тепер їх якось принадити треба, — замислився Сисой Олександрович. — Прилаштуйте на деревах колеса, пора уже вздовж крайніх каналів верби посадити — це створюватиме гарний мікроклімат, і вітри не так гулятимуть. А щоб канали не заростали, пустіть білого амура. Дуже корисна риба...

Навесні за кожним класом закріпили ділянку каналу, і ми посадили верби. Слово «посадили», правда, тут зовсім не підходить, правильніше — «повтикали», бо ми справді втикали в землю вербові кілки. Яке ж було наше здивування, коли на

тих кілках з'явилися бруньки, а з них невдовзі потяглися на-встріч сонцю ясно-зелені гілочки. Білий амур зробив своє — немовби бритвою позрізав зарості рогози, очерету, болотяної всячини. У каналах стало чисто, навіть дно видно.

Білого амура не впустили тільки в кар'єр, що біля дороги. Широкий він і глибокий — справжнісіньке тобі озеро. Правління колгоспу віддало його нам — купатися, карасів ловити. Петькові навіть набридло їх тягати, і він передав вудочку мені. Досі я ще ніколи не ловив риби, тому й боявся, що не зумію. Та побоювання виявилися марними: тільки встигав наживу міняти. Одне погано — були ті карасі надто дрібні...

За цим заняттям застав нас голова колгоспу. Я думав, що похвалить (де ще таких майстерних рибалок побачиш!), але Михайло Пантелійович насупився:

— Так, хлопці, не годиться, — промовив, зважуючи на долоні дрібненького карасика. — Дайте їм хоча б трохи підрости. Наступного року вони вже значно більші будуть. Ось тоді й ловіть!

...Цієї весни ми не могли дочекатися, поки лід з кар'єру зійде. Так уже кортіло до карасиків добратися. Придбали жилку, гачки. Вудлища в кожного й куповані — триколіїні, і саморобні — з дубців ліщини наробили. А лід не тане. Така погода видалася: жодного дощу, сонце лише іноді виглядає з-за свинцевих хмар.

Сьогодні враз потепліло. До школи йшли в сорочках, хоч удома, звичайно, наполягали, щоб без піджаків і за поріг не потикалися. На перерві, як у футбол грали, познімали й сорочки. Босі м'яч ганяли. Красота! Так до класу не хотілося йти. Та чи від того дзвоника сховаєшся...

Мав бути урок зоології. Чекаємо Володимира Петровича п'ять хвилин, потім іще п'ять, а він не йде. Петько вже пропозицію подає, щоб на подвір'я виходити, аж тут до класу заходить схвильований Володимир Петрович.

— Лелеки прилетіли! — радісно гукає.

— Де? — кидаємося до вікна.

— На болоті, — усміхається вчитель. — Знаєте, де лінія електропередач? Так вони на одному із стовпів гніздо мостять.

— А в село чого ж не летять? — чудується Петько. — Дідусь їм колесо на дереві приготував!

— Ближче до води хочуть! — трохи непевно сказав Володимир Петрович.

Учитель поглянув на годинник, а тоді махнув рукою й повів нас до болота. Прихопили ми також кілька біноклів щоб, не лякаючи лелек, здалеку на них подивитися.

Лелеки вже принесли на вершину стовпа кілька гілок. Це буде основа гнізда — здогадалися ми. Та що це? Подув вітер, і гілки попадали. Лелеки знову поклали їх на вершину стовпа. Вітер знову здув...

— Біда, — пополотнів Володимир Петрович. — Не триматимуться ті гілки, надто стовп угорі вузький. Набридне лелекам така робота, і полетять вони геть. Як бути?

— А може, вони сядуть тоді на наше колесо? — зрадів Петько.

— Думаєш, лелеки раніше не бачили вашого колеса? Їм зверху все видно, та вони чомусь не схотіли гніздитися на вашому обійсті! — заперечив товаришеві Гнат Майстренко.

Володимир Петрович вислухав хлопців, а тоді рішуче промовив до Петька:

— Гайда додому, нехай дідусь зніме з дерева те колесо й несе його швиденько сюди, а я попрошу колгоспних електриків, щоб вони закріпили колесо на стовпі.

Не минуло й години, як електрик Іван Білька міцно прикрутив колесо до вершини стовпа.

Лелеки здалеку спостерігали за тією процедурою і, тільки-но люди відійшли від стовпа, змахнули крильми й сіли на колесо. Походили по ньому, потупцювали, перевірили, чи надійна буде основа, і почали носити туди гілля.

Володимир Петрович зітхнув із полегшенням:

— Отепер лелеки наші! — І повів нас до школи.

Про приліт птахів дізналося все село. Багато для того зробив Петько. Кожному стрічному повідомляв, на чиєму колесі лелеки гніздо мостять. На птахів хотіли подивитися і великі, і малі. Та не всі розуміли, на жаль, що близько підходити до птахів не можна...

І ось тоді хлопці із «зеленого патруля» варту виставили.

Чатували біля колишнього болота весь день.

Несподівано до села завітав Сисой Олександрович. Довго спостерігав за лелеками.

— Уже й пташенят висиджують! — задоволено сказав. — Повернення лелек — добра ознака. Не спускайте їх з очей, може, допомога яка знадобиться — не прогавте!

Дуже кортіло дізнатися, скільки яєць лежить у гнізді! Та як туди заглянеш? Якби лелеки змостили гніздо на Петьковому обійсті, то там із сусіднього дерева можна було б підглядіти. А тут? На стовп не залізеш. Напис на ньому грізний: «Не лізь — уб'є». Ще й череп з кістками навперехрест!

Та одного разу притягнув Петько велику садову драбину.

— Ану, допоможи, — гукнув мені. — Зараз усі лелечі секрети розкриємо! — засміявся.

Тут Гнат нагодився.

— Злазь, — гнівно вигукнув до Петька, який уже добирався з біноклем до вершини драбини. — Ти шо, не читав у газеті, як один зоолог недавно дозволив репортерів сфотографувати гніздо рідкісного птаха — орлана-мавпоїда? Знаєш, чим усе це скінчилося? Орлиця злякалася й роздавила єдине яйце. А тих орланів настільки мало, що їх до Червоної книги занесли. Хочеш, щоб і з нашими лелеками те сталося? Злазь!

Після від'їзду професора Володимир Петрович поновив чергування біля лелечого гнізда «зеленого патруля». Ми не просто сиділи в кущах, а вели підрахунки й занотовували до щоденника, скільки разів лелеки з гнізда знімаються, з чим додому повертаються...

Лелеки висиджували яйця поперемінно. Самець частіше сидів удень, а лелечиха — уночі. Та ось вивелися лелеченята. Ми одразу їх помітили: трійко біленьких пташенят. Якби

не довгі червоненькі дзьобики, нізащо б не подумав, що це діти гарних чорно-білих лелек. Життя в дорослих птахів одразу змінилося. Вони стали навперемінки літати за кормом не лише для себе, а й для пташенят. То жабу принесуть, то ящірку, то мишу, комах якихось. Лелечата ж виявилися добрячими їдцями...

Цікаво було спостерігати за птахами, якби не спека. З весни жодного дощу. Дихати нічим. Та нам хоч під дерево сховатися можна, а як ото лелекам? Стоять бідолашні в гнізді, крила порозпускали, а пташенята в тіні під ними дзьобики розкривають.

Ми зібралися в кабінеті зоології, де Володимир Петрович переглядав наші спостереження.

— Що ж воно виходить, — стурбовано вчитувався в записи. — Пташенята дорослішають, їм треба їсти більше, а за останні три дні батьки принесли до гнізда набагато менше здобичі, аніж раніше. Ходімо до лелек!

Довго спостерігали в бінокль за птахами. І що помітили: досить часто лелеки поверталися додому без їжі для пташенят.

— Жара загнала їхню поживу в такі закутки, звідки її лелекам не дістати! — збагнув Володимир Петрович. — Птахам, найперше молодим, загрожує голодна смерть!

— І тоді вже ніколи у Лелечому не буде лелек! — сумно сказав Петько. — Навіщо ж дідусь іще одне колесо на дереві причепив? Думали, наступної весни молоді лелеки до нас прилетять...

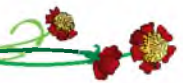
Замислився Володимир Петрович, а тоді сказав:

— Виручати треба лелек, адже такої спеки, кажуть, півстоліття не було. Ходімо ловити жаб. Хіба мало їх у каналах, особливо у нашому кар'єрі!

Жаб ми наловили швидко. Поклали їх поблизу стовпа на відкритому місці й відійшли. Гадали, що лелеки накинуться на їжу, проте вони не виявляли до нашої здобичі аніякісінького інтересу. А жаби швиденько в траву поховалися.

Почали ми радитися, як далі бути. Радимося, а самі в біноклі дивимося. Дорослі лелеки, як і раніше, журяться, а малі

дзьоби розтуляють, їсти, бідолахи, просять. Не витримало, напевно, батьківське серце — знову подалися лелеки на болото, цього разу до нашого кар'єру. Невдовзі самець приніс у дзьобі... рибу. Снулу, мабуть, знайшов. Мить — і вона зникла у роті найпроворнішого пташеняти.

— Виходить, лелекам риба до вподоби! — зрадів Володимир Петрович.— Тільки як її в гніздо доставити?

— А що як знову до електриків звернутися? — подав ідею Гнат.

...Карасі ловилися мляво, однак ми виявили найвищу рибальську майстерність (ось коли в пригоді стало спорядження!) й швидко наловили їх піввідра. А тут і Іван Білька прийшов. Набрав риби в кишені спецівки й поліз до гнізда.

Птахи так охляли, що навіть не заклекотали, побачивши коло себе людину. Тільки й того, що перейшли на протилежний бік. Іван витяг з кишені карасика й майже силоміць усунув його в рот найближчому лелечаті. Воно одразу ж його проковтнуло. Так електрик нагодував пташенят, а тоді взявся й за дорослих. Та скільки не манив їх рибою, вони її не брали. Тільки крильми злякано махали. Зрештою Іван виклав рибу в гніздо й почав спускатися вниз.

Майже місяць годували ми лелек. Дрібну рибу вони хапали цілою, а більшу давали їм шматочками. Невдовзі пішли дощі. Одного разу поліз Іван з кормом до лелек, а вони відмовилися його брати. Дорослі лелеки ще й крильми замахали, дзьобами заклацали. Електрик помітив в одного з пташенят жабу й зрозумів, що хотів йому лелека сказати: «Набрид, мовляв, із своєю рибою!»

Ми й далі спостерігали за лелеками. Голод їм уже не загрожував. Минав час, і молоді лелеки почали вчитися літати, самостійно шукати здобич...

А потім лелеки зникли.

— У вирій полетіли, — пояснив нам Володимир Петрович.

— Чи ж повернуться додому? — бідкався Петько.

— Обов'язково повернуться! — заспокоїв його вчитель. — Птахи не забудуть зробленого їм добра...

— Тільки не думай, що молоді лелеки у вас оселяться, — піддражнив приятеля Гнат. — У нас теж колесо на дереві прилаштоване.

Я промовчав, однак вирішив твердо: нехай і мій тато поставить коло хати стовпа, а на ньому колесо приб'є. Може, сучасні лелеки більше стовпи люблять, аніж дерева. А що, хіба не можна спробувати?

1. Прочитайте твір.
2. Про кого в ньому розповідається? Що саме з життя села Лелечого ви дізналися?
3. Назвіть усіх персонажів твору. Доведіть, що проблемою повернення лелек у село займалися односельці й учені, дорослі й діти.
4. Як діти охороняли лелек, які спостереження вели за ними?
5. Розкажіть, як рятували лелек у спеку. Чому спека загрожувала життю лелечат?
6. Самостійно відшукайте в тексті всю інформацію про життя лелек.
7. Поясніть, чому твір має таку назву. Визначте його основну думку.
8. Доведіть, що прочитаний твір *науково-художній*. Для цього розкажіть, з чого починалися події, як розвивалися, які почуття переживали діти, коли допомагали збудувати гніздо, вигодовувати пташенят, як вели спостереження, хотіли та дбали, щоб лелеки поселялися в їхньому селі. Так описуються події в художньому творі. А потім розкажіть, яку інформацію про лелек подав автор.

Розкажіть, що ви дізналися про лелек. Доповніть один одного.

- Розкажіть, чому приліт лелек у село Лелече викликав велику радість.
- Розкажіть, чому поселенню лелек допомагали всім селом.
- Як лелеки будували гніздо, як висиджували пташенят? Прочитайте відповіді, а потім розкажіть.
- Розкажіть, яку інформацію про лелек повідомив вам письменник.

ПРО ЩО ВИ ДІЗНАЛИСЯ В ЦЬОМУ РОЗДІЛІ

1. У цьому розділі ви прочитали науково-художні твори. Чому вони так називаються?
2. Про кого розповідається у творі Анатолія Давидова?
3. Чи цікаво вам було дізнатися про винахід першого годинника? Як називається твір і хто його автор? А чому годинник називали *нюренберзьким яйцем*?
4. У творі якого автора згадується про стародавній Київ, про його заснування? На честь якого князя назвали місто Київ?
5. Подумайте, з яким твором співзвучні рядки вірша Дмитра Павличка «Мрія».

МРІЯ

Як виросту — збудую хату,
На хаті колесо приб'ю,
А там я поселю крилату
Лелечу клекітну сім'ю.

Нехай розводиться, гніздиться
По всіх деревах і хатах.
Нехай мені щоночі сниться,
Що я літаю, наче птах.

ІЗ КРИНИЦІ ТВОРЧОСТІ НАРОДІВ СВІТУ

Як не любити любов'ю наснажених,
Мудрістю сповнених книг!...

Максим Рильський

Літературна казка популярна не лише в Україні, а й в інших країнах. Серед розмаїття зарубіжних літературних творів так само популярні твори про незвичайні пригоди, про життя ваших ровесників. У них зображено любов, добро, возвеличується розум, засуджуються лінощі й грубощі.

ТВОРИ ЗАРУБІЖНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

У цьому розділі ви прочитаєте казку Джозефа Редьярда Кіплінга, оповідання Миколи Носова, Михайла Прішвіна, фрагмент із роману «Знедолені» Віктора Гюго про маленьку дівчинку Козетту.

Ви дізнаєтеся про культуру, звичаї та традиції народів інших країн, розширите свій світогляд, збагатите себе знаннями, новими враженнями, познайомитеся з новими героями й персонажами, поспівчуваєте й порадієте за них.

Джозеф Редьярд КІПЛІНГ (1865 – 1936)

Англійський письменник Джозеф Редьярд Кіплінг народився в Індії, де його батько, скульптор і декоратор, викладав у художній школі, а згодом став директором школи й керівником музею індійського мистецтва. А ще батько захоплювався літературою й сам писав твори. Любов до художнього слова він передав і синові. У шість років Редьярда разом із

сестрою відправили до Англії на виховання та навчання.

Працював журналістом, редактором газет і писав для дітей казки й оповідання.

СЛОНЕНЯ

У далекі й давноминулі часи, моє серденько, Слон зовсім не мав хобота. У нього був лише пухкенький і чорненький ніс, завбільшки з добрий черевик. Слон міг ним погойдувати сюди-туди, але не міг нічого підняти чи взяти.

Та ось народився ще один Слон. І це вже був не такий собі Слон, а маленький Слоник великого Слона чи просто Слоненя. Воно було страшенно цікаве, ба навіть невиситимо цікаве, і знай докучало всім своїми запитаннями. А жило це Слоненя в Африці, і цілу Африку воно заповнило своєю невиситимою цікавістю.

Питало Слоненя свою довгоногу тітку Страусиху, чому в неї пір'я росте саме на хвості, і довгонога тітка Страусиха біла його за це своїми твердими-твердими кігтями. Питало Слоненя свого довготелесого дядька Жирафа, чому в нього шкіра вся в плямах, і довготелесий дядько Жираф брикав його своїм твердим і міцним копитом. І все ж Слоненя було сповнене своєї невиситимої цікавості! Питало воно свою гладку

тітку Гіпопотамиху, чому в неї червоні очі, і гладка тітка Гіпопотамиху стусала його своєю широкою-широкою ратицею. Питало воно свого волохатого дядька Павіана, чому дині солодкі на смак, і волохатий дядько Павіан давав йому ляпаса своєю волохатою лапою. І все ж таки Слоненя було сповнене своєї невиситимої цікавості! Слоненя питало всіх і про все, що тільки бачило, чуло, відчувало, нюхало чи торкало, — і всі дядьки й тітки неодмінно били його. І все ж Слоненя було сповнене своєї невиситимої цікавості!

Одного чудового ранку, саме на весняне свято Рівнодення, невиситимо цікавому й допитливому Слоненяті спало на думку нове запитання, з яким воно раніше ні до кого не зверталось:

— А що Крокодил їсть на обід?

І тут усі відразу голосно й грізно гукнули: «Цить!» — й одразу ж усі разом дали йому доброго чосу.

Раптом у колючому кущі «Зажди-трішки» воно побачило маленьку пташину, на ім'я Колоколо. І Слоненя сказало:

— Татко відлупцював мене, і мама відлупцювала мене, і всі мої дядьки й тітки також відлупцювали мене за мою невиситиму цікавість. І все ж таки я хочу знати, що Крокодил їсть на обід?

Тоді пташка Колоколо відповіла йому сумним голоском:

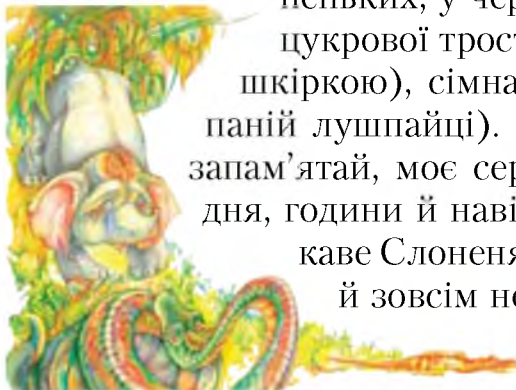
— Іди до берегів великої сіро-зеленої мулкої ріки Лімпопо, де ростуть хінні дерева, — там ти дізнаєшся!

Слоненя взяло із собою сто фунтів бананів (таких дрібненьких, у червоній шкуринці), сто фунтів

цукрової тростини (такої довгої, з рожевою шкіркою), сімнадцять днів (у зеленій порепаній лушпайці). Але ж ти знай і добре-добре

запам'ятай, моє серденько, що до цього тижня, дня, години й навіть хвилини це невиситимо цікаве Слоненя ніколи не бачило Крокодила

й зовсім не знало, який він із себе. Тож йому аж млосно робилося від невиситимої цікавості.

Перший, хто йому зустрівся, був Перистий-Скелястий Удав-Пітон, що обвився навколо скелі.

— Прошу пробачення, — спитало його Слоненя якнайчемніше, — та чи, бува, не траплялося вам бачити в цих невідомих мені краях таку істоту, як Крокодил?

— Чи не траплялося мені бачити Крокодила? — перепитав Перистий-Скелястий Удав-Пітон страшним і зневажливим голосом. — А про що ти ще запитаєш?

— Дуже прошу, вибачте мені, — повело далі Слоненя, — та чи не скажете ви, що Крокодил їсть на обід?

Тоді Перистий-Скелястий Удав-Пітон швидко розкрутився, сповз із скелі й дав добрячого ляпаса Слоненяті своїм лускатим замашним хвостом.

— От чудасія, — буркнуло Слоненя, — і тато, і мама, і дядько, і тітка, що вже казати про мою другу тітку Гіпопотамиху та другого дядька Павіана, — усі стільки били мене за мою невиситиму цікавість. А тепер і тут мене побито і чи не за те саме.

Слоненя дуже ввічливо попрощалося з Перистим-Скелястим Удавом-Пітоном, допомогло йому знов обкрутитись навколо скелі, а саме пішло далі, знову трохи сердите, але ніскілечки не здивоване. Живилося воно динями й губило скрізь лушпайки, бо тоді ще не могло їх підбирати. Так воно йшло-йшло й прийшло аж до самісіньких берегів великої сіро-зеленої мулкої ріки Лімпопо, де ростуть хінні дерева, і там наступило зненацька на якусь товсту й велику колоду. Одначе то була не колода, моє серденько, то був справжнісінький Крокодил, і Крокодил моргнув одним своїм оком — ось так!

— Прошу пробачення, — промовило Слоненя дуже ввічливо й чемно. — Чи не траплялося вам бачити Крокодила в цих незнайомих мені краях?

Тоді Крокодил моргнув і другим своїм оком — ось так! — і підняв половину свого хвоста з річкового мулу.

Слоненя дуже ввічливо відступило назад, бо йому не хотілося бути побитим ще раз.

— Підійди ближче, маля! — сказав Крокодил. — Чому ти про це питаєш?

— Прошу пробачити мені, — відповіло Слоненя дуже ввічливо й чемно, — але тато бив мене, і мама теж била, що вже казати про довгоногу тітку Страусиху та довготелесого дядька Жирафа, які ще дужче били мене, тільки не так, як гладка тіточка

Гіпопотамиха з волохатим дядьком Павіаном. Але найдужче вдарив мене нещодавно Перистий-Скелястий Удав-Пітон своїм лускатим замашним хвостом. Отже, коли й ви хочете мене побити, то смію вам сказати, що більше цього не бажаю.

— Підійди ближче, маля, — сказав Крокодил, — бо я і є той, кого ти шукаєш. Я — Крокодил, — і, на доказ того, що він каже правду, Крокодил пустив крокодилячу сльозу.

— То ви і є той, кого я так довго шукав? Тоді скажіть мені, будь ласка, що ви їсте на обід?

— Підійди ближче, маля, — промовив Крокодил, — і я скажу тобі тихесенько на вухо.

Слоненя нахилило голову до смердючої ікластої крокодилової пащі, а Крокодил — хап! — та й спіймав його за малесенький ніс, який до того тижня, дня, години й навіть хвилини був справді ж не більший за добрий черевик, тільки набагато корисніший.

— Я гадаю, — сказав Крокодил, і промовив він це крізь зуби: що сьогодні почну свій обід із Слоненяти!

Слоненятко ж, серденько моє, почувши такі слова, дуже розгнівалось і закричало в ніс — ось так:

— Буздіть бе-бене, бе-бені бо-о-олячхе!

Тоді Перистий-Скелястий Удав-Пітон сповз із скелі й сказав:

— Послухай-но, юний мій друже, якщо ти зараз же, цієї миті й негайно не потягнеш з усієї сили, скільки її в тебе є, то, на мою думку, твоє знайомство з цим товстошкірим чувалом (так він назвав Крокодила) скінчиться дуже погано. Він утягне тебе в річку, не встигнеш і писнути!

Слоненя присіло на свої куценькі задні ноги, а передніми вперлося в землю, і почало тягти. Воно тягло, тягло щосили,

аж почав витягуватись його ніс. А Крокодил посунувся глибше у воду і так почав бити хвостом, що спінив геть усю річку, і теж тяг, тяг і тяг.

А ніс у Слоненяти тим часом розтягувався й ріс. Воно вже сіло на всі чотири опецькуваті ніжки й тягло, тягло, тягло, і ніс його розтягувався дедалі дужче й дужче. А Крокодил знай молотив хвостом, мов величезним веслом, і теж тяг, тяг, тяг, і з кожним ривком ніс Слоненяти робився все довшим і довшим, а Слоненяті стра-ше-е-нно боліло!

І от Слоненя відчуло, що сунеться в річку, і воно промовило в ніс, який тепер витягся на цілих п'ять футів:

— Ой-йой! Я уже не божу!

Тоді Перистий-Скелястий Удав-Пітон сповз на берег, обвився подвійним вузлом навколо задніх ніг Слоненяти й сказав:

— Ах ти ж дурненький, недосвідчений мандрівниче! Нам слід напружити всі сили, бо коли ми цього не зробимо, то, як я вже бачу, ота вкрита панциром звірина з хвостом-пропелером (так, моє серденько, він назвав Крокодила) вкоротить твій юний вік.

Так завжди висловлювався Перистий-Скелястий Удав-Пітон. І взявся він тягти Слоненя, а Слоненя йому допомагати. І Крокодил також тяг. Але Перистий-Скелястий Удав-Пітон і Слоненя тягли дужче, і Крокодил, нарешті, випустив ніс Слоненяти й так шубовснув у воду, що луна покотилась по всій ріці Лімпопо — од її верхів'я аж до синього моря.

Тоді воно глянуло на свій ніс і почало його пестити, загортати у свіже бананове листя, опускає у велику сіро-зелену мулку річку Лімпопо, щоб хоч трохи його остудити.

— Навіщо ти це робиш? — спитав Перистий-Скелястий Удав-Пітон.

— Даруйте, — відповіло Слоненя, — але мій ніс утратив усякий фасон, і я чекаю, коли він покоротшає.

Три дні сиділо Слоненя біля річки, чекаючи, коли ж його ніс покоротшає. Але ніс і не думав коротшати, а саме Слоненя від того, що весь час дивилося тільки на ніс, стало трохи

косооким. Тепер ти розумієш, моє серденько, що Крокодил розтяг Слононяті носа й зробив із нього справжній хобот, точнісінько такий, який є нині в кожного слона?

Третього дня надвечір прилетіла муха й дуже боляче вкусила Слононя в плече. Та Слононя, перш ніж воно саме щось збагнуло, підняло хобот і самісіньким його кінчиком убило ту муху на місці.

— Ось тобі перша користь! — сказав Перистий-Скелястий Удав-Пітон. — Ти нізащо не втнув би такого своїм коротким замурзаним носом. А тепер спробуй щось з'їсти.

І Слононя, перш ніж саме воно щось збагнуло, простягло хобот, вирвало цілий жмут трави, обтрусило її й запхало собі в рот.

— Ось тобі друга користь! — сказав Перистий-Скелястий Удав-Пітон. — Ти нізащо не втнув би такого своїм коротким замурзаним носом. А як, по-твоєму, чи не занадто сьогодні пече сонце?

— Авжеж, ваша правда, — відповіло Слононя.

І воно, перш ніж саме щось збагнуло, втягло в хобот мулу з берегів великої сіро-зеленої мулкої ріки Лімпопо і заляпало ним собі голову, і прохолодна болотяна шапка розповзлась аж до самих вух.

— Ось тобі третя користь! — сказав Перистий-Скелястий Удав-Пітон. — Ти нізащо не втнув би такого своїм коротким замурзаним носом. Ну, а що ти тепер думаєш про ляпаса?

— Вибачте мені, — відповіло Слононя, — але особисто я їх зовсім не хотів би.

— Ну так-от, — сказав Перистий-Скелястий Удав-Пітон, — скоро ти переконаєшся, як чудово можна давати ляпаса твоїм новим носом.

— Дякую вам, — відповіло Слононя, — я запам'ятаю ваші слова. А тепер час мені рушати додому, до своїх любих родичів, — та й випробувати свій новий ніс.

І Слононя пішло через усю Африку, погойдуючи та помахуючи хоботом. Коли йому хотілося поласувати плодами, воно зривало їх просто з дерева, а не чекало, поки вони самі впадуть на землю, як робило раніше.

Дорогою Слоненя ще й визбирало всі ті лушпайки з динь, які воно погубило, ідучи на Лімпопо, бо Слоненятко це було охайним і культурним товстошкірим.

І от, нарешті, одного темного вечора повернулося Слоненя до всіх своїх любих родичів, скрутило хобот і сказало:

— Як поживаєте?

Усі були дуже раді бачити його, і всі разом гукнули:

— А йди-но сюди, ми ще надаємо тобі ляпасів за твою не-вситиму цікавість!

— Пхе! — сказало Слоненя. — Певно, ніхто з вас і не знає, як треба по-справжньому давати ляпаси. А от я знаю й зараз вам покажу.

По цьому Слоненя розкрутило хобот і так уперіщило ним двох своїх любих братиків, що ті аж ногами вкрилися.

— О, клянемося бананами! — заверещали вони. — Де це ти навчився таких прийомів і що ти зробив із своїм носом?

— Це Крокодил із великої сіро-зеленої мулкої ріки Лімпопо зробив мені такий ніс, — відказало Слоненя. — Я спитав, що він їсть на обід, і він на згадку про нашу зустріч обдарував мене таким хоботком.

— Та й негарний же він у тебе, — зауважив його дядько, волохатий Павіан.

— Хай так, — відповіло Слоненя, — зате мій хобот дуже корисний.

І воно вхопило волохатого дядька Павіана всього лише за одну його волохату лапу та й пожбурило до шершнів у гніздо.

У довгоногої тітки Страусихи капосне Слоненя повисмикувало все пір'я з хвоста. Довготелесого дядька Жирафа воно спіймало за задню ногу й протягло через колючий терновий куц.

Гладкій тітці Гіпопотамисі Слоненя дмухнуло й крикнуло у вухо, коли та по обіді задрімала в болоті. Та нікому не дозволило воно чіпати пташку Колоколо. Нарешті Слоненя так насолито всім своїм любим родичам, що всі вони наввипередки побігли до берегів великої сіро-зеленої мулкої ріки Лімпопо, де ростуть хінні дерева, щоб і їм Крокодил поробив нові носи. А коли вони повернулися додому, то вже ніхто

з них не бив Слоненяти, і відтоді, моє серденько, усі слони, яких тобі доведеться бачити, і всі ті, яких тобі не доведеться бачити, мають точнісінько такі самі довгі хоботи, який придбало собі невситимо цікаве Слоненя.

1. Прочитайте казку.
2. Назвіть головного персонажа. Розкажіть, за що Слоненяті від усіх перепадало.
3. Чому близькі карали Слоненя? Хіба допитливість — це погана риса? Висловіть свої міркування.
4. Як Слоненя шукало Крокодила? Навіщо він йому був потрібний?
5. Чим закінчилося знайомство Слоненяти з Крокодилем?
6. Прочитайте, коли Слоненя відчуло переваги довгого носа.
7. Прочитайте кінцівку казки.

- Прочитайте розмову Слоненяти з Пітоном в особах. Яким було ставлення Пітона до Слоненяти?

Михайло ПРИШВІН (1873–1954)

Михайло Пришвін народився в Росії. Любов до природи спонукала його мандрувати країною та за її межами. Усе, що він помічав серед природи, щодня записував у зошиті чи блокноті.

Письменник розкриває нам чарівний світ природи. Разом із ним ми можемо побачити прозорі лісові озера, помилуватися луками із жовтих кульбабок, удихнути пахощі березового листя.

ЇЖАК

Раз я йшов берегом нашого струмка та під кущем помітив їжака; він теж побачив мене, згорнувся й затукав: тук-тук-

тук. Дуже скидалося на те, ніби далеко десь ішов автомобіль. Я торкнувся його носком чобота; він страшно хоркнув і штурхнув своїми голками в чобіт.

— А, ти так зі мною, — сказав я і носком чобота зіпхнув його в струмок.

Одразу ж їжак розгорнувся у воді й поплив до берега, як маленька свиня, тільки замість щетини на спині були голки. Я взяв паличку, скотив нею їжачка у свій капелюх і поніс додому.

Мишей у мене було багато; я чув, що їжачки їх ловлять, і вирішив: хай він живе в мене й ловить мишей.

Так поклав я цей колочий жмуток серед підлоги й сів писати, а сам краєм ока все позираю на їжачка. Не довго він лежав непорушно: тільки я притих коло столу, їжак розгорнувся, обдивився, тоді рушив і вибрав собі, урешті, місце під ліжком і там зовсім притих.

Коли стемніло я засвітив лампу і їжачок вибіг із-під ліжка. Він, звичайно, подумав на лампу, що це місяць зійшов у лісі: при місяці їжачки люблять бігати по лісових галявинах.

І так він почав бігати по кімнаті, уявляючи, що це лісова галявина.

Прочитавши газету, я впустив її додолу, перейшов до ліжка й заснув.

Сплю я завжди дуже сторожко. Чую якийсь шелест у мене в кімнаті. Черкнув сірником, засвітив свічку й тільки помітив, як їжак майнув під ліжко, а газета лежала вже не біля стола, а посеред кімнати. Так я і залишив засвічену свічку, а сам не сплю, роздумуючи: навіщо це їжачкові газета була потрібна? Незабаром мій квартирант вибіг із-під ліжка і — просто до газети, крутився біля неї, шарудів, шелестів і, урешті-решт, примудрився: почепив якимось на свої колючки краєчок газети й потяг її, величезну, у куток.

Тут я й зрозумів: газета йому була потрібна, як у лісі сухе листя, він тяг її собі для гнізда. Скоро

їжак увесь обгорнувся газетою та зробив із неї справжнє гніздо. Закінчивши цю важливу справу, він вийшов і спинився напроти ліжка, роздивляючись свічку-місяць.

Узяв я тарілку, поставив униз, приніс відро з водою і то наллю води на тарілку, то знову виллю її у відро, так шумно, ніби це струмок хлюпає.

— Ну, іди, іди, — кажу, — бач, я для тебе й місяць улаштував. А ось тобі вода.

Дивлюсь: він ніби посунувся вперед. А я теж трохи посунув до нього своє озеро. Він посунеться — я посуну, та так і зійшлися.

— Пий, — кажу остаточно.

Він і почав сьорбати.

А я легенько по колючках рукою провів, ніби погладив, та все промовляю:

— Хороший ти, малий, хороший.

Напився їжачок, я кажу:

— Давай спати.

Ліг і загасив свічку.

От не знаю, скільки я спав. Чую: знову в мене в кімнаті робота. Засвічую свічку — і що ж ви думаєте? Їжачок біжить по кімнаті, а на колючках у нього яблуко. Прибіг до гнізда, поклав його там і по друге біжить у куток. А в кутку стояв мішок з яблуками, що перекинувся. От їжак підбіг, згорнувся коло яблук, сіпнувся та знову біжить. Друге яблуко на колючках тягне до гнізда.

Так от і влаштувався в мене жити їжачок. А тепер я, тільки-но сідаю чай пити, неодмінно його беру до себе на стіл: то молока йому наллю на блюдечко — вип'є, то булочку йому дам — з'їсть.

(Переклад Майка Йогансена)

1. Прочитайте твір.
2. Що розказав письменник про їжачка? Про що з твору ви дізналися вперше?
3. Як ви вважаєте, де згодом мешкав їжачок? Чи відніс його господар до лісу, на те саме місце, де знайшов? Придумайте продовження розповіді.
4. Як ви вважаєте, автор вигадав історію про їжачка, чи таке могло бути насправді? Доведіть, що прочитаний твір — оповідання.

Віктор ГЮГО (1802–1885)

Віктор Гюго народився у Франції. Його батько був військовим, якому часто доводилося змінювати місце служби, тому хлопець деякий час жив в Італії та Іспанії. Навчався в семінарії в м. Мадриді. Але згодом знову довелося повернутися до Франції.

Мама виховувала сина мрійливим, багато йому читала й розповідала. Згодом Віктор пробував писати вірші, прозові твори й став відомим письменником.

Прочитайте уривок із роману «Знедолені». Це лише маленька частина великого твору, у якому багато героїв, подій, які розвиваються протягом тривалого часу, навіть цілого життя персонажів.

КОЗЕТТА

(Уривок із роману «Знедолені»)

Козетту мама залишила в господарів корчми Тенардье, заплативши їм за догляд за дівчинкою. Мама сподівалася невдовзі, як улаштується на роботу, забрати дівчинку. Але не змогла. Попросила Жана Вальжана, у якого працювала на фабриці, потурбуватися про дівчинку. (...)

Козетту послали пізно вночі по воду, щоб напоїти коня. По дорозі їй зустрівся незнайомиць, який допоміг нести відро. (...)

Двері відчинилися. На порозі з'явилася Тенардье зі свічкою в руках.

— Це ти, ледащо? Довго ж ти никала! Певно, десь гав лавила... (...)

— Оцей пан хоче в нас переночувати, пані, — тремтячи від страху, мовила Козетта.

Тенардье вмить змінила злісний вираз обличчя на привітну усмішку й ласкаво глянула на прибулого.

— Цей пан? — спитала вона.

— Так, пані, — відповів чоловік, підносячи руку до капелюха.

Багаті подорожні не бувають увічливі. Оглянувши вбрання та багаж незнайомого, пані Тенардье зіграла привітну усмішку з обличчя.

— Заходьте, чоловіче добрий, — сухо запросила вона. (...)

Тим часом подорожній, поклавши на лаву свій пакунок і палицю, сів до столу. (...)

Козетта знову сіла на своє місце під столом і взялася плести панчохи. (...)

Козетта була негарна. Якби вона жила щасливо, може, була б і гарненька. Мала вже вісім років, але їй ледве давали шість. Її великі, обведені синцями очі майже погасли від сліз. Кутики вуст завжди були сумно опущені. Руки порепалися. Кістки випиналися під лахміттям. Вона завжди трусилася від холоду. Крізь лахміття виднілися синці від побоїв. Її голі ноги були червоні й тоненькі. Глянувши на западини біля її шийки, хотілося заплакати. Уся постать цієї дитини, її голос, уривчаста мова, її погляд, її мовчазність найменший її рух свідчили тільки про одне — про страх.

Страх пройняв її всю. Він застиг у глибині її зіниць.

Раптом Тенардье крикнула:

— А де ж хліб?

Козетта забула про хліб, але сказала неправду:

— Пекарня була зачинена, пані.

— Треба було постукати.

— Я стукала, пані.

— Ну?

— Він не відчинив.

— Завтра довідаюсь, чи це правда, — сказала Тенардье. —

А зараз поверни мені п'ятнадцять су.

Козетта сунула руку в кишеню фартушка й зблідла. Монети там не було.

— Ти чуєш, що я кажу? — гукнула Тенардье.

Козетта вивернула кишеню. Порожня! Куди ж поділися гроші? Нещасна дівчинка стояла мовчки, наче скам'яніла.

— Може, ти загубила їх? — загорлала Тенардьє. — Чи, мабуть, украла?

Незнайомий шукав тим часом у кишенях свого жилета, але так, що ніхто цього не помітив.

Козетта тремтіла, тулячися у кутку, біля грубки.

— Вибачте, пані, — сказав незнайомий, — але я тількино бачив, як щось випало з кишені дівчинки й покотилося. Може, це воно і є?

Він нахилився й заходився мацати підлогу.

— Ось вона, — випростовуючись, сказав незнайомий і подав Тенардьє срібну монету.

— Так, це вона, — відповіла та.

То була не вона, а монета у двадцять су, але для Тенардьє це було вигідно. Вона поклала гроші собі в кишеню й обмежилася тим, що люто глянула на дівчинку, мовивши:

— Щоб мені більше цього не було! (...)

Тут відчинилися двері, і до кімнати ввійшли Епоніна з Азельмою.

Це були гарненькі дівчатка, чистенькі, пухкенькі, свіжі, веселі та здорові.

Дівчатка посідали біля вогню. З ними була лялька, яку вони весело щебечучи, крутили на всі боки. Козетта подеколи підводила очі від плетива й сумно дивилась, як вони граються. Епоніна з Азельмою й не глянули на дівчинку. Лялька в сестер була стара, злиняла й геть побита, але вона здавалася Козетті пречудовою.

Аж тут Тенардье помітила, що Козетта, замість працювати, дивиться, як бавляться її діти.

— Оце так ти робиш! — гримнула вона. — Ось я тебе батогом змушу працювати.

Незнайомий, не встаючи з місця, повернувся до Тенардье.

— Дозвольте їй погратися, пані, — майже боязким голосом мовив він.

— Їй треба працювати, бо вона їсть. Я не можу годувати її задурно.

— А що вона робить? — лагідно спитав чоловік.

— Плете панчохи, коли хочете знати, — зласкавилася відповісти Тенардье. — Панчохи для моїх донечок. Не ходити ж їм босими.

Чоловік глянув на червоні ніжки Козетти.

— А коли вона доplete цю пару? — знову спитав він.

— Їй, ледащиці, треба на це принаймні три або чотири дні.

— А скільки може коштувати готова пара?

— Щонайменше тридцять су, — відповіла Тенардье, зневажливо глянувши на нього. (...)

— Я куплю ці панчохи, — відповів незнайомий, вийняв із кишені п'ятифранкову монету й поклав на стіл.

Потім він звернувся до Козетти:

— Тепер твоя праця належить мені. Грайся собі дитинко. (...)

Козетта тремтіла.

— Правда, пані? — зважилася вона нарешті спитати. — Мені можна гратися?

— Грайся! — ненависним голосом відповіла Тенардье.

— Спасибі, пані! (...)

Тенардье підійшла ближче до незнайомого. «Мій чоловік, — думала вона, — каже слушно. Може, це й справді якийсь багатій. Є такі диваки серед них». Вона сперлася ліктями на стіл, за яким сидів незнайомий.

— Пане, — мовила вона.

На слово «пане» чоловік обернувся. Досі Тенардье називала його тільки «чоловіче добрий».

— Бачте, пане, — вела вона, прибираючи солодкого виразу, який робив її ще гидкішою, — мені втішно дивитись, як дити-

на грається. Але воно добре на цей лише раз, бо ви — такий щедрий. А в неї ж, бачте, немає нічого. Вона повинна працювати.

— Дитина ця, значить, не ваша?

— Ні, пане. Звичайно, ні. Ми взяли її просто так, з жалю... Ми робимо для неї, що можемо, однак ми й самі люди бідні. Скільки пишемо на її батьківщину, і все марно; ось уже півроку, як нам не відповідають. Мати її, мабуть, чи не померла.

— А! — повагом мовив чоловік і знову задумався. (...)

Козетта, відчуваючи, що говорять про неї, не зводила з Тенардьє очей. (...) Повернувшись, вона вгледіла ляльку дівчаток Тенардьє, що лежала долі за кілька кроків од кухонного столу. (...)

Дівчинка вилізла з-під столу, ще раз упевнилась, що за нею не стежать, і схопила ляльку. За мить вона знову нерухомо сиділа на своєму місці, повернувшись, проте, так, щоб затулити собою ляльку, яку тримала в руках.

Ніхто, крім незнайомого, не бачив Козетти.

Дівчинка гралася лялькою вже з чверть години.

Але хоч яка обережна була Козетта, однак не помітила, що вогонь із грубки освітлює рожеві ніжки ляльки. Азельма побачила їх і сказала сестрі:

— Дивись!

Дівчатка остовпіли. Козетта насмілилась узяти їхню ляльку!

Епоніна встала, підійшла до матері й смикнула її за спідницю.

— Облиш мене! — мовила Тенардьє. — Чого тобі треба?

— Глянь, мамо, — сказала дівчинка й кивнула на Козетту.

Та, захоплена лялькою, не бачила й не чула нічого.

Обличчя Тенардьє скривилося від злості.

— Козетто! — обурено гукнула вона.

Дівчинка здригнулася й обернулася.

— Козетто! — повторила Тенардьє.

Козетта обережно поклала ляльку на підлогу. Потім, не спускаючи з неї очей, згорнула руки й заридала.

Незнайомий устав із-за столу.

— Що трапилося? — спитав він.

— А ви хіба не бачите? — відповіла Тенардьє, пальцем показуючи на ляльку, що лежала біля Козетти.

— Не розумію...

— Вона ж узяла ляльку своїми брудними руками! Своїми жахливими руками!

Козетта заплакала ще голосніше.

— Чи замовкнеш ти? — крикнула Тенардьє.

Незнайомий підійшов до дверей, одчинив їх і вийшов. (...)

Коли незнайомий повернувся, у його руках була чудова лялька — та, на яку із самого ранку заздрісно дивилася вся дітвора.

— На, — сказав він, поставивши ляльку перед Козеттою. — Це тобі. (...)

Дівчинка дивилася на ляльку майже з жахом. Обличчя її було ще мокре від сліз, але очі сяяли радістю. Їй здавалось — тільки-но вона доторкнеться до ляльки, звідти вдарить грім. І все ж таки спокуса перемогла. Козетта підійшла до ляльки й ледве чутно прошепотіла:

— Можна, пані?

— Та вона ж твоя! — гукнула Тенардьє. — Пан подарував її тобі.

— Правда, пане? Правда?!

У незнайомого на очах блиснули сльози. Він кивнув головою і вклав руку ляльки в маленьку ручку дівчинки.

Козетта висмикнула свою руку, наче лялька обпекла її, і опустила очі. Вона була збентежена. Потім повернулася й схопила ляльку.

— Я зватиму її Катрін, — прошепотіла вона.

Дивне то було видовище, коли Козеттине лахміття змішалось зі стрічками й мереживом ляльки.

— Пані, — знову спитала дівчинка, — можна мені посадити її на стілець?

— Звичайно, — дитино, відповіла Тенардьє.

Тепер уже Епоніна з Азельмою заздрісно дивилися на Козетту.

Козетта посадила ляльку на стілець, потім сіла перед нею на підлогу й завмерла, не зводячи з ляльки очей.

— Грайся, Козетто, — сказав незнайомий.

— Я граюсь, — відповіла дівчинка.

Тенардьє враз зненавиділа цього чужинця, як нікого у світі. Проте доводилося догоджати гостеві. Вона поспішила сказати на добраніч своїм донькам і просила в незнайомого дозволу послати спати й Козетту. (...)

Незнайомий сперся ліктем на стіл і знову замислився. Минуло кілька годин.

Незнайомий хотів був уже йти спати, коли погляд його впав на камін. Там не було ні вогню, ні навіть попелу, але стояли два маленькі дитячі черевички, більший і менший. Подорожній згадав старовинний звичай дітей — класти перед Різдром у камін своє взуття й чекати, що вночі добра чарівниця покладе туди якийсь подарунок. Тож Епоніна з Азельмою й поставили в камін кожна по черевичкові.

Подорожній нахилився над ними.

Чарівниця, тобто мати, уже побувала тут, і в обох черевичках блищало по новісінькій монеті в десять су.

Подорожній випростався. Аж тут у найтемнішому кутку каміна він помітив ще якусь річ. Придивившись, упізнав грубий дерев'яний черевик, напіврозбитий і весь укритий затужавілим болотом. Це був Козеттин черевик. Козетта із зворушливою довірливістю дитини й собі поставила його в камін.

Але в її черевикові не лежало нічого.

Незнайомий пошукав у себе в жилеті, нахилився й поклав у черевик золоту монету.

Потім він нишком пішов до себе в кімнату. (...)

Фрагмент з фільму «Знедолені»

Уранці незнайомиць забрав дівчинку, віддавши господарям півтори тисячі франків. Він розв'язав свій пакунок. У ньому лежали шерстяна сукенка, фартушок, черевички, шапочка. Словом, усе вбрання на семирічну-восьмирічну дівчинку. Усе це було чорного кольору.

— Візьми оце, дитинко, і швиденько перевдягнися, — сказав він.

Уже розвиднілося, коли мешканці Монфермейля, що на той час повставали, бачили, як вулицею йшов якийсь бідно вдягнений старий, ведучи за руку маленьку дівчинку з величезною лялькою в руках.

То були наш незнайомий і Козетта.

Чоловіка ніхто не знав, а Козетту, яка була вже не в лахмітті, теж багато хто не впізнав.

Козетта йшла з Монфермейля. З ким? Вона не знала. Куди? Також не знала. Розуміла вона лише те, що в корчму Тенардьє більше не повернеться.

Дівчинка йшла поважно, широко розплющивши свої великі очі й розглядаючи небо. Золоту монету вона поклала в кишеню нового фартушка. Подеколи дівчинка нахилилася, кидала на неї оком, а потім довірливо дивилася на свого супутника.

(Переклад з французької Миколи Іванова)

1. Прочитайте уривок із роману.
2. Доведіть, що Тенардьє — жорстокі, лицемірні люди.
3. Розкажіть, яким ви уявили незнайомця.
4. Подумайте та пофантазуйте: як змінилося життя дівчинки?
5. Поділіть прочитаний уривок твору на частини. Доберіть заголовки.

Микола НОСОВ (1908–1976)

Микола Носов народився в м. Києві в родині естрадного артиста. У дитинстві він мріяв стати музикантом, батьки навіть купили йому скрипку, але навчання грі на музичному інструменті видалося йому складним і згодом він полишив заняття. Проте ще змалку любив відвідувати концерти, переглядати спектаклі.

У шкільні роки разом із другом на даху власного будинку створив хімічну лабораторію й там проводив різні досліди. Згодом закінчив Інститут кінематографії в Москві, став режисером. Він створював мультфільми, сценарії для яких писав сам. Пригадаймо деякі з них: «Пригоди Незнайки», «Бобік в гостях у Барбоса» та багато інших.

ФАНТАЗЕРИ

Мишко та Стасик сиділи в саду на лавочці та розмовляли. Тільки вони розмовляли не просто як інші діти, а розповідали одне одному різні небилиці, ніби затіяли суперечку, хто кого перебреше.

— Скільки тобі років? — запитує Мишко.

— Дев'яносто п'ять. А тобі?

— А мені сто сорок. Знаєш, — каже Мишко, — раніше я був великий-превеликий, як дядько Боря, потім зробився маленький.

— А я, — каже Стасик, — спочатку був маленький, потім виріс великий, а потім знову скоро буду великий.

— А я, коли був великий, усю річку міг перепливати, — каже Мишко.

— У! А я море міг перепливати!

— Подумаєш — море! Я океан перепливав!

— А я раніше вмів літати!

— А ну, полети!

— Зараз не можу: розучився.

— А я одного разу купався в морі, — каже Мишко, — і на мене напала акула. Я її бац кулаком, а вона мене хап за голову — і відкусила.

— Брешеш!

— Ні, правда!

— Чому ж ти не вмер?

— А для чого мені вмирати? Я вплив на берег і пішов додому.

— Без голови?

— Звичайно, без голови. Для чого мені голова?

— Як же ти йшов без голови?

— Так і йшов. Ніби без голови ходити не можна!

— Чому ж ти тепер із головою?

— Інша виросла.

«Гарно вигадав!» — позаздрив Стасик. Йому хотілося збрехати краще від Мишка.

— Ну, це що? — сказав він. — Ось я одного разу був в Африці, і мене там крокодил з'їв!

— От так збрехав! — розсміявся Мишко.

— Зовсім ні.

— Чому ж ти тепер живий?

— Так він же мене потім виплюнув.

Мишко задумався. Йому хотілося перебрехати Стасика. Він думав, думав, нарешті каже:

— Одного разу я йшов по вулиці. Навколо трамваї, автомобілі, вантажівки...

— Знаю, знаю! — закричав Стасик. — Зараз розкажеш, як тебе трамвай переїхав. Ти вже брехав про це.

— Нічого подібного. Я не про це.

— Ну гаразд. Бреши далі.

— Ось я іду, нікого не чіпаю. Раптом назустріч автобус. Я його не помітив, наступив ногою — р-раз! — і роздавив.

— Ха-ха-ха! От це брехня!

— А от і не брехня!

— Як же ти міг роздавити автобус?

— Так він же зовсім маленький був, іграшковий. Його хлопчик за мотузочок тягнув.

— Ну, це не дивно, — сказав Стасик. — А я одного разу на Місяць літав.

— Ой, куди загнув! — засміявся Мишко.

— Не віриш? Чесне слово!

— На чому ж ти літав?

— На ракеті. На чому ж іще на Місяць літають? Ніби сам не знаєш!

— Що ж ти там на Місяці бачив?

— Ну що... — засміявся Стасик. — Що я там бачив? Нічого й не бачив.

— Ха-ха-ха! — розсміявся Мишко. — А кажеш, на Місяць літав!

— Звичайно, літав.

— Чому ж нічого не бачив?

— Та тому, що було темно. Адже я вночі літав. Уві сні. Сів на ракету і як полечу в космічний простір. У-у-у! А потім як полечу назад... Летів, летів і потім геп на землю... ну й прокинувся.

— А... — сказав спроквола Мишко. — Так би відразу й казав. Адже я не знав, що ти — уві сні.

Тут прийшов сусідський Ігор і сів поруч на лавочці. Він слухав, слухав Мишка та Стасика, потім каже:

— От брешуть! І вам не соромно?

— А чого соромно? Ми ж нікого не обманюємо, — сказав Стасик. — Просто вигадуємо, ніби казки розповідаємо.

- Казки! — презирливо пирхнув Ігор. — Знайшли заняття!
- А ти думаєш, легко вигадувати?
- Чого простіше!
- Ну вигдай щось.
- Зараз... — сказав Ігор. — Будь ласка.

Мишко та Стасик зраділи й налаштувалися слухати.

- Зараз, — повторив Ігор. — Е-е-е... гм... кхм... е-е-е...

— Ну, що ти все «е» та «е»!

— Зараз! Дайте подумати.

— Ну, думай, думай!

— Е-е-е... — знову сказав Ігор і подивився на небо. — Зараз, зараз... е-е-е.

— Ну, що ж ти не вигадуєш? Казав — чого простіше!

— Зараз... Ось. Одного разу я дразнив собаку, а він мене за ногу й укусив. Ось навіть шрам залишився.

— Ну й що ж ти тут вигдав? — запитав Стасик.

— Нічого. Як було, так і розповів.

— А казав — вигадувати майстер!

— Я майстер, та не такий, як ви. От ви брешете, та без пуття, а я вчора збрехав, мені від цього користь.

— Яка користь?

— А ось. Учора ввечері мама й тато пішли кудись, а ми з Ірою залишилися вдома. Іра лягла спати, а я заліз у буфет і з'їв півбанки варення. Узяв Ірці губи варенням намазав. Мама прийшла: «Хто варення з'їв?» Я кажу: «Іра». Мама подивилася, а в неї всі губи у варенні. Сьогодні вранці їй від мами перепало, а мені мама ще варення дала. От і користь.

— Значить, через тебе іншому перепало, а ти й радий! — сказав Мишко.

— А тобі що?

— Мені нічого. А ось ти цей... як це називається... Брехун! От!

— Самі ви брехуни!

— Іди геть звідси! Не хочемо з тобою на лавці сидіти.

— Я й сам не буду з вами сидіти.

Ігор встав і пішов. Мишко й Стасик також пішли додому. Дорогою їм трапився кіоск із морозивом. Вони зупинилися, почали нишпорити по кишенях і рахувати, скільки в них грошей. В обох назбиралося тільки на одну порцію морозива.

— Купимо порцію й поділимо порівну, — запропонував Стасик.

Продавщиця дала їм морозиво на паличці.

На східцях вони зустріли Іру. Очі в неї були заплакані.

— Ти чого кисла? — запитує Мишко.

— Мене мама гуляти не пускала.

— За що?

— За варення. А я його й не їла. Це Ігор на мене набрехав. Мабуть, сам з'їв, а на мене звернув.

— Звичайно, Ігор з'їв. Він сам нам хвалився. Ти не плач. Ходімо, я тобі свою півпорцію морозива дам, — сказав Мишко.

— І я тобі свою півпорцію віддам, ось тільки покуштую разочок і віддам, — пообіцяв Стасик.

— А ви хіба не хочете самі?

— Не хочемо. Ми вже по десять порцій з'їли сьогодні, — сказав Стасик.

— Давайте краще це морозиво на трьох розділимо, — запропонувала Іра.

— Правильно! — вигукнув Стасик. — А то в тебе заболить горло, якщо ти одна всю порцію з'їси.

Пішли вони додому, розділили морозиво на три частини.

— Смачно — сказав Мишко. — Я дуже люблю морозиво. Одного разу я з'їв цілісіньке відро морозива.

— Ну, ти вигадуєш усе! — засміялася Іра. — Хто тобі повірить, що ти відро морозива з'їв!

— Так воно ж було зовсім маленьке відеречко! Таке паперове, не більше скляного стаканчика.

(Переклад Данила Кононенка)

1. Прочитайте оповідання.
2. Назвіть головних героїв. Про що вони розмовляли? Як би ви назвали їхні вигадки — брехнею чи небилицями? Чим різняться вигадка та брехня?
3. Чого Мишко та Стасик назвали Ігоря брехуном?
4. Чи можна вважати головних героїв оповідання справедливими, добрими? Де про це йдеться в тексті? Знайдіть і прочитайте.
5. Розкажіть, як вміння вигадувати зробило Мишка жартівником.

- Чи траплялися з вами смішні, кумедні випадки в житті? Розкажіть їх, доповнивши небилицями.
- Назвіть позитивних і негативних персонажів твору.
- Поясніть, чому Мишко й Стасик не захотіли з Ігорем сидіти на одній лавочці.
- Визначте, які погані риси були властиві Ігореві. Для чого автор розказав нам про нього?
- Доведіть, що твір «Фантазери» — це оповідання про вчинки, розваги дітей, їхнє вміння відрізнити хороше від поганого.

ПРО ЩО ВИ ДІЗНАЛИСЯ В ЦЬОМУ РОЗДІЛІ

1. Про героїв якого твору мовиться у цьому уривку: *«Тільки вони розмовляли не просто як інші діти, а розповідали одне одному різні небилиці, ніби пішли на суперечку, хто кого перебреше»?*
2. З якого оповідання цей фрагмент і хто автор твору: *«Коли стемніло; я засвітив лампу, і їжачок вибіг з-під ліжка. Він, звичайно, подумав на лампу, що це місяць зійшов у лісі: при місяці їжаки люблять бігати по лісових галявинах. І так він почав бігати по кімнаті, уявляючи, що це лісова галявина»?*
3. Назвіть авторів прочитаних вами творів у цьому розділі. Твори яких зарубіжних письменників ви читали в попередніх класах і самостійно вдома?
4. Поєднайте твір з його автором

А Микола Носов
 Б Редьярд Кіплінг
 В Віктор Гюго
 Г Михайло Пришвін

1 «Козетта»
 2 «Їжак»
 3 «Фантазери»
 4 «Слоненя»

Прочитайте вірш Ірини Жиленко.

Ох, яке було би свято!
Хто би того не хотів,
щоб на всій землі гармати
заряджали конфетті.
Як раділи б мами й тата,
коли б скрізь, на всій землі,
йшли солдати в акробати,
у шевці і скрипалі.
Та якби ще стратостати*
щедро сипали згори
всякі ласощі на свята
для земної дітвори.
Щоб гвоздиками стріляли
міномет і кулемет.

І при тому ще би грали,
як шарманка чи кларнет.
І щоб танки, вже не грізні,
скрізь катали малюків.
І щоб в жерлах вили гнізда
горобці, граки, шпаки.
І на честь такого свята
(буде ж свято! Вже в путі!)
ми зарядимо гармату
кольоровим конфетті.
Хай веселі будуть діти!
Хай щасливим буде люд!
Хай живе у всьому світі
мир і злагода! Салют!

1. Визначте основну думку вірша.
2. Яким ви бачите своє майбутнє? Що треба змінити у світі, щоб ваше майбутнє стало щасливим і мирним?

Автори бажають вам, щоб збувалися всі ваші мрії. А для цього насамперед хлібом і чорнобривцями для вас завжди буде пахнути рідна земля.

* *Стратостат* — літальний апарат, що являє собою повітряну кулю, наповнену газом, легшим від повітря.

ЗМІСТ

Від авторів	4
ХЛІБОМ І ЧОРНОБРИВЦЯМИ ПАХНЕ РІДНА ЗЕМЛЯ	6
<i>Про що ви дізналися в цьому розділі</i>	15
УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ	16
Казки	24
Легенди	31
Міфи про створення світу і людей	33
<i>Про що ви дізналися в цьому розділі</i>	37
ПОЕТИЧНА СТОРІНКА	38
Тарас Шевченко	39
«Сонце заходить, гори чорніють...»	40
«Зоре моя вечірняя...»	41
Іван Франко	42
Червона калино, чого в лузі гнешся?	42
Немає друга понад мудрість	44
Леся Українка	44
Надія	46
Колискова	47
«У маленькій хатинці, у тихім куточку...»	48
Літо краснее минуло	49
Максим Рильський	50
Синові	50
Вербова гілка	52
Як не любити	52
Ліна Костенко	53
«Дощі програють по городах гаму...»	53
Польові дзвіночки	55
Дмитро Павличко	56
Соловейко	56
Василь Симоненко	57
«Я не бував за дальніми морями...»	58
Грудочка землі	58
Ірина Жиленко	60
Вечір гномів	60
Вечірній вірш (<i>Фрагмент</i>)	61
Іван Малкович	62
Синові	62
<i>Про що ви дізналися в цьому розділі</i>	63
РОБИ РОЗУМНО, ЯК КАЖУТЬ ЛЮДИ	64
Байки	64
Леонід Глібов	65
Гава і Лисиця	66
Євген Гребінка	67
Сонце да Хмари	68
Павло Глазовий	69
Джерело і Фонтан	69
Повчання	70
Гумористичні твори	71

Грицько Бойко	71
Консультант.....	72
Додумався.....	72
Веремій.....	73
<i>Про що ви дізналися в цьому розділі</i>	75
ЗОЛОТА ПОЛИЦЯ ТВОРІВ	76
Літературні казки.....	76
Борис Грінченко	77
Квітки (<i>Скорочено</i>).....	77
Анатолій Григорук	82
Скарб Антончика Монте-Крісто.....	82
Григір Тютюнник	87
Як свисне бабак (<i>Уривок</i>).....	87
Олександр Довженко	94
Зачарована Десна (<i>Фрагмент</i>).....	95
Олесь Гончар	97
Залізний острів (<i>Уривок</i>).....	97
Віктор Близнець	99
Земля світлячків (<i>Фрагмент</i>).....	100
Олесь Донченко	103
Лісничиха (<i>Фрагмент</i>).....	103
Василь Чухліб	108
Добре діло.....	109
Олександр Дерманський	111
Царство Яблукарство (<i>Фрагмент</i>).....	111
П'єси.....	117
Неда Неждана	117
Зачаклований Ховрашок (<i>Скорочено</i>).....	118
Ярослав Стельмах	128
День народження.....	128
<i>Про що ви дізналися в цьому розділі</i>	131
НАУКОВО-ХУДОЖНІ ТВОРИ	132
Михайло Коцюбинський	133
Нюрнберзьке яйце (<i>Скорочено</i>).....	133
Антін Лотоцький	137
Нові прихідці.....	137
Анатолій Давидов	139
Щаслива ознака.....	140
<i>Про що ви дізналися в цьому розділі</i>	147
ІЗ КРИНИЦІ ТВОРЧОСТІ НАРОДІВ	148
Джозеф Редьярд Кіплінг	149
Слоненя.....	149
Михайло Пришвін	156
Їжак.....	156
Віктор Гюго	159
Козетта (<i>Уривок</i>).....	159
Микола Носов	167
Фантазери.....	167
<i>Про що ви дізналися в цьому розділі</i>	172

Зоряна Мирослава Іванівна,
Богданець-Білоskalенко Наталія Іванівна

ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ

Підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

В оформленні підручника використані ілюстрації художників: В. Бариби, О. Селіванової, С. Ємельянової, І. Белої, Г. Валька, А. Іткіна, Я. Гавриш, а також матеріали інтернет-видань, які знаходяться у вільному доступі.